

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Star 9135.40

**HARVARD COLLEGE
LIBRARY**

**BOUGHT WITH
MONEY RECEIVED FROM
LIBRARY FINES**

ИЗДАНИЕ на 1919 г.

ЦѢНА 10 ГРОША.

БЪЛГАРІЯ

ИЛИ

ИСТОЧНИЙ ВЪПРОСЪ

ЖИЗНЬ

А. С. Дановъ.

ИЗДАВА
Книжарница на Хр. Г. Дановъ.
въ Пловдивъ, Русчукъ и Солунъ.

1879.

БЪЛГАРІЯ

ВЪ

ИСТОЧНИЙ ВЪПРОСЪ

ОТЪ

А. С. ЦАНОВЪ.

ПЛОВДИВЪ.

Книгопечатница на Иванъ С. Ковачевъ.

1879.

Slaw 9135.40

✓

Fine money

БЪЛГАРІЯ

къ

ИСТОЧНИЙ ВЪПРОСЪ.

Прѣдварителни забѣлжванія.

Нашитѣ праѣди въ минжитѣ вѣкове понѣ-кога сж прѣминували прѣзъ доста опасни обстоя-тельства. Тѣ сж имали силни борби, падали сж въ голѣми опасности и сж прѣтърпѣвали голѣми пагу-би и люти страданія. Но положително може да ся каже, че този многострадающъ народъ никога не е билъ въ такива обстоятелства въ каквито той се-га ся намира. Състояніето му почти никога не е било толкова критическо колкото е сега. Малко народи сж минували прѣзъ такива ужасни страданія и прѣзъ такива голѣми опасности прѣзъ каквито ній мину-вами въ настоящето врѣме, прѣзъ просвѣщеній де-ветнадесетій вѣкъ. Не ще сбърками, мислж, ако ка-жемъ че въпросътъ прѣдъ насъ днесъ е, не свобода или подчиненіе, но животъ или смъртъ; онова кое-то трѣбва да ся рѣши прѣзъ тѣзи най-трудни и най-опасни за насъ обстоятелства е, не дали ще бждемъ свободни или подчинени, но дали ще бждемъ живи и частно и като народъ или ще бждемъ истрѣбени или пакъ прѣтопени. Като земемъ подъ трѣбно вниманіе настоящето си състояніе и опа-снитѣ които ни окръжаватъ, ній не можемъ да дойдемъ до това скърбно заключеніе.

Освѣтъ това, даже и да нѣмаше да ни окръж-
жаватъ отъ вѣнъ никакви опасности, доброто ни
бъдѣще зависи отъ нѣкои условія, които ній трѣб-
ва добръ да изучава и съ които трѣбва внимател-
но да ся съобразява. Трудно е да ся придобіе
свобода, но още по-трудно е да ся държи тя. Ни-
кога не бива да ся забравя че вътрѣшнитѣ опасно-
сти често биватъ много по убійствени отъ вънкаш-
нитѣ. Това като е тѣй, то ній не можемъ да сми-
нито по-дѣятелни, нито по-внимателни отъ колкото
длъжноститѣ ни въ тѣзи обстоятелства ни налагатъ
да сми. Отъ насъ ся изискува такова напруганіе и
такова вниманіе въ работитѣ ни каквито умствен-
нитѣ и тѣлеснитѣ ни сили могатъ да турятъ въ
дѣйствиѣ.

Друго. Ній сми имали и имами и пріатели и
непріатели. И еднитѣ и другитѣ не само сж гово-
рили но сж и вършили нѣща за насъ или про-
тивъ насъ. Прѣзъ минѣлитѣ три четири години сж
ся изrekli много слова и сж ся писали много писма,
брошури и книги относительно до наший народъ и
до неговото състояніе. Това като е тѣй, никой не
може да ни обвинява ако искаме да узнаемъ кой
какво е говорилъ и вършилъ за насъ или противъ
насъ. Право, мадро и потрѣбно е да узнаемъ и прі-
ателитѣ си и непріателитѣ си. Тогава по-добръ ще
разбираме длъжноститѣ си.

Мнозина между насъ сж говорили и говорятъ
върху тѣзи въпроси; но едно като още не съмъ ги
срѣщналъ изложени рѣдовно, и друго като съмъ
бѣденъ че тѣ трѣбва да ся разгледватъ отъ раз-
точки зрѣнія, че за да ся достигне добръ и спол

чливъ край мнозина трѣбва да даватъ миѣніята си върху нѣкои отъ тѣзи точки, азъ ся рѣшихъ да поговорѣхъ вкратцѣ върху тѣзи важни за насъ въпроси, съ надѣжда че скромній ми трудецъ не ще бѣде безполезенъ. Забѣлѣжвамъ прѣдварително, че нѣма да разгледвамъ Источній Въпросъ въ всичката му обширность, нѣто ще говорѣхъ върху политикитѣ на всичкитѣ сили които ся интересуватъ въ този въпросъ; азъ ще ся ограничи въ кръга на нашето отечество и ще поговорѣхъ върху политикитѣ само на двѣ велики държави, Руссія и Англія,

Въздиганіето и паданіето на Българското царство въ Старо-Планинскій Полуостровъ.

Долнитѣ кратки забѣлѣжванія давамъ за ползата на онѣзи отъ читателитѣ, които може би да нѣматъ никакви понятія отъ народната ни исторія.

Ній Българитѣ сми единъ отъ Индо-Европейскитѣ народи, т. е. отъ сѣщето потекло отъ което сѣ и всѣчки други Европейци. При това, ній сми отъ Славянскій клонъ на тѣзи Индо-Европейски народи, или както общо ся казва, отъ Славянското коленно, отъ което сѣ Русситѣ, Чехитѣ или Бохемцитѣ, Сърбитѣ, Черногорцитѣ и нѣкои други.

Когато нашитѣ прадѣди прѣминахъ въ Европа, испърво ся заселихъ между рѣкитѣ Волга и тѣ, въ нинѣшна Руссія, дѣто утвърдихъ едно го-
ло Българско господарство, което трая за доста
го врѣме. По едно врѣме една голѣма частъ отъ

народа ся отцѣпи отъ братіята си и дойде та ся засели на югъ отъ рѣка Дунавъ, въ нпнѣшна Сѣверна Българія. Това биде около 678 г. слѣдъ Р. Христово. Тѣзи Българи ся прѣдвождахъ отъ нѣкого си Аспаруха, синъ Кубратовъ. Послѣ тѣ постепенно завладѣхъ и областъта между Стара-Планина и Доспатскитѣ планини, която въобщо ся нарича Западна Тракія или Источна Румелія, но на която правото названіе е Южна или по право Срѣдня Българія; тѣй сжщо прѣзехъ и областъта на югъ отъ Доспатскитѣ планини дори до Архипелагъ (Бѣло море) и до задъ градоветѣ Битоля и Охрида, която въобщо ся називава Македонія. Додѣто да завладѣхъ тѣзи пространни области, нашитѣ прадѣди сж имали голѣми борби съ Византійскитѣ царіе. По този начинъ тѣ утвърдихъ на Старо-Планинскій полуостровъ едно Българско царство, което ся простираше отъ Дунава до задъ Битоля. Тѣзи области и днесъ сж населени повечето отъ Българи. Нѣкои отъ най-отличнитѣ ни царіе сж били Крумъ, Борисъ, Симеонъ и Асѣнъ. Тѣхнитѣ царуванія сж цвѣтущи періоди на народната ни исторія.

Но както знаятъ читателитѣ, състояніето на народа ни не е било все тѣй благополучно. По едно врѣме работитѣ на народа трѣгнахъ надирѣ и народната сила почнъ да испада. За това жалостно направленіе на народнитѣ ни дѣла имаше много вънкашни неприятели, но не ще събъркаме ако кажемъ че най-голѣмій причиннителъ на народното ни съсипваніе бѣхъ вжтрѣшнитѣ зависти и несъгласія. Не само че помежду първенцитѣ въ разнитѣ градове имаше голѣми и смъртоносни съперни

чества, но и въ царскій дворъ ся породихъ голѣми раздори. Единъ примѣръ е доста да ни покаже до какво жалостно растройство най-послѣ бѣхъ достигнжли вътрѣшнитѣ дѣла на народа ни. Около 1331 л. на Българскій прѣстолъ стъпи Александръ Страшимировъ. Той имаше трима синове: Иванъ (Шиманъ), Георгій и Асѣнь, между които по едно врѣме почнахъ да владѣятъ убійствени раздори. Когато да умре Александръ, той раздѣли Българското царство на тѣзи си синове, или поне не го остави, споредъ както трѣбваше, на одного отъ тѣхъ. Този безуменъ царъ не можеше да направи по-сѣсипително дѣло за Българскій народъ. Съ тѣзи си пагубна постъпка той ударя силата на Българското царство въ самата ѣ зѣница.

Но дѣ бѣхъ народнитѣ първенци за да противостоятъ на тѣзи убійствена постъпка на Александра и на синоветъ му? Ахъ, това явно показва какво е било вътрѣшното състояніе на народнитѣ ни работи въ онова врѣме. Слѣдъ смъртта на баща си, Иванъ, Георгій и Асѣнь постоянно враждувахъ единъ противъ другъ и ся стараехъ за сѣсипваніето си. Кѣсогледій Александръ, злонравнитѣ му синове и безумнитѣ първенци въ онова врѣме извършихъ точно онова, което върлитѣ неприятели на народа най-горѣщо желяехъ да ся извърши. Всѣкой мадръ чловѣкъ би прѣдказалъ че такова растроено господарство не можеше да сѣществуватъ за дълго врѣме. Царство раздѣлено на себе си, казва самъ Спасительтъ, не може да стои. Такава бѣше сѣдбата и на нашето царство. Да бѣхъ народнитѣ ни първенци въ онова врѣме благоразумни и сѣгласни помеж-

ду си, то онзи царъ и враждебнитѣ му синове не бихъ могли да раздѣлятъ отечеството ни на части и тъй да го съсипатъ съвършено, но жално че и между тѣхъ владѣхъ голѣми съперничества. Както еднитѣ тъй и другитѣ нѣмахъ нито истинно благочестіе, нито искрено родолюбіе. Тѣ ся стараехъ само за себе си, като забравихъ святитѣ си длѣжности къмъ Бога и къмъ народа си, а слѣдствието на това бѣ народното ни съсипваніе.

Турцитѣ силно нападнхъ нашата държава когато тя бѣше тъй раздробена отъ вжтрѣшни съперничества и не можеше да стои срѣщо ударитѣ на вънкашнитѣ непріатели. Слѣдъ многогодишни борби отечеството ни съвършено подпаднъ подъ турската властъ на 1481 л. Отъ тогава насамъ ний все сми пѣшкали подъ угнетителното иго на Отоманцитѣ. Едвамъ сега е настанжлъ часътъ за избавленіето ни, и дано ся покажемъ достойни синове на отечеството си.

Руссія и Българія.

Прѣди да говорѣмъ за политиката на Руссія спрямо христіанитѣ въ турско, не ще е безмѣстно да дамъ, за общій читателъ, единъ съвсѣмъ краткъ очеркъ отъ исторіята на онѣзи велика държава.

Нѣкои Славянски племена, види ся, сж живѣли отъ незапамятни врѣмена по разни области между Каспійско и Балтійско море. Нѣкои историци казватъ че тѣзи Славяни може да сж ся прѣселили по онѣзи страни наскоро слѣдъ смѣшеніето на язицитѣ при граденіето на Вавилонскій стѣлпъ. Тѣ ся

живѣли на отдѣлни общества управлявани отъ свои главатарии, избирани отъ народа, но въобще сѣ имали съюзъ за обща отбрана противъ нападеніето на непріятелитѣ. Нѣкои отъ тѣзи Славянски племена сѣ имали единъ видъ републикански правленіа, но онѣзи републики не сѣ били въ твърдѣ развитъ образъ. Събори отъ народни първенци поставяли закони не само за народа, но и за върховнитѣ управители. Прѣзъ деветій вѣкъ Новгородъ е билъ цвѣтуща Славянска република, окръжена отъ нѣкои страни съ Фински поселения.

Името Руси или Руссія не ся знае въ исторіята по-рано отъ 8-ий или 9-ий вѣкъ слѣдъ Р. Христово. Нѣкои области на нинѣшна Европейска Руссія бѣхъ извѣстни на Римлянитѣ и на Византійцитѣ подъ имената *Сарматія*, *Скитія* и други. Едно отъ главнитѣ срѣдоточія на онѣзи сѣверни Славяни бѣше Новгородъ. Тѣ бѣхъ принудени често да ся бранятъ отъ нападающитѣ ги непріатели, Фини, Варегіани и други. По едно врѣмя между тѣхъ ся породихъ голѣми распри, които доста ослабихъ силата имъ. Около 882 слѣдъ Р. Христово, нѣкои отъ тѣхъ призвахъ единъ Варегіанецъ, именемъ Рурикъ, да имъ стане управитель. Варегіанцитѣ бѣхъ едно Скандинавско племе. Нѣкои отъ новитѣ историци казватъ че Славянитѣ не призовахъ Рурика, но че той самъ нашествувалъ земята имъ съ силна чета, побѣдилъ ги наскоро като били тѣй раздробени отъ втрѣшни несъгласія, и станѣлъ имъ господаръ. Къто и да е, Рурикъ отиде въ Новгородъ съ двата си братія, съедини разнитѣ Славяни и нѣмъ Фини, побѣди непріятелитѣ имъ и установи до-

ста силно господарство. Отъ тогава онѣзи Славяни почнахъ да ся називатъ *Русси* и държавата имъ *Руссія*. Домътъ или династіята на Рурика управлява Руситѣ до 1584. Домътъ на Романовцитѣ, отъ който е днешній Рускій царь, Александръ II, зема управленіето на Руската държава на 1613.

Русситѣ подъ Татарска власть.

Руската държава е достигншла до днешното си величіе слѣдъ продължителни борби срѣщо непріятелитѣ си за повече отъ 1000 години. Никой другъ Европейскій народъ не е страдалъ толкозъ отъ нашествіята на Татарскитѣ племена, колкото Русситѣ сж страдали. Тѣй сжщо можемъ да кажемъ, че никой другъ Европейскій народъ не знае толкозъ добръ какви сж тѣзи Азіятци колкото Русситѣ знахтъ.

На 1019 на Рускій прѣстолъ стъпи Ярославъ, който царува до 1054. Той стори много нѣщо за напредъкътъ на народа си, като насърчаваше развитіетѣ да съчиняватъ и да прѣвождатъ разни полезни книги. При това, той остави на народа си „Руская Правда,” единъ сборникъ на закони. Прѣди умираніето си, обаче, той направи едно неблагоразумно и късогледо дѣло, като раздѣли Руското царство на четирмата си синове. Въ това отношеніе, този царъ направи за Руссія онова което послѣ Александръ направи за Българія. Наистина, той поръча на другитѣ си синове да ся покоряватъ на старій си братъ, Изяслава, комуто даде Новгородската областъ, но това му поръчваніе не ся зѣ по вниманіе. Братіята почнахъ да съперническува

помежду си, и тъй станяхъ причина за постоянни вътрѣшни борби, които доста ослабихъ силата на Руската държава. Много отъ западнитѣ ѣ области бидоха прѣзети отъ Поляцитѣ, отъ Данцитѣ и отъ Германскитѣ князове. Отъ тогава почти всичкитѣ работи на Рускій народъ трѣгняхъ назадъ. Въ нѣ-кон области, обаче, имаше добръ напрѣдѣкъ; прѣзъ този скърбенъ періодъ на Руската исторія ся въздигна Москва, а Кіевъ и Новгородъ бѣхъ едни отъ най-цвѣтушитѣ градове въ Источна Европа.

Злинитѣ отъ вътрѣшнитѣ борби ся послѣдва-хъ отъ по-голѣми злощастія. Монголскій военачал-никъ, Чингисханъ, и синовеѣ му събрахъ голѣми орди Татари, и слѣдъ като опустошихъ много обла-сти въ Китай, Туркестанъ и другадѣ, тѣ ся обър-нихъ къмъ Руската държава. Около 1220 л. тѣзи Азіятци нашествухъ областитѣ около Каспійско море и рѣка Днепъръ. Дѣто отивахъ, тѣ обрацахъ почти всичко на пепель. Отъ тамъ тѣ ся отпавихъ къмъ Кіевъ и Новгородъ. Рускитѣ князове на Кіевъ, на Волхинія и на други области храбро ся бихъ съ тѣзи варварски орди, но тѣ бидохъ побѣдени. Кога-то Татаритѣ обсаждахъ Русситѣ въ Кіевъ и разбра-хъ че не щѣхъ да могатъ да сполучатъ лесно по този начинъ, тѣ прибѣгняхъ до обикновенното си лукавство. Рускитѣ князове склонихъ да ся догово-рятъ взаимно безъ бой. Татаритѣ ся заклѣхъ че щѣ-хъ вѣрно да изпълнятъ обѣщаніето си, но намѣсто това, тѣ погубихъ съ мѣчъ всекой Русинъ. Така почти всекога сѣ изпълнявали Татарскитѣ народи злотѣ обѣщанія.

По онова врѣме, обаче, Татаритѣ оставихъ на-

прѣдваніето си къмъ Новгородъ и ся обѣрихъ къмъ источната страна да ся бѣжтъ съ нѣкои други Азіятски племена. Тогава Русситѣ помислихъ че бѣхъ ся отървали отъ онѣзи варварски и свирепи нашественици, но тѣ бидохъ излѣгани. Около 1231 Татаритѣ, прѣдвождани отъ нѣкого си Бату, пакъ ся обѣрихъ противъ Руссія. Слѣдъ нѣколко годишни и ужасни борби, тѣ съвършено подчинихъ Рускитѣ князове подъ своята власть. Свирепоститѣ, които онѣзи Татарски орди извършихъ противъ Русситѣ, сѣ ужасни. Много градове и села ся прѣтворихъ въ пепелъ и голѣма часть отъ жителитѣ имъ биде исклана; мжѣе и жени, момци и момѣ, възрастни и малки дѣца бидохъ немилостиво погубени или заробени. Бату заповѣда да стане всеобщо кланіе въ Москва, и изискуваше да му заносятъ дѣснитѣ уши на убититѣ жители „тѣ не пожалихъ нито възрастъ нито полъ.“ Нѣкои историци казватъ че 270000 уши били прѣдставени въ онзи ужасенъ случай прѣдъ немилостивій военачалникъ.

Едно отдѣленіе отъ онѣзи Азітци нападнъ Българското царство покрай Волга и направи голѣми опустошенія. Споредъ нѣкои историци, по заповѣдъ на Бату ся избила голѣма часть отъ Българитѣ заедно съ нѣкои отъ князоветѣ имъ. Онова Българско царство послѣ ся прѣзе отъ Русситѣ, и тамошнитѣ Българи съвсѣмъ ся порусихъ. Татаритѣ направихъ голѣми свирепости и по други части на Европа. Тѣ изгорихъ Краковъ, напљнихъ Полшъ и Унгарія съ мъртви тѣла, прѣобѣрихъ Бреславъ на пепелъ и погубихъ много отъ населеніята на онѣзи градове и села.

Руссія е пѣнкала подѣ ужасното иго на Татаритѣ за повече отѣ 200 години, до врѣмето на царь Ивана Великій III, който царува отѣ 1462 до 1505. Наистина, Русситѣ не сѣ били подчинени подѣ Татаритѣ толкозѣ съвършенно колкото нѣи сми били и сега до нѣкѣдѣ сми подѣ Турцитѣ, но и тѣ много сѣ пострадали отѣ онѣзи варвари. Татаритѣ и послѣ нападахѣ Руската дѣржава и правехѣ голѣми опустошенія. Около 1570 л. Кримскитѣ Татари нападнѣхѣ Москва и изгорихѣ три отѣ отдѣленіята ѣ. Въ това ужасно събитіе погинѣхѣ около 160,000 Московитяни, нѣкои отѣ огнѣа а други отѣ орѣжіето на нашественицитѣ. Но може да се каже че отѣ Ивана III, Русситѣ въобще се печалили и Руската дѣржава постоянно е нараствала по пространство, по народонаселеніе и по сила.

Руссія и Турція.

Слѣдѣ като се освободихѣ отѣ властѣа на Татаритѣ, Русситѣ имахѣ за много врѣме да се борятѣ съ Турцитѣ, които сѣ едно друго Татарско племе. Турцитѣ по едно врѣме бѣхѣ завладѣли много Славянски земи покрай Черно и Каспійско морета, стигнали бѣхѣ дори до Виена и застрашавахѣ цѣла Европа, която потрепера отѣ тѣзи Азіатски нашественици и се стараеше за избавленіето си. Всѣкой истиненѣ Европеецѣ и всякой истиненѣ родолюбецѣ и челоуѣколюбецѣ най-усърдно пита ше, какѣ можемѣ да се избавимѣ отѣ тѣзи варски орди! Когато Турцитѣ обсадихѣ Виена оріѣ пѣтъ (на 1683), Германцитѣ дойдохѣ въ

голъмо недоумѣніе що да правятъ. Обсадителитѣ съ голѣма вонска обсаждахъ онзи градъ за повече отъ три мѣсеци. Подъ прѣдводителството на Кара-Мустафа, тѣ бѣхъ рѣшили да покорятъ цѣла Германія. ‚Вѣроятно е‘ казва единъ Англійскій историкъ, ‚че не по-малко отъ половинъ милліонъ челоуѣци бѣхъ турени въ движеніе въ това послѣдно велико нападателно опитваніе на Отоманцитѣ срѣщо Християнството.‘ Германцитѣ не могохъ сами да отблъснатъ дивитѣ нашественици, но тогава имъ отиде на помощъ Поляшкій царь, Собескій, който свършено побѣди Турцитѣ и тѣй избави за вѣскога и Віена и цѣла Германія отъ Азіятцитѣ. Войнитѣ се продължавахъ за нѣколко години, но Турцитѣ, смазани отъ Славянскій царь Собескій и отъ Евгений Савойскій, се принудихъ най-послѣ да се оттеглятъ отъ Германія. Австрія и нѣкои други Европейски държави, както и Руссія, сж се борили много пѣти съ Турцитѣ. Снолукитѣ сж били ту на едната ту на другата страна, но по едно врѣме Турцитѣ почнахъ все да губятъ. Най-послѣдната война между Австрія и Турція се свърши съ сключваніето на мира въ Свищовъ, на 1791 л. Въ тѣзи война Сърбитѣ и нѣкои други Славяни подадохъ голѣма помощ на Австрійцитѣ, но Австрійскій царь, Леополдъ, пакъ прѣдаде Сърбитѣ на Турцитѣ. Днешнитѣ южни граници на Австрія сж почти сжщитѣ, които се опрѣдѣлихъ въ мира който тогава се сключи между нея и Турція. Прѣзъ послѣдната половина на 18-ій вѣкъ, Австрія и Руссія сж се били съ Турція, прѣзъ 19-ій вѣкъ само Руссія.

„Русситѣ сж отъ онѣзи народи на Сѣверна Е

врепа", казва професоръ Шемъ, „които сѣ имали да ся борятъ срѣщо напрѣднувающитѣ Турци за самото си сѣществованіе.“ (1) Ній сми видѣли че само чрѣзъ продължителни и крѣвави войны сѣ могли Русситѣ да запазятъ сѣществованіето си отъ опустошителнитѣ нашествія на сѣвернитѣ Татари; по сѣщій начинъ тѣ сѣ ся избавили и отъ южнитѣ Татари-Турцитѣ. Прѣди малко повече отъ 100 години, най-южнитѣ области на нинѣшна Руссія бѣхж въ рѣцѣтъ на това Татарско плѣме. По едно врѣме Руссія нѣмаше достѣпъ нито до Черно нито до Азовско море, и тя често ся заплашваше отъ Турцитѣ, които ѣ правехж голѣми пакости. За да ся избави за всѣкога отъ нашествіята на тѣзи Турци, да придобіе здравъ и сигоренъ достѣпъ до Азовско и Черно морета и тѣй да улесни и да разшири търговіята си, силата си и вліяніето си, и при това да може да спомогне на угнетенитѣ подъ Турцитѣ, Руссія е била принудена да ся біе много пѣти и съ тѣзи Татари както и съ сѣвернитѣ. Нѣкои отъ по-важнитѣ войны между Русситѣ и Турцитѣ сѣ ставали отъ врѣмето на Петра Великій насамъ. Понеже е невъзможно да изложжъ въ тѣзи книжка нито подробности за тѣзи войны нито даже да говоржъ за всичкитѣ, азъ само ще спомѣнжъ вкратцѣ нѣколко отъ тѣхъ

Петръ Великій усърдно желалаше да прѣземе първо градъ Азовъ, който Турцитѣ бѣхж укрѣпили съ особна грижа, и послѣ постепенно да стане господаръ на Азовско и Черно морета. На 1696 той

1) The War In The East, отъ A. J. Schem. New-York, 1878
20.

поведе една войска отъ 60,000 души и нападнѣ на крѣпостта Азовъ. Испърво той биде отблъснатъ и ако да бѣ пѣкой слабодушенъ чловѣкъ, той щѣше да ся отчае. Но Петръ Великій не бѣше такъвъ и не ся отчая ако и да изгуби, споредъ нѣкои историси, не по-малко отъ 30,000 войници. Азовъ ся прѣдаде на Русситѣ прѣзъ Юлій 1696. Рускій царь желаше да слѣдва завоеваніята си, но Англія, Холандія, Австрія и Венеція силно настоявахъ за примиреніе. Слѣдствието бѣше единъ договоръ, който ся склучи въ Карловецъ, на дѣсній брѣгъ на рѣка Дунавъ, (24 Окт. 1698 до 24 Ян. 1699). Отъ тогава насамъ никой въ Европа не ся боеше отъ военната сила на Турція. „Нейната важность е станъла дипломатическа.“

Мирътъ на Карловецъ направи само едно прѣмиріе между Руссія и Турція, защото и двѣтъ тѣзи държави не бѣхъ толкозъ благодарни отъ условіята. Турція дѣятелно ся приготвяше за война. Най-послѣ на 25-ий Февруаріи 1711, Петръ Великій, като не можѣ да убѣди Султана да прѣстане отъ военнитѣ си приготвленія, прогласи война срѣщо Турція. Той ся отправи къмъ Молдова и установи главній си станъ въ Яшъ. Молдавскій господарь бѣше съюзникъ на Русситѣ, но Влашскій зема страната на Турцитѣ и тайно ся стараше да имъ прѣдаде Рускитѣ войски. Този лукавъ Влашскій князь, Бранкованъ, сполучи въ плановѣтъ си и Русситѣ бидохъ побѣдени при рѣка Прутъ. Мирътъ, който тогава ся склучи между двѣтъ държави, бѣше доста унизителенъ за Руссія. Петръ Великій ся принуди да повърне назадъ града Азовъ и околността му, които прѣзъ 1696, и ся обѣща да ся съсинатъ нѣкои отъ южнитѣ крѣпости на

държавата му. Турците настоявах да не прѣбива-
ва въ бъдъще Рускій посланникъ въ Цариградъ.
Трѣбва да забѣлѣжимъ че Рускій народъ дължи мно-
го на Катерина, царицата, за дѣто Руската войска
тогава не прѣтегли по-голѣми злощастія. Тя не само
свѣтваше мѣжа си, но подари голѣма частъ отъ
драгоцѣнноститѣ си за да испули злото положеніе.
На 1768, прѣзъ царуваніето на Катерина II, избух-
на друга война между Руссія и Турція. Везирътъ
призва при себе си Рускій посланникъ въ Цариградъ
и изнекуваше отъ него да подпише че Руссія се за-
дължаваше подъ поръчителството на Данія, Пруссія,
Англія и Швеція да не се намѣсва вече въ работи-
тѣ на Полша и да прѣстане да застрашава Отоман-
ската държава. Посланникътъ сираведливо отговори
че той не бѣше натоваренъ съ такава власть. Ве-
зирътъ тогава го нагълча най-грубо и го прати въ
затворътъ на Седемтѣ Стѣла (еди-куле), като обяви
война срѣщу Руссія. Цѣла Европа възнегодува за това
варварско поведеніе на Портата, която напълно е била
възнаградена за това си грубо поведеніе. Но единъ
и по другъ начинъ, войната се продължава дори
до 1774, когато се сключи прочутій договоръ въ
Кайнарджикъ, 21-ий Юлій (1) Чрѣзъ опзи договоръ
Руссія за всекога придоби Азовъ и околността му
заедно съ нѣкои мѣста покрай Черно море. Кримски-
тѣ Татари се отдѣлихъ отъ Турція и се припозна-
хъ за независима държава. Влашко и Молдова се о-
ставихъ на Турція съ това условіе че тя щѣше да
пази тѣхнитѣ права. Въ този договоръ Турція за

1) History of The Ottoman Turks, отъ E. S. Creasy, стр. 410

първъ пжтъ припозна формално покровителството на Руссія върху Християнитѣ въ своята държава. На 1783, Русситѣ съ голѣма сила побѣдихъ Кримскитѣ Татари и присъединихъ Кримъ на своята държава. Тѣй Руссія здраво стѣпи на Черноморскитѣ прибрѣжія.

На 1787 избухнъ друга война между Турція и Руссія, прогласена отъ първата на 15-ий Августъ, когато ся разви и святото знаме на Пророка ⁽¹⁾, и която ся продължава до 1791. Както забѣлѣжихъ по-горѣ, тѣзи е послѣдната война въ която Австрія зѣ участіе противъ Турцитѣ. Принудени сме, обаче, да кажемъ че ако Австрійскій царь бѣ искренъ на христіанската страна, то може би че нѣкои христіански народи щѣхъ още тогава да ся освободятъ отъ Отоманското угнетеніе. Поведеніето на онзи господарь направи Руссія да ся дръпне надирѣ. При всичко това, обаче, Русситѣ и тогава спечелихъ: чрѣзъ онѣзи война югозападната граница на държавата имъ ся прострѣ до рѣка Днестъръ.

Руссія е била и съюзница на Турція. На 1798 напирмѣръ, тя ся съюзи съ Англія и Турція противъ Франція.

Александръ I, който царува отъ 1801 до 1825, присъедини на Руската държава почти цѣлата областъ на Кавказія. Прѣзъ неговото царуваніе избухнъ война между Руссія и Турція по причина че тѣзи послѣдната не стоя на обѣщаніята си относително до князоветѣ на Влашко и Молдова. Въ този случай и Англія бѣ противъ Турція. Войната между

1) History of The Ottoman Turks E. S. Creasy, стр. 427

Руссия и Турція ся продължава до 1812, когато ся склучи договорътъ въ Букурещъ, чрѣзъ който Руссия придоби Бессарабія и онѣзи частъ отъ Молдова която лѣжи между Днестръ и Прутъ, тъй щото намѣсто Днестръ, границата на тѣзи държава стана Прутъ. Прѣзъ тѣзи войни, между Руссия и Франція ставали тайни споразумѣнія за унищожението или за расподѣленіето на Турція. Руссия щѣла да земе Румѣнскитѣ княжества и Българія до Стара-Планина. Франція щѣла да получи Гърція и Кандія, а Австрія Босна и Сърбія. Този планъ, обаче, не успѣлъ.

Руссия е имала и други войни съ Турція, но на 1812 ся свършихъ войнитѣ ѝ съ тѣзи държава чрѣзъ които тя е могла да спечали въ Европа нѣщо особно важно за себе си. Най-злосчастната война за Руссия, слѣдъ освобожденіето ѝ отъ сѣвернитѣ Татари, бѣше Кримската война, която ся свърши съ склучваніето на Паризскій договоръ, 1856. Тогава тя изгуби частъ отъ Бессарабія и правото си да има силна флота въ Черно море. По този труденъ начинъ сѣ могли Русситѣ да ся избавятъ отъ южнитѣ Татари както ся избавихъ и отъ сѣвернитѣ.

Руската държава постоянно ся е простирала и къмъ Срѣдня Азія. Отъ 1580 до 1727 Русситѣ съвършенно покорихъ Сибиръ и го присѣдинихъ на държавата си. Освѣнъ това, тѣ прѣзехъ голѣми области въ Туркестанъ. «Прѣзъ послѣднитѣ петнадесетъ години», казва професоръ Шемъ, «Руссия е придобила въ Срѣдня Азія едно владѣніе толкозъ голѣмо колкото Австро-Унгарія, Германія и Белгія земедъ заедно, и е намѣрила за търговія пѣтица които сѣ простиратъ въ западнитѣ области на Китайската

Имперія, и почти до прѣдѣлитѣ на Британска Индія.²

Слѣдующитѣ таблици показватъ чудното нарастваніе на Руската държава и по пространство и по народонаселеніе. (1)

год.	Анг. четв. мили
На 1462 Московското царство имаше около	382,700
« 1505 Руската държава	« « 510,300
« 1584	« « 1,530,800
« 1650	« « 5,038,800
« 1689	« « 5,953,000
« 1730	« « 6,888,000
« 1775	« « 7,122,300
« 1868	« « 7,866,500
« 1877	« « 8,391,800

Народонаселеніето на държавата си е увеличавало както слѣдва:

На 1722	тя	имаше	около	14,000,000	жители
« 1742	«	«	«	16,000,000	«
« 1762	«	«	«	19,000,000	«
« 1782	«	«	«	28,000,000	«
« 1796	«	«	«	36,000,000	«
« 1812	«	«	«	41,000,000	«
« 1815	«	«	«	45,000,000	«
« 1835	«	«	«	60,000,000	«
« 1851	«	«	«	68,000,000	«
« 1858	«	«	«	77,000,000	«
« 1875	«	«	«	86,486,000	«

Трѣбва да си забѣлѣжи че таблицата за пространствата не е толкозь точна.

1) The War In The East, A. J. Schem. New-York стр. 60.

Не ще е безмѣстно да ся спомѣне че вліяніето на Татарскитѣ дивнѣ племена върху Рускій, както и върху всички други народи въ Истокъ, е било твърдѣ вредително, и че нѣкои критици доста несправедливо сж критикували тѣзи народи. Нѣкои осжидихж Русситѣ като народъ неспособенъ за образование и за истинна гражданска и религіозна свобода, безъ да зематъ подъ потрѣбно вниманіе съ какви Азіятски стихии е ималъ да ся бори онзи народъ. Други пакъ ги нарѣкохж почти Татари. За да сждимъ справедливо за способноститѣ и състояніето на Рускій народъ, ній трѣбва добръ да помнимъ че той е билъ здрава прѣграда между Западна Европа и голѣмій порой отъ дивнѣ и свирепи Азіятски орди, съ които е ималъ почти непрѣстанни борби за нѣколко вѣкове. Западна Европа забравя, по нѣкога, че тя длъжи твърдѣ много на Славянитѣ за дѣто тѣ сж пазили Татарскитѣ орди да не нашествуватъ и опустошаватъ областитѣ ѣ, да не погубватъ множества отъ жителитѣ ѣ и да не прѣпятствуватъ въ напредъка на животѣ. Всеобща истина е, че колкото по-дълго врѣме нѣкой Европейскій народъ ся е борилъ съ Татарски племена, или колкото по-здроаво е билъ въ тѣхнитѣ нокти, толкозь той по-надирѣ е останалъ въ просвѣщеніето и въ истинната свобода. За тѣзи стѣпки свидѣлствуватъ най-ясно и нѣкои Латински народи, като напрімѣръ Испанцитѣ, които ако и да сж въ най-благопріятни за напредѣкъ области, и ако и да не сж имали да ся борятъ толкозь въ дивнѣ орди, пакъ тѣ никакъ не сж по-горѣ въ просвѣщеніето, безъ да говоримъ че сж по-долѣ. На чръшваніе ще кажа че чудній напредѣкъ, който

Русситѣ сж направили прѣзъ послѣднитѣ години въ науката, въ искусствата, въ търговіята, въ гражданската и религіозната свобода, никакъ не говори противъ умственнитѣ способности на онзи народъ и на Славянитѣ въобщо.

Руссія е имала много отлични владѣтели, държавни мъжѣ, военачалници и книжовници. Почти всякій свѣтъ припознава днесъ че Руската дипломация е една отъ най-разумнитѣ и най-искуснитѣ. «Многото ноти и окръжни писма които сж били издадени отъ Князь Горчакова прѣзъ дългото му дипломатическо поприще ся считатъ между най-досто-забѣлѣжителнитѣ произведенія на нинѣшната дипломация.»⁽¹⁾ Ако цѣлѣта на тѣзи книжка и да не е да ся излага исторіята на знаменититѣ руски лица, пакъ не ще е безмѣстно да ся кажатъ нѣколко думи за едно отъ тѣзи лица, което всѣкога ще блѣщи въ Руската исторія.

Негово И. Величество царь Александръ II ся е родилъ на 17-ий Априлій, 1818, а наслѣди Рускій прѣстолъ при смъртъта на баща си, царь Николая, на 2-ий Мартъ. Желаніето на баща му бѣ да го въспита добръ, а особно да му даде военно образование, но наклонността на Н. Величество небѣше военно-любива. Неговитѣ стремленія още отъ младостъта му бѣхъ миролюбиви. Той пріе управленіето на Руската държава при конеца на Кримската война. Щомъ ся склучи мирътъ, той отиде въ Москва и прогласи на народа си миролюбивитѣ и прѣобразователнитѣ си намѣренія. Той обяви че главното му желаніе бѣ

1) The War In The East, A. J. Schem. New-York, стр. 504

да ся старае за просвѣщеніето на народа си и за развитіето на художествата и на търговіята по великата му държава. Думитѣ му не останяхъ мъртва буква. Той заповѣда да ся отворятъ по градоветѣ и селата разни училища въ които да ся учатъ младежитѣ отъ всѣкой разрядъ на обществото, даде по-голяма свобода на печата, заповѣда да ся построятъ желѣзни и други пътища, и по всѣкакъвъ начинъ насърчаваше народа си да върви напредъ. Може навѣрно да ся каже че никой другъ владѣтель не е сторилъ толкозь много за истинното напредване на Рускій народъ и за истинното величіе на Руската държава колкото Н. Вел. Александръ II е сторилъ. Днесъ безпристрастній свѣтъ ся очудва на напредъка на Рускій народъ въ науката и художествата. Въ послѣдното Американско [всемирно изложение у Филаделфія Руското отдѣленіе бѣ едно отъ най-забѣлжителнитѣ, и просвѣщенный Американскій народъ съ очудване говореше за онова което Руската дѣятелность бѣ произвела.

Едно отъ най-великитѣ благодѣянія, обаче, което този царъ извърши за народа си, е освобожденіето на робіетѣ. Това велико негово дѣло, което ся извърши прѣзъ 1861, е като корона на другитѣ му добродѣянія. Цѣлата свѣтска исторія не ни дава ни едно друго подобно дѣло. За освобожденіето на около 4 милліона робіе въ Америка, нѣколко стотини хиляди души пролѣхъ кръвта си, но Александръ освободи повече отъ 22 милліона робіе безъ да ся пролѣе една капка кръвъ! Това негово дѣло ще стои като блѣстящъ паметникъ между историческитѣ събитія и дѣлата на владѣтелитѣ. Негово Импер. Ве-

личество има възвишени и благи расположения. Той е вѣренъ, миролюбивъ и нѣженъ Господарь, и толкозь обича войската си щото казватъ че често проливалъ сълзи когато виждалъ че нѣкои отъ нея падали мъртви на бойното поле. Той горѣщо се любилъ отъ народа си и високо се почита отъ чужденциѣ. Даже и най-вѣрлитѣ непріатели на Руссія високо говорятъ за този родолюбивъ Рускій Господарь. Наистина, ако нѣкой владѣтель е заслужвалъ титлата *Великій*, то това е Негово И. Величество Царь Александръ II.

Но какъвъ е той за насъ Българитѣ? Освободителъ отъ Турското робство! Нашитѣ историци трѣбва да сторятъ правда на неговитѣ дѣла, на дѣлата на мѣдритѣ му министри, на отличнитѣ му военачалници, на храбрата му войска и на доброжелателнѣй и щедрѣй му народъ.

Политиката на Руссія спрямо Христіанитѣ въ Турція.

За дълго врѣме Руссія правеше само непряни благодѣянія на Христіанскитѣ народи подъ Турското иго. Прѣди всичко тя, както сме видѣли, имаше да се бори съ Азіятцитѣ за своята си свобода, но съ това тя твърдѣ много е помагала и на другитѣ Христіански народи въ Истокъ. Колкото пѣти Русситѣ сж побѣждавали Турцитѣ, толкова пѣти тѣ сж ослабвали силата на послѣднитѣ и тѣй сж уякчавали надѣждитѣ на подчиненитѣ за избавленіе. Всекой ударъ върху Турчина е билъ помощъ за угнетенитѣ подъ умразното му иго. Слѣдъ като се освободихъ отъ опасността на Азіятцитѣ и осигорихъ своята

си бждѣщность, Русситѣ починѣхъ да дѣйствувать направо за Христіанитѣ въ Турската държава. Тѣ най-добрѣ знаехъ и знаѣтъ какво нѣщо е Татарско иго и не можехъ да не съчувствувать съ угнетенитѣ. Тѣ захванѣхъ да настояватъ прѣдъ Портата да ослаби узитѣ на подчиненитѣ си Христіани и да имъ даде нѣкои народни права, и си стараехъ въ сѣще врѣме да заинтересувать и другитѣ Европейски народи въ полза на угнетенитѣ. Дѣлата говорятъ най-високо, и азъ само ще спомѣнѣхъ вкратцѣ нѣколко стѣпки които Руссія е земала въ полза на спомѣнитѣ Христіански народи.

На 1774 Руссія за пръвъ пѣтъ почнѣ да дѣйствова направо за Христіанитѣ въ Турско. Тогава ся склучи между нея и Портата прочутій Кайнарджикскій договоръ, на който едно отъ условіята бѣше че Турція трѣбваше да припознае покровителството на Руссія върху Христіанитѣ въ своята държава. Въ този договоръ, казва Г. Фрименъ, Турція припозна практично че нейното управление на Христіанскитѣ ѣ подданици не бѣ справедливо и че имаше нужда за нѣкоя друга сила отъ вѣнъ да нагледва що ставаше съ тѣхъ. Слѣдъ онова врѣме Руссія ся е считала законна покровителка на Христіанитѣ въ Турско, и тѣзи послѣднитѣ сѣ ся надѣвали на нея за помощъ. Веѣкога когато тя е обявявала война срѣщо Турція, всичкитѣ Христіански подданици на тѣзи послѣднията сѣ посрѣщали това обявление съ тайнъ рѣкопѣсканіе и съ най-усърдно желаніе за спокъ. Паистина, тѣзи угнетени ран и по-напрѣдъ едахъ къмъ Руссія за помощъ, но отъ 1774 тѣхъ тѣ надѣжди особно ся съживихъ.

Сърбитѣ почнахъ по-здро̀во да се движатъ противъ Турскитѣ угнетенія на 1804. Тѣ пожелахъ помощта първо на Австрія, но като тя отказа да имъ помогне, тѣ се отнесохъ до Руссія която имъ отговори благопріятно, и която, на 1805, изискуваше отъ Портата по-точно припознаваніе на нейното покровителство върху Христіанитѣ. Слѣдствието на това бѣ една война между двѣтѣ държави, която се продължава по разни начини до 1812. Състояніето на Турція прѣзъ онѣзи години бѣ много жалостно и Портата даде нѣкои обѣщанія за самоуправленіето на Сърбія, но тѣ не се изпълнихъ. Наскоро Сърбитѣ бидохъ побѣдени и Черній Георгій побѣгна въ Австрія. На 1815, когато бѣ се събралъ единъ конгресъ у Виена, Руското правителство испрати до другитѣ Европейски държави едно окръжно писмо въ което ги поканваше да се разгледа въ онзи конгресъ и състояніето на Турція, особно да се принуди Портата да се съобразява съ законитѣ на просвѣщенитѣ държави. Другитѣ сили, обаче, не зѣхъ подъ вниманіе окръжното писмо на Руското правителство и онзи въпросъ за Турція не се разгледва въ конгреса. Сърбитѣ не стоехъ мирни. Кара-Георги побѣгна, но Милошъ зема военачалството на онзи народъ. Ако Портата да не се боеше тогава отъ всеобщото негодованіе на Христіанскитѣ си подданици и отъ Виенскій конгресъ, въ който нѣмаше Турскій прѣдставитель, тя щѣше, наистина да смаже Сърбія съвършено. Освобожденіето на Сърбитѣ : - здраво се осигори чрѣзъ договора който побѣдоснитѣ Русси направихъ съ побѣденитѣ Турци въ : - дринъ, на 1829.

Гръцитѣ възстанѣхъ противъ Турското правителство на 1821. Тѣ и по-напрѣдъ бѣхъ възстава-ли но безъ да сполучатъ въ движеніята си. Това имъ възстаніе бѣше по-общо и по-живо, и най-по-слѣ цѣлій гръцкій народъ ся подигнахъ срѣщо истрѣ-бителитѣ си. Първій двигателъ бѣше нѣкой си Ип-силанти, който бѣ ся отличилъ въ Руската войска, и който прѣзъ Февруарій минъ рѣка Прутъ съ една малка чета и призва съотечественницитѣ си изъ цѣ-лата Турска държава да възстанѣтъ за освобожде-ніето си отъ Отоманцитѣ.⁽¹⁾ Първитѣ битви между Гръцитѣ и Турцитѣ станѣхъ на сѣверъ отъ Дунава а не въ Гръція. Испърво почти никоя държава не обрашаше серіозно вниманіе къмъ Гръцкото движе-ніе, но около 1825 Руссія почна живо да ся инте-ресува въ тѣхнитѣ старанія.⁽²⁾ Правителството на тѣзи държава още на 1821 ся постарà да заинтересува другитѣ сили въ Гръцитѣ, но на 1825 то ся при-нуди да земе по-дѣятелни мѣрки въ полза на поги-нувающитѣ Елини. Трѣбва да спомѣнѣмъ че частни лица отъ разни части на Европа подадохъ добра помощъ на Гръція. Борбата между Гръцитѣ и Тур-цитѣ ся продѣлжавà за нѣколко години, и свирепо-ститѣ бѣхъ тѣрдѣ голѣми и на едната и на друга-та страна, но Турскитѣ ужаси въобще надминуваха Гръцкитѣ. Турското правителство, като не можеше самò да потѣпче възстаніето, призва на помощъ Е-гипетскій паша, който тогава бѣше почти незави-симъ въ управленіето си. Силна Египетска войска ся

1) History of The Ottoman Turks, E. S. Creasy, стр. 501.

2) The War In The East, A. J. Schem. New-York, стр. 38

испрати на помощъ на Султана, който бѣше рѣшилъ да опустоши Гръція съвършено и да истрѣби голѣма часть отъ Гръцкій народъ. Ужаситѣ бѣхъ не-търпими вече и за западна както и за источнѣ Европа, която почнѣ да се старае за избавленіето на Гръція отъ съвършено съсипваніе. За добра честь, на чело на Англійското правителство тогава стоеше единъ благороденъ и справедливъ мъжъ именемъ Кянингъ. Той си съдружи съ Руссія и Франція въ полза на Гръція. На 1827, Англійската, Руската и Френската флоти съсинахъ Турско-Египетската сила при Наварино, и тъй освободихъ Гръція. Но окончателното дѣло за това освобожденіе на Гръція се извърши особно отъ Руссія чрѣзъ Одринскій миръ на 1829. По колко скърбенъ начинъ Гръцитѣ на послѣдно врѣме показватъ признателността си къмъ Руссія за дѣто тя ги избави отъ съвършено съсипваніе! А защо? Само и само защото тя не имъ дава и онова което не е тѣхно!

Влашко и Молдова, тоже, дължатъ освобожденіето си главно на Руссія. Ако да не бѣ дѣйствувала тѣзи сила, тѣзи области и до днесъ, може би щѣхъ да сѣ подъ Турска власть. Да не отивами по-нататѣкъ, на 1806 Султанътъ несправедно свали князоветѣ на тѣзи двѣ малки княжества, и слѣдствието на тѣзи Султанова постѣпка бѣ една война между Руссія и Турфія, която се продължава до 1812, когато се сключи букурещскій договоръ. Въ тѣзи война и Англія бѣ противъ Турція. Въ онзи договоръ Портата се задължи да почита правата на жителѣ въ Влашко и Молдова. Прѣзъ Гръцкото възстание, 1821—26, тѣзи области пакъ почти паднахъ.

подъ Турцитѣ. На 1826 между Руссія и Турція станъ другъ договоръ, въ който послѣдната ся съгласи да ся даде право на първенцитѣ въ онѣзи княжества да избиратъ главнитѣ управители изпомежду си по за 7 години. Портата не щѣше да свали никой управитель на онѣзи области безъ съизволеніето на Руссія. Освобожденіето на Влашко и Молдова, обаче, както и на Сърбія, мо-здрави се осигори чрѣзъ Одринскій договоръ между Руссія и Турція. Портата ся съгласи да ся избиратъ князоветѣ на онѣзи княжества до животъ; че никой Турски чиновникъ не трѣбва да ся мѣси въ тѣхнитѣ дѣла, и че на никой Мохамеданецъ не трѣбва да ся позволява да прѣбивава въ никоя часть на тѣхнитѣ земи. Само едно именни владѣніе и единъ годишенъ дѣнькъ ся давахъ на Портата.'

Черногорцитѣ сж едно отъ най-войнственнитѣ и най-храбритѣ Славянски племена. Тѣ сж ся борили съ Турцитѣ за повече отъ 400 години, но никога не сж ся оставяли да бждатъ потъпкани отъ неприятелитѣ си. Историцитѣ и държавнитѣ мъжѣ възхваляватъ тѣхната храбрость и рѣшителността имъ да не ся оставятъ подъ властѣта на Отоманцитѣ. Г-нъ Гладстонъ казва че Турцитѣ никога не дързнувахъ да отидѣтъ противъ Черногорцитѣ съ равна сила, по всѣкога ся стараехъ да иматъ поне два пѣти по-голѣма войска отъ колкото онѣзи планинци можехъ да съберѣтъ. На 1712, Турцитѣ отидохъ противъ Черногора съ повече отъ 50,000 души, които князь Данійлъ посрѣщна само съ 12,000 души. Въ онѣзи война Турцитѣ, които бидохъ побѣдени, изгубихъ около 20,000 души, а Черногорци-

тѣ само 312 души. На 1768 Турцитѣ пакъ наше-
ствувахъ Чернагора съ една голѣма войска, която
ся исчислява разнo, отъ 67,000 до 180,000 души.
Черногорцитѣ посрѣщнахъ онова Турско множество
само съ 10,000 или 12,000 души, но тѣ избихъ отъ
непріятелитѣ си около 20,000 души, плѣнихъ отъ
тѣхъ орѣжія и много други военни потрѣби, и тѣй
ги изгонихъ⁽¹⁾. Храбростъта на Черногорцитѣ най-
добрѣ е извѣстна на Турцитѣ. Тѣзи послѣднитѣ
много пѣти сѣ ся били съ първитѣ и толкозъ сѣ
ся наплашили отъ тѣхъ, щото щомъ имъ ся помѣ-
неше че ще вървятъ да ся биѣтъ съ *Кара-дагъ*,
тѣ ся растрепервахъ. Въ Черногорскитѣ прѣдѣли сѣ
погинули Турци нѣколко пѣти по цѣлото населеніе
на онова малко Княжество. Отоманцитѣ искахъ да
побоятъ свободнитѣ планинци, но тѣзи послѣднитѣ
умѣехъ да ся бранятъ и справедливо заплатихъ на
Азіятцитѣ. Руссія всѣкога ся е интересувала въ тѣ-
зи храбри Славяни и имъ е помагала по разни на-
чини, но справедливо може да ся каже че тѣ сами
сѣ запазили свободата си. Тѣхната мъжественностъ
и геройското имъ ратничество най-бляскаво ся по-
казахъ прѣзъ послѣднитѣ войны.

На 1853 Руссія изискуваше отъ Турція нѣкои
порѣчителства за источнитѣ Христіани въ държава-
та на послѣдната. Отоманското правителство въззѣ
тѣзи Русски заявленія като нарушеніе на държавни-
тѣ му права, и отказа да земе въ вниманіе Руски-
тѣ исканія. Слѣдствието на това бѣ една война меж-
ду двѣтѣ държави, която послѣ станѣ извѣстна

1) The War In The East, A. J. Schem New-York, стр. 1

подъ името *Кримска война*, по причина че тя ся свърши въ Кримъ. Поведеніето на Англія, Франція, Сардинія и Австрія тогава бѣше достоуважаемо. Намѣсто да ся намѣсятъ въ полза на угнетенитѣ Христіани подъ Турското иго, тѣ земахъ страната на Турція, бихъ ся срѣщо Руссія, която едвамъ можихъ да побѣдятъ при Севастополь, и тѣй отсѣкохъ надѣждата на угнетенитѣ които горѣщо желяхъ смазваніето на угнетителитѣ си. Тѣзи злощастна за Руссія и за Христіанитѣ въ Турско война ся свърши съ сключваніето на Паризскій Договоръ, 1856. Чрѣзъ този договоръ западнитѣ сили накарахъ Руссія да ся отрече отъ покровителството си върху Христіанскитѣ народи въ Турско. Освѣнъ това Руссія изгуби една часть отъ Бессарабія и правото си да има силна флота въ Черно море. То ся знае че Руссія не можеше до стои срѣщо цѣла Европа и тя бѣ принудена да ся подпише на този несправедливъ документъ. Турція, тоже, ся обѣща да направи чудновати прѣобразованія въ държавата си и да даде голѣми правдини на Христіанскитѣ си подданици. Никой другъ, може-би, освѣнъ тѣзи подданици не знае какъ сж ся изпълнили тѣзи Турски обѣщанія. Върху тѣзи точка пакъ ще поговоря по-послѣ.

На 1860, Руссія обърнъ вниманіето на другитѣ сили къмъ опасното състояніе на Христіанитѣ въ Турско. На 23-ій Априлій 1860, князь Горчаковъ казваше въ една окръжна нота, че ако не ся земехъ мѣрки да ся принуди турската власть да спре безредцитѣ и да покровителствува Христіанитѣ, то ужасни изухванія щѣхъ наскоро да ся появятъ. Другитѣ си и не обърнухъ вниманіе къмъ това челоуѣколю-

било поканване на Руссія, като казвахъ че всичко бѣ Руска измислица и Руска интрига. Но не ся ми-нѣ много врѣме и късоголедието на заиднитѣ сили ся доказа по единъ най-ужасенъ начинъ. Само слѣдъ два мѣсяца т. е. прѣзъ Юлій станѣхъ ужаснитѣ кланія въ Ливанскитѣ области. Сто и петдесетъ села и градове ся съсипахъ, десетъ хиляди Христіани бидохъ погубени, и повече отъ 70 хиляди души щѣхъ да измрѣтъ отъ гладъ по причина че ся съсипа имотѣтъ имъ.

Търпението на подчиненитѣ почна да стигѣ края си. Отчаяни въ страданіята си и въ онеправданіята си, тѣ почнахъ пакъ да правятъ разни заявленія за избавленіето си. На 1866 въ островъ Критъ ся подигна едно Гръцко възстаніе, което трая до 1868. Поведеніето на Руссія бѣ съчувствателно, но Западна Европа и тогава мислеше че щѣхъ да ся развалятъ интереситѣ ѝ, ако би онѣзи страждущи островитяни ся избавехъ отъ ноктитѣ на Отоманскитѣ пашѣ. Турція даде голѣми обѣщанія на Критянитѣ, които, обаче, не ся испълнихъ по-добрѣ отъ колкото другитѣ ѝ обѣщанія.

Пристигнахми до най-последнитѣ важни събитія. Понеже по разни причини искамъ да говоря върху тѣхъ въ идущитѣ членове, тукъ само ще кажа че слѣдъ избухваніето на Херцеговинското възстаніе, на 1875, Руссія всячески ся стара чрѣзъ дипломатія да придобіе нѣкои права и поржчителства за Христіанитѣ, но като не можѣ да сполучи по миренъ начинъ, тя ся принуди да направи това чрѣзъ оржжіето си. Между Рускій народъ ся възбудихъ акива негодованія и вълненія противъ Турскитѣ сѣ

рености върху Христіанитѣ, и такива заявленія за война ако Турція не приемене мирнитѣ прѣдложенія на Европа, щото Руското правителство, даже да бѣ искало, не можѣше да не объяви войната противъ укорството на Портата. Слѣдствіята на тѣзи крѣво-пролитна война още не сж извѣстни напълно; извѣстно е обаче това, че Сърбія, Чернагора и Влашко-Молдова станяха уголѣмени и независими държавици; една частъ поне отъ Бѣлгарія ся освободи, Кипръ ся грабнахъ отъ Англія, а Босна и Херцеговина отъ Австрія, и една частъ земя ся дава на Гръція. Независима Турція, въ чистата смисль на думата, нѣма сега!

1. Отъ казаното до сега става явно че всичкитѣ Христіани въ Турско дължатъ много на Русія. Ако да не е била тѣзи сила, азъ не могъ да видѣ какъ би ся избавили Гръція, Влашко-Молдова Сърбія, а особно Бѣлгарія, и какъ би стоела Чернагора противъ почти непрѣстаннитѣ удари на Турцитѣ. Една свята наша длѣжностъ, прочее, е да бждемъ признателни за всѣкога на благодѣтелитѣ си. Нужно ли е да ся поучаваме и това, да ся съвѣтваме че трѣбва да сме благодарни на избавителитѣ си? Дано да не бѣше нужно! Дано всинца да бѣхми съвѣстни хора и да чувствувахми длѣжноститѣ си къмъ благодѣтелитѣ си! Но между насъ има Турска зараза, има хора на които богътъ е трѣбухътъ имъ. Поведеніето на тѣзи челоуѣци къмъ Рускитѣ войски е било най-достоосждително. Тѣ съвсѣмъ безсѣвѣстно ся обхождахъ съ освободителитѣ на отечествотъ ни. Лакомството имъ за пари заслѣпи и съвѣста имъ и челоуѣчещината имъ, и тѣ не само не

помагахъ на опѣзи които проливахъ кръвта си за насъ, но ся стараехъ да печелятъ двойно и тройно отъ тѣхъ. Не ще е чудно, прочее, ако нѣкои отъ освободителитѣ ни сж докачени отъ такова грубо поведеніе. Не ще е чудно ако нѣкои отъ тѣхъ помислятъ че ній сми хора груби и безчувствени. Утѣшително е, обаче, като знаемъ че числото на такива черни души между насъ е малко и че то постепенно ся намалява; и дано обиденитѣ, ако има такива, измежду освободителитѣ ни да не приписватъ на народа онова, което нѣкои частни лица сж вършили.

Българскій народъ трѣбва всѣкога да помни че Руска кръвь ся е проливала за освобожденіето му; че полетата му, долините му, хълмоветѣ и планините му ся напоени съ кръвта на опѣзи които ся борихъ да го избавятъ отъ Отоманско робство и отъ Черкеско грабителство; че въ неговата земя сж закопани Руски тѣла, които ще сж вѣчни памятници за извършеното за него освобожденіе; той трѣбва да помни, най-послѣ, че ако нѣкога бжде неблагодаренъ за сторенитѣ му благодарѣнія, то тѣзи кръвь и тѣзи кости ще свидѣлствуватъ противъ него до когато нѣкое по-голѣмо зло нападне върху земята му и върху синоветѣ и дѣщеритѣ му.

2. Отъ това що казахъ не слѣдва че ній можемъ или че сми длъжни да одобряваме всѣко дѣло на всѣкой Руссинъ, или да бждемъ благодарни за него. Въ всѣкой народъ има и добри и лоши челоувѣци. Чудно би било ако между толкозъ хиляди Руска войска у нашето отечество и между толкозъ Руски началници и управители не ся намѣрехъ нѣ кои неблагоприятни и даже лоши челоувѣци. Нико

сабсенъ и доброжелателенъ человекъ не може да одобрява поведението и работитѣ на таква хора. Ний сме длъжни и трѣбва да сме благодарни на Рускій народъ, на неговитѣ доброжелателни владѣтели, на държавнитѣ му мажѣ и на храбрата му войска, а не на всѣко *частно* лице, безъ да гледаме какви дѣла то върши. При това, ако би да ся случи нѣкоя Русинъ да върши несправедливи дѣла въ народнитѣ ни или частнитѣ ни работи, въ такъвъ случай наша длъжностъ е, не да приписваме таква постыжки на Рускин народъ, но да дѣйствуваме споредъ държавнитѣ закони.

3. Нѣкои сж утвърждавали и утвърждаватъ че съ тѣзи си политика, Руссія не е дѣйствувала съ друга цѣль освѣнъ за своитѣ си интереси. Горѣщото желаніе на тѣзи държава, казватъ тѣзи господа, е да завземе областитѣ които Турція владѣе, а като Западна Европа не ѝ позволява да стори това, тя е почишла по другъ начинъ. Тя ся показва доброжелателка и покровителка на Христіанитѣ съ единственната цѣль да привлече съчувствието имъ къмъ себе си за да може чрѣзъ тѣхъ по-лесно да играе своята лукава игра. Тя ся е старала да откъснува Христіанскитѣ народи отъ Турската имперія и тѣй да ослаби тѣзи държава, като направи малки независими кралства или полузависими княжества, които да може послѣ по-лесно да присѣдини едно по едно на своята си велика държава. Молдова, Влашко, Българія, Сърбія, Чернагора и Гръція щѣли, споредъ тѣзи критици, най-послѣ да ся погълнатъ въ властолюбива Руссія.

Голѣма нелѣпостъ би било да ся утвърждава че

Руссія нѣма интереси въ Истокъ и че тя не е длѣжна да ги защищава и да ги осигорява колкото е възможно по-здро̀во, но смѣшното нѣщо въ този въпросъ е, че онѣзи, които най-много викатъ че Руссія не желае друго освѣнь своигѣ си интереси, тѣ сжщитѣ проглушихж цѣлій свѣтъ съ многословутитѣ си интереси, които, спорѣдъ тѣхъ, ся простиратъ почти по всѣка часть на земното лице. Положително може да ся каже, че нѣма велика Европейска държава която да не е пожелавала придобиваніето на нѣкои отъ тѣзи источни страни. Съ колкото право може да ся каже че Западна Европа не е позволявала на Руссія да завземе нѣкои отъ Турскитѣ области, точно съ толкова право може да ся каже че Руссія не е позволявала на Западна Европа да стори това. Колкото за Руската политика, ній ще кажемъ, заедно съ много западни мѣжіе и съ почти цѣлій Американскій народъ, че тя до сега е била мѣдра и справедлива като е защищавала угнетенитѣ. И до когато Молдова, Влашко, Сърбія, Гръція Чернагора и Българія стоятъ непогълнати отъ Руссія до тогава ній не ще повѣрвами въ мнмнитѣ лукавства на тѣзи велика държава. Не ще е чудно ако нѣкои Руси горѣщо желаѣтъ завземаніето на тѣзи страни, но не вѣрвами че Рускій народъ, справедливитѣ му владѣтели и мѣдритѣ му държавни мѣжіе и военачалници бихж прѣдприели такова несправедно дѣло, слѣдъ като подарихж такава свобода на тѣзи Турскитѣ робіе. Тѣ твърдѣ добрѣ разбиратъ че най-доброто, най-мѣдрото и най-справедливото сръдство за да ся придобіѣтъ съчувствіе и привязанността на тѣзи источни народи е да

освободятъ тѣ и да ся оставятъ независими подъ покровителствованіето на Руссія. Такива независими а само покровителствувани кралства ще бждѣтъ най-здрави и най-привязани крилѣ на великата Руска държава. Въ такъвъ случай Руссія не ще бжде сама държава безъ искренни съчувствителки. Ній вѣрвамъ че такава е политиката на Рускій народъ и ся надѣвамъ че пикого не ще бждемъ измамани въ вѣрваніята си.

Англія и Българія.

Рѣдко ще ся намѣри Българинъ който да не е чулъ името Англія или Англичанинъ. Едното или другото отъ тѣзи имена толкозь ся с повтаряло между насъ, особно прѣзъ послѣднитѣ три-четири години, щото народътъ добръ ся е запозналъ съ него. При това, то ся е запечатило между народа повечето съ непріятни въспоминанія. Справедливо или несправедливо, Българскій народъ мисли че единъ отъ най-голѣмитѣ му непріатели сж Англичанитѣ; справедливо или несправедливо, този народъ вѣрва че ужаснитѣ кланія на невпннитѣ му синове и дѣщери, опустошеніето на много негови градове и сема, и народното му расиокжсваніе сж, до една голѣла степенъ, слѣдствія на политиката на Англійското правителство. То ся знае че мнозина между насъ мислятъ че Англичани сж сторили и нѣщо добро за народа ни. Но сравнително малцина отъ насъ знаѣтъ точно кои сж Англичанитѣ и точно какво сж заправили тѣ за или противъ нашій народъ.

Цѣльта ми въ тѣзи книжка е да поговорѣ

върху политиката на онзи народъ спрямо Християнитѣ въ Турція, като ся стараж да бѣдѣ справедливъ и безпристрастенъ въ разгледваніята си. Умѣстно ще е да вземемъ единъ кратъкъ погледъ върху исторіята на този народъ прѣди да говоримъ за политиката му.

На сѣверозападъ на Европа има два голѣми острова единъ до другъ. Западнѣй отъ тѣзи острови, който е по-малкъ отъ другѣй, ся нарича *Ирландія*; той е отечеството на Ирландцитѣ. Сѣверната частъ на источнѣй островъ ся нарича *Шотландія* или *Скотландія*, а южната му частъ *Англія*, освѣнъ една областъ на западната страна която носи името *Валисъ*. Шотландія е отечеството на *Скотитѣ*, Валисъ на *Велситѣ*, а Англія на *Англичанитѣ*. И тѣй, собственното отечество на Англичанитѣ е южната частъ на онзи островъ въ Атлантическия океанъ, вѣнъ отъ Европейскій Континентъ. Тѣ обаче владѣжтъ днесъ и двата тѣзи острова, и много други части на свѣта, както знажтъ мнозина отъ читателитѣ.

Но кога и какъ Англичанитѣ завладѣхъ онзи островъ? — Първитѣ людѣ които населихъ днешния Англія бѣхъ Британцитѣ, едно Целтійско или Галско племе. Исторіята не може да ни каже точно кога тѣзи Британци сѣ ся прѣселили на онзи островъ, но явно е че тѣ сѣ минжли тамъ отъ ближнитѣ страни на Европа. Тѣ бѣхъ расподѣлени на разни малки племена, и това ги правѣше доста слаби. Римскитѣ императори прѣзѣхъ земята на Британцитѣ около 85 год. слѣдъ Р. Христово, но когато почна да псада имперіята нмъ, тѣ напустихъ онз

островъ на 448, слѣдъ като го държахъ около 4 вѣкове.¹⁾ По онова врѣме, по приморскитѣ страни между Галія (нынѣшня Франція) и Балтійско море живѣхъ много Германски или Тевтонски племена които ся називахъ съ разни имена, *Саксонци*, *Англи*, *Ютландци* и други. Саксонцитѣ и Англитѣ сж праотци на днешнитѣ Англичани. Англитѣ и Ютландцитѣ населявахъ тогава полуостровъ Ютландія, на сѣверъ въ нынѣшня Данія. Въ 5-ий вѣкъ слѣдъ Христа, *Англія* ся наричаше само една областъ въ оныи полуостровъ. Англитѣ бѣхъ идолопоклонници. Единъ отъ главнитѣ имъ богове бѣше Вуденъ, богътъ на войната. Между тѣхъ имало много пирати (морски-разбойници), които ограбвали съседитѣ си и които единъ Римскій стихотворецъ наричалъ „Морски вълци, които ся хранятъ отъ ограбваніето на свѣта²⁾“.

Римлянитѣ оставихъ Британія въ растроено и ослабнѣло сѣстояніе. На сѣверъ отъ Британцитѣ живѣхъ Скотитѣ и Пиктитѣ които бѣхъ по-силни отъ тѣхъ и часто ги нападахъ. Най-послѣ Британцитѣ ся принудихъ да търсятъ чуждѣ помощъ. Тѣ призвахъ нѣкои отъ горѣспоменатитѣ Германски племена да отидѣтъ да имъ помогнатъ противъ сѣвернитѣ имъ непріятели. Саксонцитѣ и Англитѣ радостно приехъ призованіето, и около 1600 Англо-Саксонци, прѣдвождани отъ двама военачалници, прѣминахъ въ Британія на 449—50 слѣдъ Р. Христо-во. Тѣ побѣдихъ Скотитѣ и Пиктитѣ, но намѣсто да збавятъ Британцитѣ, тѣ обърнахъ оружїето си и

1) The History of England, отъ D. Hume, Vol. I стр. 44.

2) History of The English People, отъ J. R. Greene, стр. 44.

противъ тѣхъ и ся рѣшихъ да си присвоятъ островъ-тъ. Британцитѣ разбрахъ какви людіе бѣхъ при-зовали на помощь, и ся рѣшихъ да ся бѣжтъ срѣ-що мнимитѣ си избавители, но напраздно. Саксонци-тѣ призвахъ на помощь други отъ съотечественни-цитѣ си, люти борби ся продължавахъ прѣзъ 150 го-дини, когато Британцитѣ бидохъ съвършено побѣ-дени. Начинътъ, по който Англитѣ и Саксонцитѣ по-бѣдихъ слабитѣ Британци, които отидохъ ужъ да о-свободятъ, бѣ единъ отъ най-варварскитѣ. Самитѣ Англійски историци ни казватъ това. Главнѣй имъ военачалникъ «не пожали нито възраст, нито полъ, нито състояніе, дѣто и да отиде съ побѣдоноснитѣ си войски. Частнитѣ и общенароднитѣ здания на Британцитѣ ся прѣобърнахъ на пепель; жрецитѣ бидохъ исклани въ капищата отъ онѣзи (Саксонски) идолопоклонски диваци . . . людіетѣ които побѣгнахъ да ся скріжтъ по планинитѣ и по пустинитѣ бидохъ прѣсрѣщати и исклани на купища¹⁾. По-слѣ Англо-Саксонцитѣ постепенно обладахъ Ирлан-дія и много други части на свѣта тъй щото днесъ тѣхнитѣ владѣнія сж едни отъ най-пространнитѣ.

Понеже е невъзможно да ся изложи въ тѣзи книжка кога и какъ тѣ завладѣхъ толкозь земи, азъ ще свършихъ съ думитѣ на единъ нипѣшенъ Англійскій историкъ, който казва: «Дѣто Англичанитѣ наско-чатъ нѣкоя плодородна земя населена отъ диваци, тѣ ся заселяватъ тамъ, постоянно си мѣсятъ въ дѣ-лата на туземцитѣ, правятъ войни съ тѣхъ, и тога-ва, като ги побѣдятъ съ по-голѣмата си сила, тѣ

1) The History of England, отъ D. Hume, Vol. I. стр. 46.

си присвояватъ земята имъ, а тѣхъ распъждатъ на по-неплодовитѣ мѣста.» ¹⁾

Англичанитѣ днесъ сж единъ отъ най-просвѣщенитѣ и най-богатитѣ народи. Морската имъ търговія и морската имъ сила сж почти първи на свѣта. Тѣ иматъ много висши учебни заведенія, и доста, ся прѣдаватъ за усъвършенствованіето си въ художествата. Не ще сбъркаме ако кажемъ че книжествеността на Англійскій языкъ е най-богата на свѣта. Тѣ иматъ много и разнovidни благодѣтелни заведенія по разни мѣста изъ отечеството си. Мнозина между тѣхъ доброволно и щедро даватъ за страдащитѣ и по чужди страни. Тѣ въобще сж свободолубивъ народъ, и тѣхното правителство е едно отъ най-свободнитѣ въ Европа; но отъ политиката на пѣкон може да ся разбере че мнозина отъ тѣхъ желаштъ свободата само за себе си.

Едни отъ любозитнитѣ страници на Англійската исторія сж борбитѣ на онзи народъ срѣщо угнетеніята. Никой другъ народъ не ся е борилъ толкозъ продължително и толкозъ храбро за гражданска и религіозна свобода колкото Англійскій народъ. Той е ималъ за много врѣме, даже за вѣкове, да ся бори съ своитѣ си народни владетци, които сж искали да го владѣятъ деспотическій. Но както борбитѣ сж били продължителни и трудни, така и плодетѣ сж били трайни и блистателни. Славната и свободната Американска Република (Съед. Държави), на която народътъ горѣщо желае да види всичкитѣ народи наистина свободни, е плодъ на онѣзи борби. При това, въ сама

1) *Gentleman's Magazine*, London, October, 1878, стр. 498.

Англія свободата е много голѣма. Колкото зло може и да сж сторили Англичанитѣ на Источнитѣ Христіани и на нѣкои други народи, трѣбва да припознаемъ че у дома си и въ нѣкои отъ населеніята си тѣ иматъ доста голѣма гражданска и религіозна свобода, и че на тѣзи свобода тѣ много дължатъ на-прѣдѣкътъ си въ всѣко отношеніе. Тамъ чловѣкъ е свободенъ да учи или да вѣрва каквото ще, да испитва, да разсѣжда и да критикува споредъ своитѣ свободни умственни сили, още и да слѣдва каквото и да е безвредно занятіе. Печатътъ е съвършено свободенъ. Много нѣшти сѣмъ ся очудвалъ на свободата съ която нѣкои Англичани сж критикували и критикуватъ разни членове на правителството си, особно прѣзъ послѣднитѣ три-четири години. Тѣ горѣщо обичатъ отечеството си и всичко което притяжаватъ и сж готови да ся жѣртвуватъ за защитата му. Почти никой другъ народъ не почита богатството и не ся прѣдава на печаленіе пари толкозъ колкото Англичанитѣ.¹⁾ Въ Англія, обаче, има както най-богати тѣй сжщо и най-сиромаси хора на свѣта. Англичанитѣ въобще сж студени и надуты хора, и твърдѣ не обичатъ да ся съдружаватъ съ чловѣци отъ други народности, освѣнь когато интереситѣ имъ изискуватъ това. При това, тѣ много сж наклонни да подозиратъ другитѣ чловѣци, а особно ако тѣ сж отъ чужда народность. Когато чловѣкъ си върши работата безъ да мисли даже за него, Англичанинтъ си въображава че той крон да му повреди плановѣтъ и тѣй да му подконеа интереситѣ.

1) England And The English, Lord Lytton. стран. 78.

Англійскій народъ за много врѣме е билъ и сега е раздѣленъ на двѣ главни части или партіи, отъ които едната ся нарича *Консервативна* (сѣхрани телна или въздържна), а другата *Либерална* (свободолюбива). Тѣзи двѣ партіи често иматъ съвсѣмъ различни мнѣнія и обѣжденія върху разни прѣдмѣти, и по нѣкога дѣйствуватъ като да бѣхъ два различни народа. Това, обаче, не ще каже че Консерватисти никога не сподѣлятъ мнѣніята и убожденіята на Либералнитѣ, или че никога не ся съдружаватъ съ тѣхъ въ дѣйствованіята си; нито че Либерали никога не сподѣлятъ мнѣніята и убожденіята на Консерватиститѣ, или че никога не ся съдружаватъ съ тѣхъ въ дѣйствованіята си. Днесъ правителственната власть на онѣзи държава е въ ръцѣтъ на Консерватиститѣ.

Нека сега, слѣдъ тѣзи кратки забѣлѣжванія върху исторіята и нѣкои общи черти на Англичанитѣ, да разгледамы вкратцѣ полиниката имъ спрямо христіанитѣ въ Турско, а особно спрямо насъ Българитѣ. Азъ ще поговорѣмъ върху политиката имъ особно отъ Кримската война насамъ.

Англійската политика спрямо Христіанитѣ въ Турція.

Въ Англія всѣкога е имало челоѣци които ся съчувствували съ страдаущитѣ Христіани подъ Турското иго. Спомѣнахъ въ прѣдидущитѣ членове че (но врѣме всичкитѣ Европейци треперехъ отъ Туритѣ и всѣческій ся стараехъ за избавленіето на

Европа отъ тѣзи Азіятски орди. Никоя Европейска държава не мислѣше тогава че е въ нейнъ интересъ да ся пазѣ цѣлостъта и независимостъта на Турція, и никой Европейскій министръ, до колкото ся знае, не мислѣше че Турцитѣ бѣхъ необходими за Европейската независимостъ и за Европейското равновѣсіе. Както другитѣ Европейски държави, тѣй и Англія по нѣкога е дѣйствувала противъ Турція. На 1807 Англія бѣше Руска съюзница противъ Турція, и Англичанитѣ съсипахъ една Турска флота въ Мраморно море.¹⁾ Прѣзъ врѣмето на Гръцкото възстаніе (1821—1827) Англія ся съюзи съ Руссія и Франція противъ Турція. Както спомѣняхъ другдѣ, на чело на Англійското правителство тогава стоеше единъ разуменъ, справедливъ и дѣятеленъ мъжъ на име Киннингъ, който не мислѣше че интереситѣ на Велика Британія щѣхъ да ся повредятъ ако Христіанитѣ ся избавехъ отъ угнетеніето на Турцитѣ. Англійската, Руската и Француската флоти задружно отидохъ противъ Турско-Египетскитѣ сили и ги смазахъ съвършенно при Наварино, и тѣй избавихъ Гръція за вѣгда отъ Турцитѣ.

По едно врѣме, обаче, духоветѣ въ Англія почнахъ да ся промѣняватъ и политиката на нейното правителство захванъ да гледа къмъ друга посока. Даже въ врѣмето на справедливій Киннингъ, въ Англія имаше голѣма партія която държѣше страната на Турція. Наскоро слѣдъ съсипваніето на Турцитѣ при Наварино, великій тогавашенъ Англійскій министръ ся поминъ, и онѣзи които подпръ него земахъ

1) History of The Ottoman Turks, отъ E. S. Creasy, стр. 47

въ ржцѣтъ си правителството никакъ не благопріятствувахъ на неговата политика и даже осѣдихъ поведеніето му спрямо Турція. Отъ тогава Турко-любивата партія въ Англія особно ся е увеличавала, и може да ся каже че тя бѣше въ най-голѣмата си сила прѣзъ врѣмето на Кримската война.

Двѣ главни причини има за това направленіе на духоветѣ въ Англія, а особно на нѣкои правителствени мѣжѣ на онѣзи държава: първо *интересъ*, и второ *ревнивость* противъ Руссія. Англія с завладѣла много земи въ Азія, въ Африка и въ Океанія и е захванжала нѣкой важни положенія въ Европа. Отъ тѣзи завладѣни мѣста тя извлича голѣмо богатство и по тѣзи причина не ѝ поноси да ги испусне изъ ржцѣтъ си. Най-богатото ѝ владѣніе е Индія, дѣто живѣхтъ повече отъ 160 миліона чловѣци, между които има повече отъ 40 миліона Мухамеданѣи, които гледатъ на Турскій султанъ като на глава на Мухамеданцитѣ. За да привлече онѣзи Мухамеданци къмъ себе си, Англійското правителство ся показва защитникъ на султановата държава. Освѣиъ това, Англія прави голѣма търговія съ Турція която си въображава че може да изгуби ако би Турцитѣ да изгубятъ властѣта си. При това, Англійското правителство и подкрѣпителитѣ му немогхтъ да търпятъ чудното напръдваніе на Руссія. Колкото повече Руската държава ся расширява толкозъ повече онѣзи Англичани ся раздражняватъ. Тѣ знахтъ, тоже, че Турцитѣ кога да е ще изгубятъ тѣзи пріятни и плодови мѣста, и ся боятъ че силъ Руссія по нѣкои начини ще ги за владѣе. Но като явно че тѣ сами (Англичанитѣ) горѣщо желяхтъ

да завзематъ нѣкои отъ тѣзи мѣста, тѣ противостоятъ на Рускитѣ дѣйствія. Тѣ ся боятъ, още, че Руссія най-послѣ може да нападне и нѣкои тѣхни владѣнія и тѣй да повреди интереситѣ имъ. Англія желае нейната търговія, пейнитѣ владѣнія и нейното вліяніе да сж първи на свѣта, но като гледа че Руссія въ бѣдѣще ще е самата държава въ Европа която ще може да ся надпрѣваря съ нея въ много нѣща, тя ся старае всѣчески да противодѣйствува на Руската политика и на Рускитѣ стремленія. А като Руссія ся старае да помага на Христіанитѣ, то Англійското правителство и поддрѣпителитѣ му въ тѣзи политика ся старажтъ да помагатъ на Турцитѣ.

Върху този прѣдмѣтъ ще ся повѣрнѣ пакъ, но не ще е безмѣстно ако кажѣ сега, че най-доброто опрѣдѣленіе на *Источній Въпросъ* е, борба между Европейскитѣ сили коя да земе най-повече или най-хубавитѣ отъ мѣстата които Турція владѣе, или коя да има най-големо вліяніе въ Истокъ.

Кримската Война и Паризскій Договоръ.

Както спомѣняхъ другдѣ, на 1853 г. Руссія изискуваше отъ Турція нѣкои права за Христіанскитѣ народности въ послѣдната държава. Турція ся въспротиви на това Руско заявленіе и слѣдствіето бѣ една война между двѣтѣ държави. Една Конференція у Віена съчини тогава една „Нота“ която прѣдложи за одобреніе на Руското и Турското правителства. Руското правителство, което желаше ако бѣ възможно по миренъ начинъ да ся придобіе нѣщо добро за Христіанитѣ въ Турско, изведнѣжъ пріе о

нѣзи „Віенска Нота“; но Турското правителство, както почти всѣкога е правело, отказа да я приеме, като прѣдложи нѣкои прѣзначенія които не бѣхъ за приѣманіе. Западнитѣ сили, намѣсто да накаратъ Портата да не ся поругави съ тѣхъ, тихо погълнахъ турската подигравка на Віенската Конференція. Поведеніето на онѣзи държави, особно на Англія: спрямо Турція и Руссія наистина бѣ дивно тогава както е било и послѣ. Англія, Франція, Сардинія и Австрія зехъ страната на Турція на това мнимо основаніе, че самото съществованіе на Турція и равновѣсіето на силитѣ въ Европа ся туряхъ въ опасностъ отъ Руссія. ¹⁾ Тогава въ Англія ся подигнахъ гласове противъ заявленіята на правителството имъ. Мнозина Англичани не виждяхъ по какво право Англія трѣбваше да защищава Турція, и протестирахъ противъ обявеніето на войната срѣщо Руссія. Но тѣхнитѣ гласове бидохъ слаби. Както спомѣнахъ погорѣ, тогава Турколюбивата партія бѣше много силна, и правителството, което бѣше въ нейнитѣ рѣцѣ, вършеше каквото искаше, безъ да обръща голѣмо вниманіе на заявленіята на другата партія.

Правителството на просвѣщенна Англія ся съдружи съ Наполеона и прати храбритѣ си Христіански воиници да защищаватъ Мухамедовото царство. Както и да завръщашъ този въпросъ, това е заключеніето. Нека помнимъ че нито Христіанитѣ въ Турція нито Руссія бѣхъ обидели въ нѣщо Англія. Ако ли пакъ Англія искаше да отбутне вліяніето и интригитѣ на Руссія, тя можѣше да постигне това по

1) The War In The East, A. J. Schem. New-York cnp. 49.

едно друго срѣдство безъ да защищава Мухамедовото знаме. Правителството яви на народа си че отиваше да се бие „въ защита на единъ съюзникъ чіято земя е нашествувана, и чіето достолѣніе и независимостъ ся нападнахти.“ То призоваваше съчувствіята на Англійскій народъ за „правдата срѣщо кривдата.“¹⁾ Да, въ името на правдата често ся вършатъ найчудни дѣла отъ които здравій разумъ ся потърсева.

Гласове противъ тѣзи несправедна постѣпка на Англійското правителство ся появихъ даже между Англійската войска, която проливаше кръвта си за да защищава Мухамеданското знаме. Единъ отличенъ Англійскій чиновникъ писалъ отъ Кримъ, 1854 г. на пріятелитѣ си тѣй: „Половината отъ насъ не знахтъ защо ся биятъ, а другата половина само ся молятъ (Богу) да не ся биятъ за Турцитѣ“.²⁾ При това, разни Христіански общества въ Турско ся молихъ на Европа да помогне на тѣхъ. Гръцитѣ отъ Ениръ отпавихъ, прѣзъ Мартъ 1854, едно проглашеніе, което пзлагаше нѣкои отъ Турекитѣ ужасни дѣла, и викаше за Христіанска помощъ. Но Англійското правителство, подкрѣпено отъ силната Турколюбива партія, не обръщаше вниманіе къмъ тѣзи сърдцераздиращи възванія.

Руссія не можѣше да стои за много врѣме срѣщопетъ държави, и войната, както знахтъ читателитѣ, ся свърши въ полза на Турція. Велики държавни мѣжје ся събрахъ тогава въ Паризъ да съчинятъ

1) The Ottomann Power In Europe, отъ E. A. Freeman, стр. 193.

2) Evidences of Turkish Misrule, отъ H. Richard M. P. стр. 25.

и да подпишатъ единъ договоръ; подписавіето на договорътъ станъ на 18/30-ий Мартъ 1856.

Този е прочутій «Паризскій Договоръ» за който нѣкои на послѣдно врѣме проглушихъ свѣта като искахъ да ни го наложатъ за непогрѣшимъ катихизизъ. Но какви сж главнитѣ му точки касающа се до Христіанитѣ въ Турско? Тѣ сж първо *цѣлостта*, и второ *независимостта* на Турція ся осигорявахъ. Съ цѣлостта на Турція ся разбираше че Азіятскитѣ султани и наши щѣхъ да владѣятъ за всекога всичкитѣ земи които тѣ тогава владѣехъ. Влашко, Молдова и Сърбія, споредъ онзи договоръ, щѣхъ за всекога да сж зависими княжества, а никаква друга часть земя и никой другъ народъ подъ това угнетително правителство не трѣбваше да ся освободи. Българитѣ, Гръцитѣ и Ерменцитѣ ся прѣдадохъ на вѣчно робство; до когато свѣтътъ сжществувахе, тѣзи окаянии народи трѣбваше да навождатъ глава подъ ударитѣ на Азіятскитѣ наши, които онзи договоръ налагаше върху тѣхъ. Благородно и чловѣколюбиво произведение!

Но това не бѣ всичко. Съ независимостта на Турція, споредъ както нѣкои държавни мжжіе тълкуватъ онзи договоръ, ся разбираше че Турскитѣ султани и неговитѣ наши и аги щѣхъ да управляватъ подданицитѣ си споредъ произволтъ си, безъ да има нѣкоя държава право да ся намѣси въ полза на Христіанскитѣ жители. До онова врѣме Руссія бѣ припозната като законна покровителка на бѣднитѣ Христіански народи въ Турско, и тя имаше право да ся наеме сва когато Турскитѣ угнетенія надминехъ границитѣ си, но въ онзи договоръ тя биде принудена

да си откаже отъ това си челоуѣколюбиво покровителствоуаніе. Колкото и да казватъ нѣкои че Руското правителство е лошо, пакъ неговото покровителство за Христіанитѣ въ Турско бѣ голѣмо нѣщо. Западна и просвѣщенна Европа остави тѣзи горки Христіани въ исключителната властъ на Турчина. Никоя държава нѣмаше право, споредъ мнѣніето на нѣкои, да се мѣси въ работитѣ и отношеніята на Султана и подданицитѣ му, или въ вжтрѣшното управление на държавата му.³ Той можѣше да налага на тѣхъ каквито щѣше данъци, да ограбва воловетѣ имъ, коніетѣ имъ и кшцитѣ имъ; да крои планове за намаленіето на Христіанското населеніе, както Фараонъ правѣше за Израиллянитѣ въ Египетъ; да заробва и обезчестява синоветѣ и дъщеритѣ имъ, да се подиграва съ религіята имъ и да ги истрѣбва както е правялъ въ Хіосъ и другдѣ.

Такъвъ бѣ договорътъ който силоуъ искахъ да наложатъ на главитѣ ни, и чрѣзъ който да ни подчинятъ на вѣчно робство. Нѣкои може да ни наричатъ слабоумни и късогледни, но ній исповѣдвами че не можемъ да разберемъ въ какво състои доброжелателството и челоуѣколюбіето на онѣзи които изработихъ този документъ, и особно на онѣзи които толкозъ жарко настоявахъ и настояватъ за поддържаніето му. Ако това прѣдаваніе на Христіанитѣ, обаче, и да бѣ едно отъ най-достоосаждителнитѣ, нахъто станхъ съ нѣкои условія, които трѣбва да земемъ подъ надлежно вниманіе. Турція ся обѣща да направи голѣми прѣобразованія въ държавата си. Тя щѣше да даде правдини на Христіанскитѣ си подданици и да осигори живота и имота имъ

Кланіята въ Ливанската Область.

Не ся минж много врѣме слѣдъ подписваніето на Паризскій Договоръ и Турція почнж да показва на дѣло какво тя разбираше съ думитѣ прѣобразованіе и осигореніе на имотъ и на животъ. Точно слѣдъ четири години, т. е. на 1860 л. въ Ливанската область у Азія ся случихж ужасни кланія и опустошенія. Мухамеданцитѣ нападнхж на Христіанитѣ, опустошихж повече отъ 150 села и градове и истрѣбихж отъ жителитѣ повече отъ 10 хиляди души. А защо? Каква вина бѣхж сторили онѣзи злощастни и беззащитни людіе? Г. Ричардъ, членъ на Англійскій парламентъ, казва: «Самата имъ вина бѣше че тѣ бѣхж послѣдователи Христови.»

Нека направимъ нѣкоп извлѣченія отъ писмата на нѣкои Англійски консули и други лица относительно до онѣзи ужасни кланія.

На 10/22-ій Май 1860, Хезбея, единъ Христіанскій градъ при политѣ на планина Хермонъ, ся нападнжлъ отъ Друзитѣ. Тамъ имало доста силна Турска войска подъ началството на Отманъ Бей. За този случай ето що телеграфиралъ Г. Грахамъ на Лордъ Дюферина: «Този бей каза на Христіанитѣ че бѣ пратенъ тамъ да ги защищава отъ Друзитѣ, но че тѣ трѣбваше да прѣдадатъ оржжіята си, защото другояче щѣхж да навлѣчатъ на себе си незадоволството на правителството.» Тѣ го повѣрвали. За по-голѣма безопасность той ги призовавъ чки въ голѣмій сарай, дѣто мжжіетѣ, женитѣ и дѣтата навлѣзвали като вѣрвали че отиватъ подъ правителство. Но не ся минжло много врѣме и

горкитѣ Христіани съ ужасъ разбрали голѣмата си опасностъ. Вода и хлѣбъ не имъ ся давали довольно тамъ. На 6 Юній войницитѣ починахъ да си излизать. Тогава злощастнитѣ людіе, много кжсно, видѣхъ явно колко прѣдателно бѣхъ измамени. Тѣ излѣзохъ въ вѣнкашиій дворъ и ся молихъ най-усърдно да ги оставятъ да излѣзатъ. Но тогава ся даде знакъ, вратата ся отворишъ, Друзитѣ навлѣзохъ въ оржжени и тогава ся почна кланіето.² Редовната войска помагаше на това ужасно кланіе. Отъ всичкитѣ мжжіе въ сарайтъ, само 40 или 50 избѣгнахъ. . . Малки момчета по на четири петь години не бѣхъ безопасни, тѣ ся грабвахъ отъ майкитѣ имъ и ся удряхъ въ земята, или ся раскъсвахъ на части прѣдъ очитѣ на горкитѣ майки; или ако нѣкоя майка здраво държѣше чедото си, тѣ го убивахъ въ обятіята ѳ, а въ много случаи майката и чадото ся убивахъ заедно.³

Въ Сидонъ Христіанитѣ ся нападнѣли на 1-ій Юній по сжщій начинъ. Кланіето ся продължава за нѣколко дни. Никой Христіанинъ не бѣ безопасенъ вѣнъ отъ града. Ако бѣ мжжъ или момче, тѣ изведнѣжъ бивахъ погубени, ако бѣ жена, тя скотскій биваше злоупотрѣбена.⁴

Въ Дейрелъ-Камаръ Христіанитѣ били тоже лукаво прѣдадени отъ управителя, който ималъ при себе си 700 души редовна войска. На 20 Юній мжжіе, жени и дѣца навлѣзвали въ сарая за защита, слѣдъ като прѣдали оржжіята си. На 21 Юній, обаче, вратата на сарая ся отворишъ и ето злодѣцитѣ нахлухъ и починахъ да колятъ мжжіетѣ, войницитѣ съдѣйствувахъ Азъ имамъ причинъ д

вѣрвамъ че само въ онзи день погиняхъ отъ 1,000 до 1200 мъжѣ. Слѣдъ нѣколко дни азъ самъ посѣтихъ онзи градъ. Почти всѣка къща бѣ изгорена и улицитѣ бѣхъ покрити съ мъртви тѣла. . . . Койтъ ми мъчно минуваше прѣзъ нѣкои улици, защото мъртвитѣ тѣла бѣхъ натрупани на купища. . . . Азъ видѣхъ малки дѣчица не по-горѣ отъ по на три или четири години прострѣни на земята, тѣй сѣщо и чловѣци съ бѣли коси. . . . „Отманъ бей, който бѣ въ Хезбея, като влѣзе въ Дамаскъ пріе почести като побѣдоносенъ герой. Поведеніето на Ахмедъ паша и на другитѣ чиновници бѣше едно отъ най-безчестнитѣ.“

Но въ Дамаскъ ужаситѣ надминяхъ всички други. Това ся случило на 9 Юлій. Цѣлото Христіанско отдѣленіе на града ся ограби и ся прѣобърна на пепель; 2,000 тѣла лѣжатъ непогрѣбени между развалинитѣ, и 20,000 окаянии жители ся скитатъ безъ домове. Когато тѣзи ужаси ставахъ, Ахмедъ паша стоеше спокойно въ малата си. „Г-нъ Томсонъ, единъ Американскій миссіонеринъ, като призовавалъ вниманіето на Христіанитѣ за помощъ, казвалъ въ писмото си до Съръ Кжллингъ Еардлея. „Прѣзъ минжитѣ двадесетъ и седемъ години, азъ съмъ виждалъ въ тѣзи страни шесть кървави войны, но сравнени съ сегашнитѣ ужасни кланія, тѣ бѣхъ просто дѣтински игри. . . . Достоверни свѣдѣнія, официални и частни, които снощи пристигнахъ отъ Дамаскъ, въскачватъ числото на убититѣ само въ онзи градъ на 5000 души.“

Нека помни читателя че почти всички тѣзи свѣдѣнія сѣ извлѣчени отъ Англійски официални

документи. Единъ членъ въ *Лондонскій Таймъ*, отъ 18 Августа 1876, е земалъ тѣзи скърбини изложенія отъ парламентарнитѣ документи.¹⁾ Азъ Направихъ тѣзи кратки извѣщенія, защото тогава намъ не ся давахъ твърдѣ много таква свѣдѣнїя и ний сравнително малко знаемъ за онѣзи ужасни дѣла. Но колко-точно ся сравняватъ онѣзи свирепства съ ужаситѣ извършени въ нашето отечество! Турчина почти всѣкъдѣ върши съшитѣ дѣла.

Безъ друго, ний Българитѣ ще кажемъ че онѣзи Ливански ужаси на Турцитѣ бѣхъ повече отъ достаточна причина да ся земе почти всѣка власть на Мухамеданцитѣ; че онѣзи, които тѣй свирепѣхъ и опустошавахъ цѣли села и градове трѣбваше да ся ограничатъ. Английскитѣ министри, обаче, не бѣхъ на това мнѣніе. Тѣ не мислѣхъ че онѣзи кланїя бѣхъ достаточни да почернятъ Турчина или да подкопаятъ правото му за исклучително владѣніе. Наполеонъ ся намѣси въ вѣтрѣшнитѣ работи на Турція и възстанови мира. Английското правителство ся съгласи тогава да ся накажатъ нѣкои отъ злодѣйцятѣ и да ся постави въ Ливанската областъ Христїанскій управитель. Това бѣ вспачото наказаніе на Турцитѣ за голѣмитѣ имъ ужаси въ онѣзи области.

Критското Възстаніе.

Турскитѣ угнетенїя си слѣдвахъ както другѣдѣ тѣй и въ Критъ, дѣто жителитѣ не можѣхъ вече да търпятъ и най-послѣ ся рѣшихъ да възста-

1) Evidences of Turkish Misrule, отъ Н. Richard. М. Р. стр. 31—34.

шени. Султанътъ, пашиѣ му, бейевѣтъ му и много други Турци сж починали да носятъ френски дрехи и бѣли ржкавици; още повече, Султанътъ е обѣдвалъ два нѣти съ госпожи! Спорѣдъ както нѣкои Турколюбци сѣдятъ, това послѣдното може би е едно отъ най-го-
лѣмитѣ прѣобразованія които Турчинътъ е направилъ; защото когато България ся поеше съ невинна кръвъ, проливана отъ Шевкетовци, единъ дописникъ въскри-
тително пишѣше въ *Лонд. Таймсъ*, че Султанътъ ся срѣщналъ съ Г-жа... и че това велико събитіе щѣло да има най-голѣмо вліяніе въ прѣрожденіето на Турція!

Ако Европа е мислила че такива щѣхъ да сж прѣобразованіята които Турція ся обѣща да направи, то тѣзи послѣднията вѣрно и точно е изпълнила задлженіята си. Но ако съ думата прѣ-
образование ся е разбирало осигореніе на имота, на честѣта и на живота на Христіанина както и на Му-
хамеданца, равенство между Христіане и Муха-
меданци, истинна гражданска и религіозна свобо-
да, подобрѣніа на земледѣліето, на художествата, на учебнитѣ заведенія, на търговіята и на много други нѣща които просвѣщена Европа въ своитѣ си дѣла брое за истиненъ успѣхъ и за истинни прѣ-
образованія, тогава Турція не бѣ и не е изпълнила почти ни едно отъ тѣхъ.

Наистина, Христіанскитѣ народи много сж на-
прѣднѣли въ нѣкои отъ тѣзи нѣща, но не ся под-
игравай съ Българитѣ, съ Гръцитѣ и съ Ерменцитѣ да казвашъ че Турското правителство имъ е по-
могъло нѣщо въ тѣзи имъ стремленія, защото про-
тивъ то е било истината. Турчина ~~хладнокръвно~~

прѣзира науката, търговията и всѣкой видъ прѣбразованіе и напрѣдваніе. Въ името на правдата, дѣйте гледа въ Цариградъ, особно въ Галата и Пера, за да узнаете дали Турція е изпълнила обещаніята и задълженіята си. Ужаснитѣ кланія въ Ливанската областъ станяхъ четири години слѣдъ подписаніето на Царизскій Договоръ и слѣдъ Хати-Хумаюна, а 20 години слѣдъ славнитѣ султанови обещанія въ Хати-Шерифа; опустошеніята въ Критъ и случихъ точно десетъ години слѣдъ онзи документъ ужаситѣ въ Босна, въ Херцеговина, въ Солунъ и другидѣ въ Българія ся случихъ двадесетъ години слѣдъ Хати-Хумаюна и слѣдъ много други славни и тържественно прогласени султанови фирмани. Дребни нѣща не спомѣнувамъ сега, защото не ще ми постигне врѣме, нито пакъ е потребно въ Българитѣ, да доказвамъ че снопіетѣ, сѣното, житото, овціетѣ, коніетѣ, воловетѣ, синоветѣ и дѣщеритѣ даже и животътъ на Христіанитѣ въ Турско са били въ постоянна опасностъ и че често сж ся отнѣмали отъ тѣхъ.

Че Турція не бѣ изпълнила задълженіята спрямо Христіанскитѣ си подданици е общо припозната истина. Мнозина Европейски и други пѣтници и испитуватели върху тозц прѣдмѣтъ, нѣкои отъ тѣхъ Англичани, едногласно потвърдяватъ това. Понеже величината на книгата не ми позволява да извлѣка нѣщо отъ списаніята на нѣкои отъ тѣзи пѣтници, азъ сега ще спомѣнж свидѣтелството на най-високитѣ офиціални лица въ Европа. Германскій, Австрійскій и Рускій императори и министритѣ имъ офиціално исповѣдахъ тѣзи истина чрезъ

Андрашіевата Нота; тъй сѣщо и Французскитѣ, Италіянскитѣ и Англійскитѣ министри исповѣдахъ сѣщата истина чрѣзъ одобреніето на тѣзи Нота.

Нека чуемъ особно свидѣтелството на Лордъ Дерби, чіето правителство е иждивило много трудъ, много пари и даже много кръвъ за подкрѣпленіето на Турската държава. На 13/25-ий Януарій 1876, той писа на Ожръ Хенри Елліота, Англійскій посланикъ въ Ц-градъ, така: „Прѣдложеніята на Контъ Андраши значатъ съвсѣмъ малко повече отъ едно поканваніе щото Портата да изпълни Хати-Шерифа на Гюлхането отъ 1839, Хати-Хумаюна отъ 1856 и Ирадето и Фирмана отъ 2-й Октомврій и 12-й Декемврій 1875; вкратцѣ, че мѣркитѣ за подобреніе състояніето на немусулманското и на селското населеніе въобще въ имперіята, които сѣ били обнародвани публично, трѣбва да ся турятъ въ практично приложение.“⁽¹⁾ Т. е. Хати-Шерифа отъ 1839, Хати-Хумаюна отъ 1856 и другитѣ султанови фирмани не сѣ били турени въ практика, тѣ сѣ били до сега мъртва буква и състояніето на Христіанитѣ не е било подобрно; сега Контъ Андраши изисква отъ Портата да изпълни обещаніята си. Пакъ на 8/20-ий Ноемврій, когато испрати Маркизъ Сализбери на Конференціята, Лордъ Дерби каза: „Напраздно е за Портата да очаква че силитѣ ще бѣдѣтъ задоволни съ прости увѣренія които толкозъ често сѣ давани вече и за които ся е доказало че толкозъ несъвършенно сѣ били изпълнени.“²⁾ Това свидѣтелство Лордъ Дерби даде

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, London, стр. 678.

2) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 74.

когато той бѣ министръ на иностранныѣ дѣла въ Англія и неговото свидѣтелство е едно отъ най-важнитѣ върху този прѣдмѣтъ. На 25-й Януарій и на 20 Ноемврій 1876, 37 години слѣдъ проглашеніето на Хати-Шерифа и 20 год. слѣдъ Паризскій договоръ и слѣдъ Хати-Хумаюна, Англійското правителство добръ знаеше че Турція не бѣ изпълнила задлъженіята си и че състояніето на Христіанскитѣ народи, които Паризскій договоръ прѣладе на Турція, не бѣ подобро.

Сега, въ името на правдата и на чловѣчешината, ній питами какво струваше единъ договоръ когато единъ обвезатель не само не бѣ го изпълнилъ, но бѣ го нарушилъ нѣколко пѣти по най-низки и достоосждителни начини? Само Христіанитѣ ли трѣбваше да държатъ задлъженіята си въ това отношеніе когато не само имотъ и честь, но и животъ бѣ въ най-гольма опасностъ? Кое заведеніе, кое дружество подъ синето небе дѣйствува по такива нелѣпи начала? Кои държавни мѣжіе водятъ частнитѣ си дѣла спорѣдъ това правило? По коя нравственна или гражданска философія ся настояваше върху Христіанитѣ да не нарушаватъ единъ уговоръ който е билъ нарушенъ нѣколко пѣти отъ Мухамеданцитѣ? Европа, която бѣ прѣдала тѣзи злощастни народи въ рѣцѣтъ на Турцитѣ не бѣ ли длъжна прѣдъ Бога и прѣдъ чловѣчешината да нагледва какво ставаше съ тѣзи злощастни людіе и да принуди угнетителитѣ да изпълнятъ обѣщаніята си и задлъженіята си?

Нѣкои технически дипломати утвърдяватъ че Берлинскій Договоръ не давалъ това право на Евро-

на. Прѣди да приематъ че Европа имаше право да се намѣсва въ вжтрѣшнитѣ дѣла на Турція тѣ искатъ да видятъ въ онзи документъ думи подобни на тѣзи : „Ний ся обвезвами да нагледвами Христіани-тѣ въ Турско, и ако тѣ ся онеправдаватъ ний не-забавно ще пратимъ войскитѣ си противъ Портата.“ Това, обаче, е притворно тълкованіе на договора. За правото разбираніе на значеніето му, необходимо потрѣбно е да ся зематъ подъ вниманіе обстоятелствата въ които той ся съчини и подписа. Руссія бѣ обявила война противъ Турція въ защита на Христіанскитѣ подданици на послѣдната. Прѣди да отидатъ противъ Руссія, Англія, Франція, Австрія (съ тѣхъ ся съедини и Пруссія въ това дѣло) ся съгласихъ въ единъ протоколъ да ся старажатъ да осигорятъ граждански и религіозни права за Христіанитѣ въ Турско. Въ четвъртата точка на прѣдварителнитѣ условія за разискуваніе въ Паризскій Конгресъ има тѣзи думи: „Понеже размишленія ставатъ между Австрія, Франція, Велика-Британія и Високата Порта, за да ся осигорятъ на Христіанскитѣ подданици на Султана религіозни и граждански права, Руссія ще ся покани, когато стане миръ, да ся присъедини на това.“¹⁾ Кой има право, и може съвѣстно, да каже че договоръ направенъ подъ такива обстоятелства и съ такива условія не е задължителенъ и на двѣтъ страни?

Това, обаче, не е всичко. Паризскій Договоръ не може справедливо да ся разгледва безъ Хати-Хумаюна, който Портата прогласи тогава. Тѣзи два до-

1) History of The Ottoman Turks, E. S. Creasy, стр. 540.

кумента сж ся извършили въ сжщитѣ обстоятелства и сж относятъ, въ нѣкои точки, до сжщій прѣдмѣтъ. Когато сж съчинявали Договорътъ, прѣдставителитѣ безъ друго сж имали въ ума си Хати-Хумаюна и тѣ говорятъ за него. Може на здраво да ся каже че първата частъ на IX-ий членъ на Паризскій Договоръ е съвѣтъ безмѣстенъ, ако този договоръ може да ся разгледва безъ Хати-Хумаюна. Ето тъйзи частъ: „Понеже Негово Имп. Величество, въ постоянното си попеченіе за благосъстояніето на подданиитѣ си, е обнародвалъ единъ фирманъ който, като подобрява състояніето имъ безъ разлика на Религія или Племя, пзявява щедритѣ му намѣренія къмъ Христіанското население на Имперіята му, и като иска да даде повече доказателства за своитѣ начала въ това отношеніе, рѣшилъ е да съобщи на Обвезающитѣ ся партіи реченій фирманъ, който произлиза произволно отъ Държавната негова воля.“¹⁾ Тука е мѣстото да ся чете Хати-Хумаюна, който Султана „съобщи на Обвезающитѣ ся партіи.“ Като сждимъ здраво, прѣдставителитѣ ся подписаха и на Хати-Хумаюна както и на договора. Въ кой ще ся съгласи че онѣзи дипломати не бѣхъ ся събрали въ онзи конгресъ зада обнародвать вѣстникарски обявленія. А като обѣщаніята спомѣнати въ IX-ий членъ на П. Договоръ, а изложени въ Хати-Хумаюна, не бѣхъ ся изпълнили, то и Обвезающитѣ ся партіи²⁾ имахъ пълно право и бѣхъ длъжни да ся намѣсятъ въ дѣлата на Турція.

Но да прѣдположимъ противното на това, ка-

1) History of The Ottoman Turks, E. S. Creasy, стр. 541

то кажемъ че силитѣ бѣхъ ся задлъжили безусловно да не ся намѣсватъ въ дѣлата на Турція, което никакъ не е право, и въ който случай Паризскій Договоръ би билъ едно отъ най-чудноватитѣ и най-беззаконнитѣ дипломатически произведенія, тогава право ли бѣ за тѣхъ да държатъ задлъженіята си и да настояватъ върху ненамѣсваніето въ полза на страдащитѣ, когато чрѣзъ него цѣли области ся излагахъ на опустошеніе и милиони мъжѣ, жени и дѣца на звѣрско угнетеніе и истрѣбленіе? Кой свѣсенъ чловѣкъ мисли че Продъ бѣше длъженъ да изпълни обѣщаніята си на Продіядината дъщеря и да погуби Ивана Крѣстителя?

Ній, обаче, не сме оставени въ тъмнина безъ исторически доказателства върху този прѣдмѣтъ. Наполеонъ безъ друго е разбиралъ значеніето на Паризскій договоръ, който ся подписа въ столицата му. Но той не разбираше че чрѣзъ онзи документъ ся даваше на Турція право да прави съ Христіанскитѣ си подданици каквото искаше, и на 1860 той ся намѣси въ вжтрѣшнитѣ работи на тѣзи държава. Да оставимъ Руссія на страна, Австрійскій и Германскій императори, Италіанскій царъ и Французскій прѣдсѣдатель и министритѣ имъ трѣбва да сж разбирали значеніето на онзи договоръ. Но чрѣзъ Андрашіевата Нота и чрѣзъ Берлинскій Мемурандумъ тѣ ясно и официјално обявихъ на цѣлъ свѣтъ какъ тѣ разбирахъ Паризскій Договоръ; чрѣзъ онѣзи два документа тѣ обявихъ двѣ главни нѣща върху този прѣдмѣтъ, *първо* че Портата нѣмаше право да прави съ Христіанскитѣ си подданици каквото щѣше, и *второ*, че Христіанскитѣ правителства, които подни-

сажъ онзи договоръ, имахъ право и бѣхъ длъжни да се намѣсятъ и да принудятъ тѣзи сила да изпълни много пѣти обѣщанитѣ по неиспълненитѣ си задълженія. Това тълкованіе на Паризскій Договоръ най-послѣ ся подтвърди отъ всичкитѣ сили чрѣзъ Цариградската Конференція.

При всичко това, обаче, нѣкомъ отъ министритѣ на Велика Британія подкрѣпяхъ Турція въ беззакончитѣ ѳ дѣла.

Възстаніето въ Херцеговина.

Състояніето на Христіанитѣ бѣ твърдѣ унижено. Чашата на горчевинитѣ бѣ ся прѣпълнила и прѣлѣла. Жителитѣ не можѣхъ вече да търпятъ. Най-послѣ, прѣзъ Юлій 1875, въ Херцеговина избухнъ възстаніе противъ Турскитѣ угнетенія. Първитѣ заявленія бѣхъ противъ огромнитѣ данѣци, противъ грубій начинъ на събираніето имъ, и противъ несигорността на имота и живота на Христіанитѣ. Борбата постоянно земаше по-голѣми размѣри, и водителитѣ на възстанниците молихъ нѣкои Европейски правителства да имъ помогнатъ. Испърво нѣкои западни държавни мѣжіе ся двоеумѣхъ що да правятъ, като ся бояхъ да не би чрѣзъ тѣзи малки заплитанія да ся отвори страшній Источенъ Въпросъ. Прѣзъ Августъ (1875) нѣкомъ отъ Европейскитѣ правителства съвѣтвахъ Турція да прати въ Херцеговина една комисія за да прѣгледа работитѣ и да поправи злото. На 2-ій Октомврій и 12-ій Декемврій Султанътъ издаде ираде и фирманъ, чрѣзъ които я давахъ нѣкомъ правдини на Христіанитѣ въ онѣзи

области, но тѣзи послѣдни твърдѣ добръ знаехъ колко чинятъ Султановитѣ фирмани и възстаніето си слѣдваше.

Андрашіевата Нота.

Около края на опъзи година (1875), Рускій, Австрійскій и Германскій императори почнахъ да се споразумѣватъ помежду си относително до работитѣ въ Турско. Тѣ се съгласихъ да пратятъ до другитѣ сили и до Турція едно окръжно писмо, въ което да изразятъ своитѣ мнѣнія касателно до плачевното състояние на работитѣ въ послѣдната държава. Съчиненіето на онова писмо или нота се възложи на Контъ Андраши, Австрійскій министръ, и по тѣзи причина то се нарича Андрашіева Нота. Ний сме видѣли по-горѣ какъво Лордъ Дерби казваше за съдържаніето ѝ. Въ нея имаше много хубави внушенія. Тя се пріе отъ всичкитѣ сили, включително и Англія, и се подаде на Турското Правителство въ Цариградъ на 19/31-ий Януарій 1876. Христіанскитѣ народности въ Турско почнахъ да се радватъ като видѣхъ че и Англія начинъ да дѣйствува въ тѣхна полза. Отъ тѣзи Нота, обаче, не можѣше да излѣзе нищо, защото тя бѣше само една хубава проповѣдь на Турчина, но Турчинъ въобще отъ проповѣдь не отбира. Ужаситѣ въ възстанѣлитѣ области се продължавахъ.

Възстаніето въ Българія и Убіійството на Консулитѣ въ Солунъ.

Работитѣ въ Българія бѣхъ за нетърпѣніе. Но и чина на възстаніето въ Херцеговина, Турцитѣ и

Черкезитѣ още повече разсвирепѣхъ и злодѣйствуваха. Чети отъ Черкези кръстосваха по разни мѣста и ограбваха имота на Българитѣ, а често убиваха и челоуѣци. Народътъ подава много жалби на Портата за защита противъ тѣзи постоянни и свирепи злодѣйци, но тѣзи послѣдната не обръщаше вниманіе на народнитѣ жалуванія. Най-послѣ, прѣзъ втората половина на Априли 1876 г., избухна възстаніето въ Папагюрище и въ Копривщица, у България. Слухътъ за това възстаніе потърси не само Турція, но и всички нейни подкрѣпители, които виждаха че не щѣхъ могатъ да избѣгнатъ отварянiето на Источній Въпросъ. Турското правителство прати дивитѣ си орди противъ Българскитѣ възстанници.

Когато тѣзи орди вършѣхъ ужаси върху невиннитѣ Български жени и дѣца, друга Турска сгана въ Солунъ нападна на Французскій и на Германскій консули и ги умъртви по единъ най-свирепъ начинъ. Това ужасно дѣло ся извърши прѣзъ 19-ій вѣкъ, въ Европа, у единъ отъ най-търговскитѣ и най-наирѣднжитѣ градове подъ Турската власть, при едно хубаво Европейско пристанище, дѣто има Европейски кораби, Европейски търговци и Европейски учебни заведенія, още и Турска редовна войска; то ся извърши прѣдъ самитѣ очи на валіята, на високи Турски духовни лица и на други първенци, и на редовна Турска войска; извърши ся *точно двадесетъ години слѣдъ подписваніето на прочутиѣ Паризскій Договоръ*. А защо? Защото нѣкои Христіане (не консулитѣ помнѣте) бѣхъ ся покусили, и избавятъ едно бѣдно момиче отъ потурчване.

Нѣкои турколюбци даватъ разни извиненія за това ужасно и варварско дѣло на Турците, но тѣ не могатъ да закріятъ отъ безпристрастнитѣ и здравомислящитѣ, важнѣй урокъ който това събитіе учи свѣта—то явно и практично показва какви сѣ Турците. Нека помнимъ че момичето бѣ масилено да ся потурчи. И ако тѣ извършихъ такова ужасно дѣло въ Солунъ, и то на Европейски подданици, — още повече на консули Француски и Германски — какво не ще си позволятъ да вършатъ въ такива тъмни мѣста като Батакъ, Бояджикъ и другѣдѣ дѣто не ги вижда другъ освѣнъ бѣдни и беззащитни Българе или други Христіане подъ Отоманска власть?

Берлинскій Мемурандумъ.

Ужасното убиваніе на консулитѣ възбуди негодованіето на цѣла Европа. При това, опустошеніята въ България, въ Босна и въ Херцеговина смѣдвахъ. Тритѣ сѣверни сили бидохъ принудени отъ челолюбіе да зематъ други мѣрки относительно до работитѣ въ Турско. Министритѣ на Руссія, на Австрія и на Германія ся събрахъ въ Берлинъ, въ началото на Май 1876, и съчинихъ едно окръжно писмо, което е извѣсно съ името Берлинскій Меморандумъ. Тѣ прѣдложихъ този меморандумъ за одобреніе на Италия, на Франция и на Англія. Първитѣ двѣ сили го одобрихъ, но Англія отказа да стори това. А защо министритѣ на Велика Британія не одобрихъ онзи мемурандумъ? Защото въ него ся съдържаше нѣщо повече отъ проста проповѣдь на Султана; защото въ него ся казваше че ако Портата не изпълнеше зѣлженіята си, силитѣ щѣхъ да дѣйствуватъ спо-

рѣдъ както имъ ся видѣше за добръ, като земѣхъ нѣкои «дѣйствителни мѣрки» за умиротвореніето на работитѣ въ Истокъ. По тѣзи причина Англійското правителство отказа да одобри онзи документъ.¹⁾

Дълга опитностъ бѣ доказала на цѣлъ свѣтъ, че само съ прости проповѣди Турція почти нищо не дава на Христіанскитѣ си подданици, но при всичко това щомъ ся зѣ една стѣпка която клонѣше да накара Портата да изпълни задлженіята си, Англійското правителство не само че не одобри тѣзи мѣрка, но почнѣ да противодѣйствува и да ся старае въ защита на Турція. То ся рѣши да защитава ненарушеніето на Паризскій Договоръ, безъ да земе въ смѣтка че Турція бѣ нарушила онзи документъ нѣколко пѣти, и тѣй станѣ спѣнка за мирното рѣшеніе на источнитѣ заплетени работи. То ся рѣши да ся бори за «цѣлостта» и за «независимостта» на Турція, но ще видимъ какъ то упазѣ тѣзи цѣлостъ и независимостъ.

Нѣкои турколюбци горчиво осѣдихъ тримата императори за поведеніето имъ спрямо Турція; нѣкои даже ги нарекохъ «сѣзаклѣтници» противъ една пріятелска държава.²⁾ Тѣ ся радвахъ и ублажавахъ себе си за дѣто правителството имъ отхвърли Берлинскій Меморандумъ и тѣй го унищожи, но цѣлъ свѣтъ знае днесъ колко съспинитливи сѣ били слѣдствіята за самѣ Турція на тѣзи ностѣпка на Англійското правителство.

Лондонскій Таймсъ послѣ горестно жалѣше за

1) The War In The East, отъ A. J. Schem. стр. 186.

2) Cassell's J. History of The Russo-Turkish War, стр. 1

дѣто Англія не прие онзи меморандумъ. Освѣтъ редакторитѣ на *Таймсъ*, на *Дейли Ньюсъ* и на други вѣстници, много други високи лица въ Англія осъдихъ правителството си за тѣзи му постѣпка. Върху това явно ся говори даже въ парламентарнитѣ важни разискванія. Онѣзи Англичане които ся хвалѣхъ за унищоженіето на Берлинскій Меморандумъ, казалъ Маркизь Хартингтонъ, не могатъ сега да ся радватъ като сѣ принудени да посрѣдствуватъ, може би, за самото сѣществованіе на Турція. «Азъ не искамъ да повтарямъ убѣжденіето си,» казалъ Лордъ Гранвилъ, «толкозь пѣти изразено, че послѣдующитѣ злощастія ся длѣжатъ на онова нещастно поведеніе къмъ Берлинскій Меморандумъ.» ¹⁾ Пѣма нужда да казвамъ колко ся наскърбихъ Христіанскитѣ жители въ Турско отъ това поведеніе на Англія.

Англійската Флота.

Щомъ като отказа да приеме Берлинскій Меморандумъ, Англійското правителство незабавно испрати силна своя флота въ Бесикскій заливъ у Архипелагъ, при входа на Дарданелскій протокъ. Това биде на 3/15-й Май, 1876. Флотата ся испрати на сѣщото мѣсто, дѣто друга такава флота бѣ ся испратила на 1853, въ подобни обстоятелства. Правителството не яви нито на своя народъ, нито на Европа, защо испрати тѣзи си флота на онова мѣсто, но тѣлъ Христіанскій и Мухамеданскій Истокъ найравно тълкуваше значеніето на тѣзи стѣпка. Най-

1) The Times, London, 18 January, 1878.

напрѣдъ мнозина мислѣхъ че флотата бѣ ся испратила въ защита на Христіанитѣ, и тѣ много ся възрадувахъ, но това мнѣніе твърдѣ заскоро извѣтрѣ отъ всѣкого; и Христіани и Мухамедани вѣрвахъ че тя бѣ ся испратила да защищава Турція, и колкото вѣрмето ся продължаваше толкозь това мнѣніе повече ся потвърдяваше. Турцитѣ въ Цариградъ и другѣ рѣкоплѣскахъ като вѣрвахъ че това Англійско заявленіе бѣ въ тѣхна защита, а Христіанитѣ наводжахъ глава и ся очудвахъ на дѣлата на просвѣщенна Англія.

Мнозина и между Англичанитѣ у Англія почнахъ да разискватъ този въпросъ и искахъ да узнажтъ защо ся е испратила флотата имъ въ Бесикскій заливъ, но министерството не даваше отговоръ. Негодованіето и съмнѣніето върху този прѣдметъ постоянно ся уголѣмяваше между народа. Най-послѣ една голѣма и вліятелна народна депутація ся прѣдстави, на 2/14 Юлій 1876, прѣдъ министрътъ на външнитѣ дѣла, Лордъ Дерби, и настояваше за миръ и непосредствованіе въ полза на Турція. Отизи почитаема депутація не одобри прашаніето на флотата въ Бесикскій заливъ. Тогава Лордъ Дерби каза за пѣрвъ пѣтъ, че флотата била пратена тамъ по исканіето на Съръ Х. Елліота, „за защита на Христіанитѣ срѣщо нѣкое възможно избухваніе на Мухамеданскій фанатизмъ.“¹⁾ Азъ не казвамъ че не е било тѣй, но истина е че почти никой въ Истокъ не бѣ на това мнѣніе. Лордъ Бикѣнсфилдъ, обаче,

1) Bulgarian Horrors, отъ R. Hon W. E. Gladstone, стр. 22.

подиръ двѣ седмици даде съвѣтъ друга причина за испращаніето на флотата. Въ едно парламентарно разискваніе на 18/30-ий Юлій, той каза че тя бѣ се пратила, не да поддържа Турската Имперія, но да защитава Британска Имперія.»¹⁾ Добръ, всѣкои знае по кой начинъ Англійското правителство защитава своята имперія, и изясненіето на Лордъ Бикенсфилда пълно оправдава мнѣніето на Истокъ, че флотата бѣ се испратила въ защита на Турція, и послѣднитѣ събитія доказахъ това по единъ неопровергасемъ начинъ.

Нѣкои членове отъ Англійското правителство се оплаквахъ че намѣреніето имъ въ испращаніето на флотата се тълкуваше криво. Но защо не се тълкувахъ криво и намѣреніята на другитѣ Европейски правителства? Въ Турски води се испратихъ тогава Германскій, Французскій, Рускій, Австрійскій и Италианскій военни кораби; защо не се съборка нѣкой Турчинъ или нѣкой Христіанинъ да помисли че нѣкой отъ онѣзи кораби бѣ се испратилъ да защитава Турція? Както и да е, цѣль свѣтъ знае днесъ че онѣзи силна флота не е сторила никакво добро на Христіанитѣ. Колкото за Турцитѣ, тѣ сами знахъ какво е направила тя за тѣхъ.

Кланіята въ Българія.

Азъ нѣма да се старахъ да доказвамъ на Българина че въ неговото отечество сѣ ставали ужасни кланія и опустошенія; защото не би било друго отъ нѣмъ ниско поруганіе да се доказва на Българитѣ

1) Cassel's History of The Russo-Turkish War, стр. 10.

онова което тѣ сами сж видѣли и прѣтеглили. Азъ само ще посочѣжъ вкратцѣ какъ сж ся гледали тѣзи ужаси въ Англія.

Ній не можемъ да не си припомнимъ съ голѣма скръбъ че нѣкои отъ ужаснитѣ кланія въ нашето отечество ся случихъ щомъ като Англійската флота ся испрати въ Беснскій заливъ. Отхвърлянето на Берлинскій Меморандумъ, испращаніето на флотата въ Бесика и поведеніето на Англійскій посланикъ въ Цариградъ направихъ Турцитѣ да забравятъ себе си отъ въсхищеніе, и тѣ почнахъ да постѣпватъ съ народа ни спорѣдъ най-низскитѣ си щѣнія. «Гявури», свирено казвахъ Турцитѣ като мѣхъхъ Българитѣ, «нека дойде сега Московецътъ да ви помогне.» Англійскій посланикъ въ Цариградъ не само не търсѣше да изнамѣри самъ какво ставаше изъ отечеството ни прѣзъ онѣзи критически обстоятелства, но даже и когато нѣкои частни лица му казвахъ че ужасни дѣла бѣхъ ся извършили въ Пловдивското и Сливенското окръжія, той не обрашаше потребно вниманіе. При това, министерството на Нейно Британско Величество ся показваше като да не искаше ни да чуе за тѣзи свирепства.

Въ Турція, обаче, имаше други иностранници и други Англичани освѣнъ Англійскій посланикъ, и въ Англія, други Англичани освѣнъ министритѣ на Нейно Британско Величество. На тѣзи благородни и чловѣколюбиви лица, заедно съ нѣкои наши съотчественници въ Пловдивъ и другдѣ, нашій народъ жи дълбока и вѣчна признателность. Ако да бѣхъ тѣ, Турцитѣ и Черкезитѣ, както бѣхъ починалъ щѣхъ безъ друго да извършатъ повече отъ колкото

прѣсполовятъ горкій ни народъ и да опустошятъ почти цѣлото ни отечество.

Първѣи гласъ въ Англія за ужаситѣ въ Бѣлгарія, до колкото знаемъ, ся чу на 11/23-ий Юній, чрѣзъ стѣлповетѣ на свободолубивѣи вѣстникъ *Дейли Нюзъ*¹⁾, който всѣкога е билъ на правата страна. Той мжжественно защищаваше Съединенитѣ Държави у Америка срѣщо възстанжлитѣ робостяжатели, той тоже първъ почнж да защищава и бѣдна Бѣлгарія срѣщо нейнитѣ робостяжатели и истрѣбители. Тѣзи свѣдѣнія му ся испратихж отъ Цариградскѣи му дописникъ, Г. Пирсъ. Въ едно писмо отъ 16 Юній, той казваше, «прѣзъ минжлий мѣсець въ Цариградъ сж ся шумнжли тѣмни слухове за ужасни свирепости извършени въ Бѣлгарія.» Тогава дописникътъ слѣдваше да покаже какво говорѣхж мѣстнитѣ вѣстници и че ужаситѣ въ Бѣлгарія може-би да надминувахж онѣзи въ Босна и Херцеговина.

Умѣстно е да ся спомѣне тукъ една причина защо Англійскѣи народъ въобще не знаеше почти нищо за сжщинското сѣстояніето на работитѣ въ Турско. Правителството на онзи народъ е поржчвало на консулитѣ си въ Турція да даватъ колкото е възможно по-благопріятни рапорти за тѣзи държава. Освѣнь много други доказателства върху този прѣдмѣтъ, нма една случка която доста ясно показва това направление на нѣкои отъ Англійскитѣ правителственни мжжіе.

Когато Сжръ Хенри Бюлверъ бѣше Англійскѣи

1) Bulgarian Horrors, отъ R. Hon. W. E. Gladstone, M. . стр. 13.

посланникъ въ Цариградъ, правителството испратило до консулитъ си въ Турско едно окръжно писмо, въ което изисквало отъ тѣхъ да испратятъ свѣдѣнія за състояніето на страната. Съ това окръжно писмо, посланникътъ пратиъ на консулитъ по едно друго писмо, въ което имъ поръчвалъ да направятъ рапортитъ си колкото бѣ възможно по-благопріятни за Турцитъ. По злощастіе или по незлощастіе, както го рѣчешъ вече, единъ отъ консулитъ приелъ окръжното писмо безъ онова на посланника. Онзи консулъ написалъ едно точно и вѣрно изложеніе за работитъ въ Турско и за скърбното състояніе на жителитъ въ онѣзи областъ. Послѣ му пристигнало и писмото на посланника, и тогава консултътъ писалъ извинѣніе за дѣто бѣ казалъ истината.¹⁾ Не е чудно, прочее, че народътъ у Англія не знаеше почти нищо за сѣщинското състояніе на Христіанитъ въ Турско. „Азъ не ся очудихъ . . нито наскърбихъ“ казалъ Лордъ Хартингтонъ на 3-й Ноемв. 1876. „за избухваніето на негодованіето което ся случи при приеманіето на новината за тѣзи сврепости. Тогава за пръвъ пѣтъ ся отворихъ очитъ на Англія за сѣщинскій характеръ на Турското правителство.“²⁾

Гласътъ въ *Дейли Ньюс* събуди много Англичани отъ дълбокъ сънъ, и тѣ почнахъ най-усърдно да питатъ правителството си за источнитъ работи. Това заявленіе между Англійскій народъ показва ясно че множество Англичани сѣ подкрѣпявали една

1) The Ottoman Power In Europe, отъ E. A. Freeman, стр. 262.

2) Three Years of The Eastern Question, отъ M. Macleod стр. 135.

политика като сж мислили че тя не е била несправедлива, но щомъ почнѣхъ да ся боятъ че тѣзи политика може би да е съсипителна за нѣкои народи, тогава кръвта имъ възврѣ. Въ Англійскій народъ, види ся, има благородна кръвъ, която не може да търпи неправда, когато я знае. Но какво бѣ поведеніето на правителството и на подкрѣпителитѣ му? Министерството ся стараеше по всѣкакъвъ начинъ да скрие отъ народа си както други Турски злодѣянія тѣй и ужаситѣ въ Българія

На 14/26-й Юній, Аргайлскій Дукъ, въ Дома на Лордовѣтъ, и Г-нъ Фостеръ, въ Дома на Народнитѣ Прѣдставители, усърдно питахъ министерството какви свѣдѣнія имаше то относительно до онова което бѣ ся обнародвало въ *Дейли Нюзъ* на 23-ій. Въ отговоръ на Г-нъ Фостера, Г-нъ Дизраели (сега Лордъ Бикънсфилдъ) казалъ : « Ній нѣмамъ никое свѣдѣніе което да оправдае слуховѣтъ на konto високопочтаемій Господинъ ся относи.» ¹⁾ Забѣлѣжѣте добрѣ, на 14/26-й Юній, близо мѣсець и половина слѣдъ извършваніето на ужаситѣ, Британското правителство, което ужъ бѣ пратило флотата си да защитава Христіанитѣ, не бѣ чуло почти нищо отъ консулитѣ си за дѣлата които бѣхъ ся извършили въ Доспатскитѣ планини и по разни мѣста въ Пловдивското и Сливненското полета! Благородній Лордъ продължавалъ на 10-ій Юлій : « Азъ нѣмамъ никакво съмнѣніе че е имало свирѣпи дѣла въ Българія. Въстаннически войни всѣкога сж свирѣпи, но азъ ся съмнѣвамъ

1) Bulgarian Horrors, отъ R. Hon. W. E. Gladstone, M. P.

че момичета сж били продадени въ робство, и че 10,000 души сж били затворени въ тъмници. Азъ, наистина, ся съмнѣвамъ да ли има (въ Турско) затворници за толкова души, или дали мъченія сж ся вършили въ такъвъ голѣмъ размѣръ между единъ Источенъ народъ (Турцитѣ) който, вѣрвамъ, рѣдко прибѣгнува до мъченія.¹⁾ Освѣтъ това, той казалъ че ако е имало ужаси, тѣ сж били извършени и отъ двѣтъ страни; както Българитѣ на Турцитѣ тѣй и Турцитѣ на Българитѣ. На 10-ий Юній, 1876, Лордъ Бикънсфилдъ не вѣрваше че Турцитѣ продавахъ и обезчестявахъ момичета, и че прибѣгвахъ до ужасни мъченія, ако и да знаеніе ужаситѣ въ Хіосъ, въ Гръція, въ Сирія, въ Солунъ и другѣдѣ; той даже не вѣрваше да ли въ Турско имаше тъмници доволно за 10,000 души! Ній не можемъ да си истълкуваме, серіозно ли говорѣше онзи държавенъ мъжъ или ся подиграваше съ ужаснитѣ мъченія и страданія на злощастній ни народъ.

Нѣкои Турколюбци похвалявахъ Г-нъ Дизраели и казвахъ че изслѣдваніята послѣ доказали че той ималъ право да ся съмнѣва, но истината е, че изслѣдваніята доказахъ неопровергаемо че съмнѣніята и утвърдяваніята на онзи мъжъ бѣхъ съвсѣмъ безосновни. Да оставимъ многото други доказателства, Г-нъ Беарингъ, Англійскій комисаръ, самъ казва че само въ единъ хамамъ имало затворени повече отъ 260 злощастни Българи, които послѣ ся прѣмѣстили въ единъ ханъ, защото забѣтѣтата не можели вече да влѣзватъ въ хамама по причина на

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 29.

смъртоносній смрадъ. А колко хамами и ханове има въ Турско? Лордъ Бикънсфилдъ, обаче, не вѣрваше че Турцитѣ могатъ и хамами и ханове да прѣтворятъ въ затворници. Но най-чудното отъ всичко, може би, е дѣто Г. Дизраели въсхваляваше Черкезитѣ. «Тѣзи челоуѣци сж живѣли мирно за двадесетъ години. Тѣхното поведеніе е било задоволително, и не е имало никакви клѣвети върху тѣхъ за диво обхожденіе. Тѣ сж разработили чифтлицы и сж съградили села, и прѣзъ всичкото това врѣме азъ вѣрвамъ че не е имало никакви оплакванія отъ тѣхъ.» Първъ министръ на Велика Британія ли бѣ лицето което говорѣше тѣзи думи! Имала ли е онѣзи държава посланници и консулы въ Турско!

Колкото за опозоряваніето и поробваніето на момичета и момчета ще дамъ, за онѣзи които може би още да иматъ нѣкакво съмнѣніе върху този прѣдметъ, едно отъ най-последнитѣ и най-испеченитѣ свидѣтелства. Единъ Американскій религіозенъ вѣстникъ „Christian Union“ (Христіанско Единство) е обнародвалъ, на 25-ий Декемврій 1878, едно писмо подъ заглавіе: «Христіански дѣца държани като робіе,» което дописникътъ му испратилъ отъ Цариградъ съ дата 26-ий Ноемврій 1878. Челоуѣколюбивъ дописникъ, който добръ знае що става въ Турція, при друго казва: «Едно отъ най-скърбнитѣ слѣдствія въ опустошеніето на България отъ Турцитѣ е че голѣмо число Христіански дѣца сж били *продадени* и сега ся държатъ като *робіе* въ Цариградъ, Мала Азія, Сирія и Египетъ.» Ще забѣлѣжжъ за освобожденіето на много момичета и момчета и заробителитѣ имъ, нашій народъ дължи много

на нѣкои челоуѣколюбци въ Цариградъ, а особно на единъ Гръкъ, именемъ Стаматіади Спануди, който за това много пѣти излага живота си въ най-голъма опасность. Спорѣдъ както ся научавамъ, този благодѣтель е билъ принуденъ да побѣгне отъ Цариградъ.

Нека чуемъ и думитѣ на Лордъ Дерби въ онзи слу-
чай, т. е. какъвъ отговоръ той даде на 26-ий Юній. «Азъ живо си припомямъ,» казалъ той, «за извънреднитѣ и възбудителнитѣ обстоятелства които ни пристигахъ отъ день на день и отъ седмица на седмица, прѣди деветъ години, прѣзъ врѣмето на Критското възстаніе. Азъ дързихъ тогава да изразя нѣкакво съмнѣніе за точността имъ (на слуховѣтъ); сега дързвамъ да кажъ че деветъ десети отъ онѣзи слухове излѣзо-
хъ неистинни.»¹⁾ Тѣй заключаваше благородній Лордъ че и слуховѣтъ за ужаситѣ въ България щѣ-
хъ да излѣзатъ повечето лъжовни, но свѣтътъ знае сега какви сж били слѣдствіята на изслѣдваніята. Всичкитѣ безпристрастни изслѣдователи свидѣтел-
ствуватъ че свирепоститѣ на Турцитѣ върху Бъл-
гаритѣ сж били ужасни.²⁾ Самъ Г-нъ Беарингъ тура
числото на убититѣ въ студена кръвъ не подолѣ отъ
12,000 души. Лордъ Дерби по-послѣ самъ исповѣд-
ва че е билъ измаменъ въ утвърждаваніята си. Въ
депешата си до Съръ Х. Елліота, отъ Сеп. 21 1876,
той казва че страховѣтъ за ужаситѣ на Турцитѣ и
Черкезитѣ «сж подтвърдени до пай-пълната обшир-
ность.»³⁾

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 29.

2) The War In The East, A. J. Schem стр. 192.

3) England's Policy In The East, отъ B. H. De Wols, стр. 161.

Попитанъ върху този прѣдмѣтъ, Съръ Х. Елліотъ отговори по сжшій студень начинъ че нѣмалъ свѣдѣнія които да оправдажтъ слуховѣтъ за ужаснитѣ кланія и опустошенія въ Българія. Извѣстно ни е, обаче, че той имаше нѣкои добри свѣдѣнія върху този прѣдмѣтъ, и можѣше да има още повече ако да не бѣ ся показалъ толкозь пристрастенъ Турколюбецъ. Но и колкото имаше той не ги съобщаваше на правителството си. Под-консулъ Брофи бѣ му пратилъ отъ Бургасъ нѣкои свѣдѣнія за ужасни дѣла около Бургасъ и въ Бояджикъ, а Съръ Х. Елліотъ държалъ този рапортъ въ Цариградъ и сдвамъ на 8-ий Сентемврій, когато вълненіята у Англія станяхъ много голѣми, той го прати съ тѣзи забѣлжжителни думи: „Приключената депеша отъ под-консулъ Брофи ся види да не е била испратена, както трѣбваше, когато ся е пріела.“ Отъ това е явно колко усърдіе е ималъ посланиникътъ да осветли правителството си върху ужасното състояніе на Христіанитѣ въ Турція.

Когато министерството въ Лондонъ и Англійскій посланикъ въ Цариградъ, заедно съ подкрѣпителитѣ си въ тѣзи политика, ся стараехъ да намалятъ и даже да покрѣжтъ прѣдъ Англійскій народъ ужаситѣ на Турцитѣ върху Българитѣ, частни лица отъ другата страна почнахъ повече да ся интересувать върху този прѣдмѣтъ и да искать да узнажтъ сжщинското състояніе на работитѣ въ Истокъ. Дониснициѣ на *Дейли Нюзъ*, а по-послѣ и дописнициѣ на Лондонскій *Таймсъ* и на други Англійски вѣстници почнахъ по-често и по-положително да госятъ за тѣзи ужаси. По онова врѣме между пра-

вителиството и една голѣма часть отъ Англійскій народъ, която ся стрѣснѣхъ отъ свѣдѣніята за Турскитѣ свирепости, ся почнѣхъ една доста силна борба. Повечето Консерватисти бѣхъ на турколюбивата партія, а почти всички Либерални усърдно дѣйствувахъ въ полза на Христіанитѣ. Въ Лондонѣ Турколюбивитѣ бѣхъ доста силни, но вънъ отъ Лондонѣ другата партія бѣ по-силна. Не ще сбъркаме, мислѣхъ, ако кажемъ че никога другъ нѣтъ не сѣ ставали толкозъ буйни и толкозъ топли заявленія у единъ народъ за свирепости сторени противъ другъ народъ отъ друго племе, колкото тѣзи които станѣхъ у Англійскій народъ противъ ужаситѣ извършени върху нашій Българскій народъ.

Високопочитаемитѣ Господа: Глядстонъ, Аргайлскій Дукъ, Фостеръ, Маркизъ Хартингтонъ, Лордъ Гранвилъ и други дѣйствувахъ въ Парламента и усърдно изискувахъ отъ министерството си да обърне потребното вниманіе къмъ плачевното състояніе на страдащитѣ Христіани въ Турско; а вънъ отъ Парламента между народа почнѣхъ да ставатъ голѣми събрания, които силно осаждахъ Турскитѣ ужаси и правѣхъ рѣшенія да настояватъ прѣдъ правителиството си щото то не само да не подкрѣпява вече Турската властъ, но да почне да работи въ полза на страдащитѣ, или поне да е неутрално. Спорѣдъ Д-ръ К. Иречекъ, въ Англія сѣ ставали върху този прѣдмѣтъ около 450 събрания. Повечето отъ тѣхъ сѣ били доста голѣми като сѣ състоели отъ по нѣколко хиляди души народъ, и много отъ тѣхъ сѣ ся прѣдвождали отъ най-високи личности въ Англія, като Лордъ Шафтсбери, Уестминстерскій Дукъ и дру-

ти. Освѣтъ това, Г-да Гладстонъ, Брайтъ, Фриментъ, Ричардъ, Смитъ и много други мѣжѣ пишѣхъ статіи по вѣстниците и по періодическитѣ списанія и обнародвахъ разни брошури и книги въ които доказвахъ и осждахъ злотворствата на Турцитѣ и призовавахъ народа си и правителството си да дѣйствувать въ защита на Христіанитѣ. Дружество ся състави въ Лондонъ, „The Eastern Question Association“ (Дружество по Источній Въпросъ), което ся стараете да печатъ разни книги по Источній Въпросъ въ защита на Христіанитѣ.

Никой другъ иноплеменникъ, може би, не е говорилъ толкозь пріятелски и не е дѣйствувалъ толкозь усърдно за доброто на другъ народъ, колкото горѣспомѣнатитѣ и други правдолюбиви лица въ Англія сѣ говорили и дѣйствували за доброто на нашій народъ, и мене е жално че не могъ въ тѣзи книжка да направя нѣколко извлѣченія отъ тѣхнитѣ скаски и списанія. Тукъ ще извлѣка, обаче, една частъ отъ думитѣ на Високопочитаемій Г-нъ Гладстона, бившій първъ министръ на Велика Британія. Слѣдъ като говори за кланіята въ Българія и за Источній Въпросъ, той заключава съ слѣдующитѣ забѣлжителни думи:

„Азъ ся повръщамъ на, и свършвамъ съ опова което е и Конецътъ и Началото на този великъ и най-плачевенъ прѣдмѣтъ. Единъ старъ слуга на Короната и на Държавата, азъ умолявамъ съотечественниците си, на които може би много повече отъ кой да е другъ народъ въ Европа зависи да изне-
тъ и да настояватъ щото нашето Правителство, то е работило по една досока, ще почне да рабо-

ти по друга, и ще приложи всичката си сила да се съдружи съ другитѣ Европейски Държави за да се сполучи прѣкратеніето на Турската изпълнителна власть въ Българія. Нека Турцитѣ да вършатъ сега своитѣ си злодѣйства само по единій възможенъ начинъ, т. е. като очистятъ себе си. Азъ ся надѣвамъ че забтіетата имъ и мюдиритѣ имъ, бинбашіитѣ имъ и юзбашіитѣ имъ, каймакамитѣ имъ и пашитѣ имъ, всичкитѣ до единъ, вкупомъ, ще се очистятъ отъ областта която тѣ сж опустошили и осквернили. Това съвършено избавленіе, това най-блаженно спасеніе, е самото възнагражденіе което можемъ да направимъ въ памята на онѣзи купища върху купища отъ мъртви тѣла; на опозорената чистота както на майки тѣй и на дѣвици и на дѣца; на образованността която е била поругана и посрамена; на законитѣ на Бога или, ако обичашъ, на Аллахъ; на нравственното чувство и на чловѣчеството въобще. Нѣма ни единъ виновникъ въ нѣкоя Европейска тъмница, нѣма ни единъ чловѣкоядецъ въ островитѣ на Южното море, чіето негодуваніе не би ся подигнало и възвряло при повтаряніето на онова което ся е извършило, което твърдѣ късно е било испитано, но което още остава не отмѣстено; което е оставило задъ себе си всичкитѣ гнусни и всичкитѣ свирепи страсти които го произведохъ, и което може пакъ да изникне въ друга убійственна жътва Никое правителство не е съгрѣшавало нѣкога тѣй; никое не е доказало себе си толкозь безмошно за прѣобразование. Ако въ тѣзи велика криза ся позволи на изпълнителната власть на Турція да по нови характера на сществованіето си въ Българ

тогава отъ началото на гражданското общество нѣма записанъ ни единъ протестъ който човекъ е направилъ противъ нетърпимо злоуправленіе, или единъ ударъ който той е ударилъ върху омразно тиранство, който (протестъ или ударъ) не трѣбва отсега да се счита като вина.¹⁾

И Турколюбцитѣ не стоехъ мирни съ перата си. Тѣ всячески се стараехъ и се старахъ да покажатъ че ужаситѣ въ България ся начинхъ първо отъ Христіанитѣ, и че свирепоститѣ на Турцитѣ върху Българитѣ не бѣхъ твърдѣ голѣми. Единъ историкъ и добръ подкрѣпителъ на Турколюбивата политика, като говори за вълненіята въ Англія, съ скърбъ казва: „Народнитѣ вълненія сж били дълбоко подигнати, и за нѣколко седмици почти за нищо друго не ся говорѣше или пишѣше освѣнъ за дяволското злодѣйство на Турція, и за неправдитѣ противъ Источнитѣ Христіани. Съвсѣмъ ся забрави или ся отрече че Источнитѣ Христіани сами бѣхъ починили адскитѣ работи, и че *Турцитѣ само повторихъ и увеличихъ злодѣйството което тѣ бѣхъ научени*“²⁾ (отъ Христіанитѣ). Такъвъ е билъ языкътъ на тѣзи партіи.

Забѣлѣжете добрѣ, Турцитѣ вършѣхъ онова което *бѣхъ научени отъ Христіанитѣ*! Христіанитѣ въ Хіосъ научихъ Турцитѣ да ги колятъ, да ги опозоряватъ и да ги заробватъ; Христіанитѣ въ Ливанската областъ научихъ Турцитѣ да ги исколятъ и да оставятъ тѣлата имъ на кучетата; Христіанитѣ

1) Bulgarian Horrors, отъ R. Hon. W. E. Gladstone, M. P. p. 31.

2) Cassell's History of The Russo-Turkish War. стр. 55.

въ Гръція и въ Критъ научихъ Турцитѣ да ги истребятъ; Христіанскитѣ консули въ Солунъ научихъ Турцитѣ да ги убійтъ по най-звѣрскій начинъ; Христіанитѣ въ Българія научихъ Турцитѣ да ги избійтъ на кушница и да оставятъ труповетѣ имъ на кучетата и на орлитѣ! Нека читателтъ самъ да сѣди на коя страна е истината, и на коя пристрастността.

Нѣкои членове на Парламента ся опитвахъ шесть ишти да направятъ министерството си да отвори въпроса за кланіята въ Българія да ся разпскува подробно въ онзи Домъ но безъ сполука. Вълненіята между народа противъ Турекитѣ дѣла и противъ турколюбивото настроеніе на министерството постоянно земаше по-голѣми размѣри. Турколюбивата партія почнѣ бърже да губи силата си. Министерството разбра че не ще може да стои сръщо буйнитѣ заявленія на народа си. Най-послѣ то бѣ принудено да испрати особна коммисія на мѣстата дѣто ся казваше че бѣхъ ся извършили ужаситѣ за да пенята за работитѣ точно. На 7/19-ий Юлій ся испрати Г-нъ Беарингъ, членъ на Англійското консулато въ Цариградъ. На сѣщето врѣме и Г-нъ Скайлжръ, главній Американскій консулъ въ Цариградъ, придруженъ отъ Князь Чертелевъ, Г-нъ Маг-Гепнъ и отъ нѣкои други лица, дойде да изслѣдува сѣщитѣ ужаси. Азъ нѣма да говорѣ за тѣхнитѣ рапорти; ще кажѣ само че нашій народъ длѣжи вѣчна признателность на тѣзи безпристрастни изслѣдователи, които доказахъ по неопровергаеми начини ужаснитѣ дѣла на Турцитѣ и Черкезитѣ. Освѣнъ това, тѣ избавихъ много наши братія отъ тъмницитѣ и отъ бѣсплата.

Нѣкои противници, между тѣхъ Г. Лейардъ, сж ся старали да посочатъ че тѣзи комисари доста бѣхж прѣувеличили числото на убититѣ и другитѣ злоторства, но Г-нъ Беарингъ изново изслѣдува дѣлото си, и повторително утвърди че числото на убититѣ въ студена кръвъ не е било по-долу отъ 12,000 души. Тѣзи почитаеми Господа Утвърдяватъ, още, че Българитѣ не бѣхж направили никакви свирепости въ чистата смисль на думата, върху Турцитѣ и че въ Българското възстаніе не е имало инородни дѣйци.

На 11-ий Августа, 1876, състрадателитѣ съ погинувающитѣ Христіани въ Турско сполучихж да ся отвори въпросътъ за кланіята въ България за разискваніе въ Парламента. Г-нъ Ашлей прѣдложи прѣдмѣта съ особно настояваніе, и неговата стѣпка ся подкрѣпи и отъ двѣтѣ страни на Домътъ. Тогава Г. Дизраели каза че правителството му имало постоянни съобщенія съ посланника си въ Цариградъ, но той и тогава защищаваше Турското правителство и до нѣкждѣ нападаше Българитѣ.¹⁾

Когато народътъ въ Англія тѣй ся вълнуваше и настояваше за наказаніето на злодѣйцитѣ, Съръ Х. Елліотъ пишѣше отъ Цариградъ че интереситѣ на Англія изискувахж да ся поддържа Турската власть, безъ да ся обръща вниманіе дали 10,000 или 15,000 хиляди Българи сж погинужли въ ужаснитѣ кланія. Депешата му отъ 4-ий Септемврій, 1876, е едно отъ най-чудноватитѣ дипломатически произведенія. Въ нея той казва че Българитѣ сж жънжли

1) Bulgarian Horrors, отъ R. Hon. W. E. Gladstone M. P. гр. 17.

каквото сѣ съжали, че той, както и нѣкои други държавни мѣжѣ на Англія, ще употреби всичкитѣ си сили за поддържаніето на Турція, и че тѣзи политика не бива да се промѣни по причина на ужаситѣ, които станали извѣстни на Англійскій народъ. Студеній и турколюбивій начинъ на говореніето му го прѣдстави като да нѣма този челоуѣкъ никакво съчувствие съ страдащи твари, като да нѣма никакво родителско, или братско, или сестринско сърдце.

Ще свършиж като забѣлѣжж че ній много дължимъ на щедритѣ челоуѣколюбци въ Англія, въ Руссія и другадѣ за дѣто тѣ ся притекохж съ помощитѣ си и избавихж злощастнитѣ ни братія и сестри не само отъ горки страданія, но множество отъ тѣхъ даже и отъ смърть.

Цариградската Конференція и Турската Конституція.

Работитѣ въ Истокъ ставахж постепено по-заплетени. Ужаситѣ въ Босна, Херцеговина и въ България ся продължавахж. Сърбія и Чернагора бидохж принудени да ся биждѣ съ Турцитѣ. Вълненіята между Англійскій народъ бърже нараствяхж и Британското правителство разбра че не ще може да стои сръщо заявленіята на народа си, и за това ся рѣши да дѣйствува повидимому въ полза на Христіанитѣ. Припознавами че и нѣкои отъ членоветѣ на правителството ся убѣдихж за голѣмитѣ ужаси на Турцитѣ и искрено искахж да ся спомогне на страдащитѣ.

На 5-ій Октомврій и на 4-ій Ноемврій, Лордъ Дерби прѣдложи на силитѣ да стане въ Цариградъ

една международна Конференція, която да размисли срѣдства за умпротвореніето на источнитѣ работи, и за осигореніе имота, честѣта и живота на Христіанитѣ въ Турско, на които щѣше да се даде единъ видъ самоуправленіе (автономія). Конференціята щѣше да се състави отъ високи държавни мж. жие. Всичкитѣ сили одобрихъ прѣдложеніето на Англійското правителство. Прѣдставителитѣ на силитѣ се събрахъ и прѣдварителнитѣ засѣданія на Конференціята, въ които не присѣдствахъ Турски прѣдставители, се продължавахъ отъ 11-й до 21-й Декемвріи 1876 (н. с.).

Въ тѣзи засѣданія Конференціята рѣши да се раздѣли Българія на двѣ области отъ които всѣка щѣше да се управлява отъ единъ главенъ управител Христіанинъ, който можѣше да бѣде или Турскій подданикъ или иностранникъ. Силитѣ щѣхъ да одобряватъ тѣзи главни управители, назначавани отъ Портата. Въ Българія влизахъ, спорѣдъ Конференціята, цѣла Сѣверна [Българія освѣнъ дѣто се даваше една часть на Сърбія, по-голѣмата часть отъ Срѣдня Българія и голѣма часть отъ Южна Българія или Македонія до задъ градътъ Битоля. Народна войска (милиція) щѣше да се образува въ Българія, а Турскитѣ войски щѣхъ да се ограничатъ въ крѣпоститѣ и въ главнитѣ градове. Главнитѣ злодѣйци въ ужаснитѣ кланія щѣхъ да се накажатъ. На Босна и Херцеговина се давахъ подобни правдини, а на Чернагора и на Сърбія се укивахъ малки части отъ земя. Туряніето въ дѣйвіе на тѣзи и други прѣобразованія за благосъояніето на цѣлото населеніе отъ всѣкой народъ и

вѣра, щѣше да ся надзирава, за една година, отъ една общенародна комисія подкрѣпявана отъ чуждестранна войска. Тѣзи бѣхъ, вкратцѣ, нѣкои отъ главнитѣ рѣшенія на прѣдварителната Конференція.

Засѣданіята на пълната Конференція, въ която имаше и Турски прѣдставители, ся продължаваха отъ 11/23-ий Декемврий, 1876, до 8/20 Януарій 1877. Щомъ като ся събрахъ държавнитѣ мѣжје, Турскитѣ прѣдставители почнахъ да ся поругаватъ съ тѣхъ. Тѣ казахъ че възстаніето въ България бѣ ся помирило отъ Турскитѣ власти съ твърдѣ малко жертви. Тѣзи подигравка бѣше толкозъ низка, щото Маркизъ Сализбери, прѣдставитель на Велика Британія, бѣ принуденъ да протестира противъ това грубо заявленіе на Сафветъ наша.

Въ сщцото врѣме почнахъ да гърмятъ силни тонове, които ехтѣхъ по цѣлій Босфоръ. Турскитѣ прѣдставители явихъ на Конференціята че гърменіето бѣ въ знакъ на проглашеніето на славната Отоманска Конституція, която Султановото правителство бѣ благоволило да подари на всѣкитѣ си подданици. Ній нѣма да доказва ми че и това заявленіе на Турція бѣ едно горчиво поруганіе на Европа, прѣдставена въ лицата на най-високи нейни държавни мѣжје. Достозабѣлѣжително е, обаче, това, че въ този случай Турція постъпи по сщщій начинъ както и на 1856. Както тогава, като бѣ ся събралъ Конгресътъ въ Паризъ, Портата прогласи славній си Хати-Хумаюнъ, така и сега, като бѣ ся събрала Конференціята въ Цариградъ, тя прогласи още по-славната си Конституція; и както тогава измама Евліа съ голѣмитѣ си обѣщанія, така и сега искаше а

измами Еврона съ още по-големитѣ си, въ нѣкон отношенія, обѣщанія въ Конституціята, за която никой Христіанинъ въ Турція, освѣнъ онѣзи на които Турското правителство плащаше, и освѣнъ нѣкон които бѣхъ принудени да я защищаватъ, не вѣрваше че щѣше да чини повече отъ Хати-Шерифа, отъ Хати-Хумаюна и отъ други славни хартіи. При това, тя бѣ убійствена за Христіанскитѣ народности, както изискваше отъ тѣхъ да промѣнятъ народнитѣ си имена и да починатъ да ся наричатъ Отоманци — Турци. Негодованіето на Българитѣ, на Гръцитѣ и на Арменцитѣ противъ този лукавъ кроежъ бѣ голѣмо,

Турскитѣ прѣдставители въ Конференціята за-давахъ разни възраженія на рѣшеніята които прѣдварителната Конференція бѣ направила. Тѣ не при-махъ границитѣ на Българія, одобряваніето или под-твърдѣваніето на главнитѣ управители отъ силитѣ, надзираваніето на международната комисія за при-ложеніето на прѣобразованіята, помощта на чужде-странна войска, ограниченіето на Турскитѣ войски въ крѣпоститѣ и въ главнитѣ градове, и нѣкон дру-ги точки; съ една речъ, Турція не приемаше ника-къмъ мѣрка, която ся виждаше за необходимо срѣдство и само поржчителство за изпълненіето на обѣщаніята и за защитата на Христіанитѣ. Самото поржчител-ство, което Турція приемаше, бѣ Конституціята. Тя бѣ готова да има Христіански управители и смѣсе-ни комисіи, които да нагледватъ туряніето въ дѣй-ствие на прѣобразованіята, но настояваше тя сама да върши това, безъ да има право нѣкоя сила да сѣ мѣси въ работитѣ ѝ. Тя искаше да прави както сѣ правила. Турчинътъ настояваше да му ся дадатъ

сжщитѣ прѣимушества които му ся дадохъ на 1856, безъ да помисли че той е ималъ повече отъ цѣли двадесетъ години прѣзъ които да покаже дали иска или да ли може самъ да тури прѣобразованіята си въ дѣйствиѣ.

Прѣдставителитѣ на Европейскитѣ сили доста прѣиначихъ и ослабихъ исканіята си, но при всичко това, Портата пакъ не пріе прѣдложеніята имъ, и тѣ оставихъ Цариградъ, спорѣдъ наставленіята на правителствата си.

Такива високи личности на такива шесть велики сили, никога не сж пріимали такова низко поруганіе отъ такова правителство каквото е Турското; а понеже тѣзи високи личности не прѣдставлявахъ себе си, но правителствата си, то никои други такива шесть велики сили, отъ като ся е свѣтъ създакъ, не сж били тѣй подиграни както въ този случай шестѣ велики Европейски сили бидохъ подиграни отъ Турція.

Защо биде тѣй? Защо Турція не пріе прѣдложеніята на Европейскитѣ сили, и защо нѣкои отъ западнитѣ правителства стоехъ тѣй хладнокрѣвно къмъ това Турско поруганіе? Единъ, само единъ вразумителенъ отговоръ може да ся даде на това питаніе. Англійското Правителство не бѣ искрено въ тѣзи работа. Припознавами че Турція слѣно упорствувахе, но ако всичкитѣ сили бѣхъ усърдни въ дѣлото, тя не можеше да противостои. Италианскій министръ на пностраннитѣ дѣла изрази сжщото убѣжденіе прѣдъ Лордъ Салisbury; сжщото е било мнѣніето и на министритѣ на другитѣ сили. ий нѣмами никакво съмнѣніе че ако Англійското пріи

телство бѣ толкозь усърдно за изпълненіето на рѣшеніята на Конференціята колкото бѣше послѣ за намаленіето и за расподѣленіето на Българія, Турція щѣше тихо да слуша каквото ѝ ся говорѣше.

Далечъ да е отъ насъ да осждимъ Маркизъ Сализбери за поведеніето му въ този случай. Колкото зло и да ни е направилъ въ послѣдующитѣ си дѣла, тогава той искрено дѣйствуваше въ полза на Христіанитѣ; да, въ истинната полза и на самитѣ Турци. Той употрѣби всичкитѣ си сили да убѣди Портата да приеме прѣдложенія на силитѣ; той ѝ доказваше че отхвърляніето на тѣзи прѣдложенія щѣше да е убійствено за нея. Край него, обаче, имаше и другъ Англіійскій прѣдставителъ, Сжръ Хенри Елліотъ, на когото вліяніето е било убійствено не само за Хрстіанитѣ въ Турція, но както е явно вече и за сама Турція. Той постоянно ся стараеше да убѣждава правителството сѣ да не зема принудителни мѣрки противъ Портата. Лордъ Сализбери градѣше, а Сжръ Х. Елліотъ разграждаше. Въ депешата си отъ 10-ій Декемврій, 1876, слѣдъ като расправяше на Лордъ Дерби за рѣшеніето на Турцитѣ да противостоятъ на исканіята на Европа, Сжръ Х. Елліотъ казваше: „Христіанскитѣ населенія сж толкозь едногласно противни на заплашителното нападеніе на Руссія, колкото и самитѣ Турци, защото тѣ виждатъ че това ся върши за интереса на една особна народность отъ която тѣ треперятъ и която въ сжщото врѣме прѣзиратъ.“¹⁾

Цѣльта на тѣзи депешъ на Елліота бѣше да

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 82.
The Levant Herald, 25 Feb. 1877.

направи Английското правителство и Английскій народъ да мислятъ че Българитѣ сж малко и че голѣмата частъ даже отъ Христіанскитѣ населенія въ Турція щѣхъ да противостоятъ на смазваніето на Турската власть.

Кон бѣхъ тѣзи „Христіански населенія“ които „едногласно“ щѣли да противостоятъ на Рускитѣ заявленія, ній не знаемъ. Арменцитѣ не сж, защото ній твърдѣ добрѣ знаемъ тѣхнитѣ чувства и стремленія. Ній не сме срѣщали ни единъ Арменецъ който да ся сърди, защото ся даватъ правдини на Българитѣ и на другитѣ Христіански народи въ Европейска Турція. Никой отъ тѣхъ не притязва че народътъ му има право да владѣе Европейски области. Тѣ не можтъ да скърбятъ като гледатъ други свои братія Христіани да добиватъ нѣкои права и да ся избавятъ отъ страшни угнетенія. Самото нѣщо което тѣ най-усърдно и най-справедливо желаятъ е да ся дадатъ и на тѣхъ подобни права въ Арменія. Ако Съръ Х. Елліотъ не ся увѣрява въ това, той нека прочете прошеніята които Арменскій народъ е подавалъ на силитѣ. Нека, напримѣръ, да види що казвахъ Арменцитѣ въ прошеніето си подадено на Английскій министръ въ Лондонъ, което е обнародвано и въ „*Константинополь Мессенджеръ*“.¹⁾

Въ това си прошеніе Арменцитѣ въ Лондонъ които безъ друго трѣбва да разбиратъ чувствата на народа си поне толкозъ добрѣ колкото Съръ Х. Елліотъ ги проумѣва въ палата си у Пера, не само че не протестиратъ противъ Рускитѣ заявленія, но я-

1) The Constantinople Messenger, 24 July, 1878.

вно казватъ че ако Европа не имъ помогне да се избавятъ отъ Кюрдитѣ и отъ други дивн орди, то една голѣма частъ отъ Арменцитѣ въ Турція ще се прѣселятъ въ Руска земя дѣто животътъ имъ и имотътъ имъ сж безопасни; остатъкътъ ще потъне въ още по-голѣмо окаяństwo, и ще положи самата си надежда въ друга война и въ крайното си присѣдиненіе съ Царя (Рускій).² Сжщитѣ чувства на Арменцитѣ се изразявахъ и чрѣзъ стълповетѣ на Лон. *Таймсъ*.¹⁾ Арменцитѣ горѣщо желяхъ народното си освобожденіе, но въ противенъ случай тѣ прѣдпочитатъ Руското правителство, защото тамъ имотътъ и животътъ имъ сж безопасни.² Прѣселеніето на Арменцитѣ въ Руссія, което става при оттегляніето на Рускитѣ войски, доказва това по единъ най-неопровергаемъ начинъ.

Що направи западна Европа, особно Англія, за тѣзи горки Арменци, за тѣзи злощастни жъртви на Турцитѣ и на Друзитѣ? Това Арменцитѣ най-добрѣ знахъ. Берлинскій Конгресъ трѣбваше да придобіе за Арменія по-голѣми права, а не да ѝ отнеме и онова което Свято-Стефанскій Договоръ осигоряваше за нея.

Толкозъ за чувствата на Арменцитѣ.

Колкото зи Гръцитѣ, мнозина отъ тѣхъ негодувахъ, но тѣхното негодованіе никакъ не бѣше за такава причина каквато депешата на Съръ Х. Елліотъ лукаво внушаваше. Ако нѣкой западенъ мжжъ се е двоеумилъ да ли Гръцитѣ ся радвахъ и ся радхъ въ смазваніето на Турската власть, той трѣб-

1) The Times, London, 20 March, 1878.

ва само да си припомни изново вълненіята на този народъ въ Гръція, въ Критъ и въ Епиръ и Тессалія прѣзъ настоящій вѣкъ, а особно прѣзъ минжлтѣ 12 години. Нека си припомни че минжалата година 10,000 Гръци отидохъ прѣдъ правителството въ Атина и викахъ, война противъ Турція! Нека си припомни, при това, колко горчиво бѣ негодуваніето на Гръцитѣ противъ Англія, когато тѣ ся увѣрихъ че тѣхното правителство бѣ въздържано отъ Англійското правителство да не обяви война срѣщо Турція и тѣй да помогне за освобожденіето на братіята имъ въ Критъ, въ Епиръ и въ Тессалія отъ угнетеніето на Отоманцитѣ.

Негодованіето на Гръцитѣ бѣ за съвсѣмъ друга причина. Тѣ негодувахъ не защото Руссія смазваше Турція, но защото тѣзи сила не бѣ готова да даде на тѣхъ и онова което не е тѣхно, и върху което тѣ нѣматъ никакво право. Тѣ си въображаватъ че цѣла Тракія и Македонія сж тѣхни области, а като Руссія не можѣше съвѣстно да наруши правото на Българитѣ и да прѣдаде цѣли Български области на Гръцитѣ, то тѣзи послѣднитѣ ся сърдѣхъ. А дали тѣ имахъ право да ся сърдятъ за такова нѣщо, нека всѣкой безпристрастенъ чловѣкъ да рѣши самъ. Днешното прѣселяваніе на Гръцитѣ отъ Турція въ Источна Румелія може би е най-силното опроверганіе на думитѣ на Съръ Х. Елліота. Хилядитѣ Гръци които оставятъ жилищата си и бѣгатъ заедно съ Русситѣ и пълнятъ Пловдивското и други окржія, безъ друго не щѣхъ «едногласно» да противостоятъ на Рускитѣ заявленія.

Но посланикътъ не бѣ вспчката спѣнка. М :

низъ Сализбери пріе отъ Лордъ Дерби една депеша, 10/22 Дек. 1876, която при друго казване: „Правителството на Нейно Величество е рѣшило че Англія не ще се съгласи на, или да съдѣйствува въ принудителни мѣрки, военни или флотни, противъ Портата.“¹⁾ Лордъ Дерби съобщилъ същето и на Турскій посланикъ въ Лондонъ. На 12/24-ий Декемврій, Турскій посланикъ посетилъ Лордъ Дарби и му съобщилъ отъ Сафветъ паша, министръ на иностраннытъ дѣла на Портата и членъ на Конференціята, едно писмо въ което се казва че Великій Везиръ „пріемъ това съобщеніе (на Лордъ Дерби) съ дълбока признателность... Ти ще изясниши на негово Господство, въ името на Великій Везиръ, че Високата Порта счита повече отъ всѣкога на богатата подпорка на правителството на Нейно Британско Величество.“²⁾

Направили Англійското правителство нѣщо за да разубѣди Портата отъ това ѝ вѣрваніе? Напротивъ; на 1/13-ий Януарій 1877, Лордъ Дерби пакъ писа на Лордъ Сализбери, че ако Конференціята се заключеше безъ да извърши нѣщо, правителството на Нейно Величество не щѣше да насилва Портата да пріеме прѣдложеніята. Освѣнъ това, Турколюбивитѣ вѣстници въ Англія, които най-добре изразявахъ чувствата на Лордъ Бикънсфилда, въобщѣ насърчавали Портата да не пріема рѣшеніята на Конференціята.

То ся знае че Турція нѣмаше да постигнѣ дру-

1) Cassel's History of The Russo-Turkish War, стр. 82.

2) Three Years of The Eastern Question, отъ Red. M.

Ma III, стр. 177.

гояче като знаеше какво говорѣхъ нѣкои вѣстници въ Англія и особно слѣдъ като видѣ повторителнитѣ увѣряванія на Англійското министерство че правителството на Нейно Величество „не ще се съгласи за принудителни мѣрки“ срѣщо нея. Ній не се очудвами че Портата отказа да приеме дрѣдложеніята на Конференціята, но се очудвами защо Великобританія испрати високій си държавенъ мъжъ на онѣзи Конференція. Многогодишна онитность бѣ доказала на цѣлій свѣтъ че само съ прости думи Турція много обѣщава, но нищо не дава на Христіанскитѣ си подданици, и ній не разбирами, защо бѣ онова славно дохожданіе, а онова безчестно отхожданіе на Маркизь Сализбери. Пакъ казвами че по никой другъ начинъ не може да се истълкува разумително това поведеніе на Портата, освѣнъ че Англійското правителство играеше двоелична игра.

Това явно ся разбира и отъ разискваніята въ самій Парламентъ на Велика Британія. Благородній Аргайлскій Дукъ строго осжди тѣзи двоеликѣ постѣпки на правителството си. Много други Англичани сѣ осждили министерството си за това. Въ сѣщитѣ парламентарни разискванія Лордъ Бикънсфилдъ казалъ че Англія е почти всемогуща държава. „Ако земешъ общъ погледъ,“ продължавалъ той, „върху онова щото ся е случило въ всѣхитѣ тѣзи дѣла (источинитѣ), самата сила която е извършила нѣщо — и тя е извършила много — е била Англія, Берлинскій Меморандумъ прѣстанъ да сѣществува защото Англія отказа да го подтвърди.“¹⁾ По сѣща-

1) The Times, London, 18 January, 1878.

та причина, повтаряйки ній, Турція не прие предложеніята на Конференціята, защото Английското правителство не искаше да ся извърши това дѣло, защото то подкрѣпи другитѣ сили. То работеше лицемѣрно само да запрашва очитѣ на развълнуваннѣи си народъ и на Русія. Ако да бѣ искренно и усърдно Английското министерство, то можѣше да направи Турція да слуша.

Това е явно и отъ думитѣ на Лордъ Хуарнклифа, който прогласи въ Парламента: „Когато единъ великъ народъ като Англія земе едно положеніе какъ можѣше неговото правителство да избѣгне да не земе мѣрки за да види че тѣхнитѣ думи ся турять въ дѣйствиѣ?“¹⁾ Доказателството е неопровергаемо; Английското правителство не съдѣйствуваше искрено за приеманіето на предложеніята, защото то не бѣ зело това „положеніе;“ то не ся стараеше да ся турять думитѣ на Лордъ Сализбери въ дѣйствиѣ, защото то нѣмаше сърдце въ тѣзи думи, ако и да бѣ принудено да ги одобри. Слѣдоват. злощастіята и на Христіани и на Мухамеданци отъ безумното неприеманіе на онѣзи предложенія сж до една голѣма степенъ, слѣдствія на Английската политика. Тѣзи истина сж исповѣдали и исповѣдватъ даже и най-високи турски държавни мѣжѣ, както ще спомѣнемъ по-послѣ.

Трѣбва да ся разбере, обаче, че Турцитѣ не ся надѣвахъ на мнимото всесиліе на Англія, но на едно всеобщо разбъркваніе. Тѣ не мислѣхъ че Англія сама щѣше да може да ги избави отъ Русія и

1) The Times, London, 18 January, 1878.

отъ Христіанскитѣ ѣ подданици, но ся надѣваше че по край Англія щѣше да ся намѣси Австрія, а може-би и нѣкои други държави, точно както станѣ прѣзъ Кримската война, и тѣй ся лѣжѣхъ че по единъ или по другъ начинъ, тѣ щѣхъ да спечелятъ нѣщо.

На свършваніе ще кажъ че почти никой другъ народъ не е изгубвалъ толкозъ благопріятенъ случай да направи добро на други народи, и при това да придобіе съчувствіето на тѣзи народи и своето си вліаніе между тѣхъ, колкото този кейто Англійското правителство изгуби при сключваніето на Цариградската Конференція. Христіанитѣ въ Турско сърдечно ся радвахъ като гледахъ че всичкитѣ сили задружно дѣйствувахъ за тѣхното добро. Нѣкои отъ Гръцитѣ, наистина, не бѣхъ толкозъ доволни като ся давахъ на Българитѣ такива права, но и тѣ не можѣхъ да не ся радватъ като гледахъ че ся смазваше общій непріятель; самото нѣщо което тѣ ся стараехъ бѣ дано ся дадохъ на тѣхъ повече права. Сърдцата на всички Христіански подданици на Турція починхъ да тунатъ съвсѣмъ съ други чувства къмъ Англія като гледахъ доброжелателното усърдіе на Лордъ Сализбери въ Цариградъ и заявленіята на народа въ Англія. Никой отъ тѣхъ не ся съмнѣваше че Портата не можѣше да не приеме исканіята на съединена Европа. Но колко горчиво бидохъ тѣ измамени!

Протоколътъ и Войната.

Протоколътъ бѣше най-последното дипломатическо опитваніе на Руссія за умиротвореніето на источнитѣ работи и за придобиваніето на нѣкои права и поржъ-

чителства за Христіанитѣ въ Турція. Прѣзь Януарія Князь Горчаковъ отпрати до силитѣ една окръжна нота, въ която ги питаше какво мислѣхъ да правятъ слѣдъ упорството на Портата да приеме рѣшеніята на Конференціята. Прѣзь Мартъ Руското правителство покани другитѣ сили да се съгласятъ да подпишѣтъ единъ протоколъ въ който да се съгласятъ да надзираватъ туреніето въ дѣйствиѣ исканитѣ отъ силитѣ и обѣщанитѣ отъ Турція прѣобразованія, и въ противенъ случай да зематъ други мѣрки за изпълненіето на тѣзи прѣобразованія. Освѣнъ силитѣ, той щѣше да се подпише и отъ Портата. Англія, Руссія, Франція, Германія, Австрія и Италія се съгласихъ на това и подписахъ протоколѣтъ въ Лондонъ на 19/31-ий Мартъ. Въ него се изискваше отъ Турція да земе незабавни мѣрки за умиротвореніето на развълнуванитѣ области и за туряніе прѣобразованіята въ дѣйствиѣ. Този документъ се прѣдложи на Портата за подписване но тя рѣшително откажа да сторн това, като отговори на силитѣ по единъ доста докачителенъ начинъ. При други глупости въ окръжната си Нота, Турското правителство и тогава не се срамуваше да призива зацитата на Паризскій Договоръ, който то толкозь пѣти и толкозь свирепо бѣ нарушило. За Руссія, прочее, не оставааше другъ пѣтъ освѣнъ да земе рѣшителни и военни мѣрки. Безумното упорствование на Турція и до нѣкъдѣ не искренността на нѣкои западни държавни мѣжје я принудихъ да обяви войната. На 12/24 Априлій 1877, Негово Величество царѣтъ прогласи войната срѣщо Турція и позволи на войскитѣ се да минѣтъ рѣка Прутъ.

Понеже нѣмамъ цѣль да описвамъ вървекѣтъ на войната, азъ ще слѣдвамъ да поговорѣмъ върху още нѣколко точки които ся отнасятъ до прѣдмѣтътъ на тѣзи книжка.

Мними Руски Интриги.

Поведеніето на Турколюбцитѣ спрямо страда-
ніята и движеніята на Христіанитѣ въ Турско, и
спрямо Рускитѣ старанія за улеченіе теглото на тѣ-
зи злощастници е наистина дивно. Тѣзи Господа, о-
фициялни и неофициялни, не виждатъ въ негодова-
ніята на Христіанитѣ въ Турско нищо друго освѣнъ
„Руски Интриги“ и „Руски Планове.“ Тѣ не виждатъ
въ Турція никакви угнетенія и въ Руссія никое че-
ловѣколюбіе и никое справедливо съчувствіе съ стра-
дающитѣ. Тѣ постоянно ся утвърждавали че чрезъ
тѣзи си заявленія Руссія не иска нищо друго освѣнъ
придобиваніето на Цариградъ и на околнитѣ му обла-
сти. Когато Руссія поканѣше другитѣ сили да обър-
натъ вниманіе къмъ злощастіята на Христіанитѣ въ
Турція, нѣкои отъ тѣзи Господа не ся погрижвахъ
да видятъ какво е състояніето на Турскитѣ поддан-
ници, но изведнѣжъ издавахъ високи викове: „Ето
пакъ Руски интриги и Руски лукавства.“ Ако Гръ-
цитѣ появѣхъ нѣкакво негодование противъ Турски-
тѣ угнетенія, западнитѣ Турколюбци не виждахъ въ
това заявленіе нищо друго освѣнъ Руски интриги;
ако Сърбитѣ, или Черногорцитѣ, или Власитѣ изи-
сквахъ нѣкакви правдини, тѣ, спорѣдъ Турколюбци-
тѣ, бивахъ побудени отъ нападащата сѣверна си-
ла; ако Херцеговцитѣ, или Босненцитѣ, или Бълга-
ритѣ подигнѣхъ гласа си противъ нетърпимитѣ огъ-

правданія на Турекитѣ наши, Турколюбитѣ не виждахъ почти никакви турски неправди, Рускитѣ дѣйни вършѣхъ всичко. Руски интриганти, спорѣдъ тѣхъ, бѣхъ и сѣ ся разирѣснѣли по Бѣлгарія, Херцеговина, Босна, Сърбія, Влашко, Елада, Критъ, Мала Азія, даже и по Афганистанъ, по Индія и другѣдѣ и подконаватъ Турекитѣ справедливи власти и Англійскитѣ многословути интереси. Гръцитѣ, Кританитѣ, Сърбитѣ, Черногорцитѣ, Влахо-Молдовцитѣ, Бѣлгаритѣ, Херцеговцитѣ и Босненцитѣ не щѣхъ, споредъ Турколюбитѣ, нито да ся оплакватъ отъ нито да ся подигатъ противъ доброжелателній си владѣтель и баща Султанътъ, ако да не бѣхъ подбуждани отъ Руссія.

Друго чудно поведеніе на Турколюбитѣ е дѣто тѣ обвиняватъ Руссія и за други мними интриги. Руссія, казватъ тѣ, като накладе възстаніе въ Босна и Херцеговина ти не даваше на Портата да испрати доволно сила да потуши онова възстаніе. Генералъ Игнатіевъ съвѣтвалъ Султана да не испраца редовна войска противъ Бѣлгарекитѣ възстанници съ чистото намѣреніе (да станѣтъ кланія! Явно е, обаче, че редовна войска постоянно ся пращаше отъ Цариградъ прѣзъ онова врѣме. Конференціята ся събра въ Цариградъ. Генералъ Игнатіевъ ся показатвърдѣ устѣжичивъ, но Турколюбитѣ казахъ че Рускій прѣдставитель вършилъ това само за да привлѣче съчувствіе на Европа, а при това и да разсърди Турція! Колкото повече Руссія устѣживала въ Конференціята и въ Лондонскій протоколъ, толкозь повече тя желаяла дано Турція да неприяеме тѣзи прѣдложения! Други пакъ обрацахъ нѣкои други об-

виненія върху главитѣ на Рускитѣ дипломати. Нѣкон отъ тѣхнитѣ обвиненія сж толкозь нелѣпни што не заслужватъ вниманіето на никой съвѣстенъ чловѣкъ. Тѣ постѣиватъ съ Руссія и Българія както постѣивахъ и съ Америка. Когато въ Америка имаше робство, тѣзи Господа не можѣхъ да намѣрятъ думи да говорятъ противъ това голѣмо зло въ Американската ужъ свободна държава, но щомъ Американцитѣ възстаняхъ за унищоженіето на робството, тѣзи сжштитѣ господа викахъ до Небето за голѣмата неправда която ся правѣше на робостяжателитѣ и за опасността на «Английскитѣ интереси.»

Не ми е цѣльта тукъ да защищавамъ Руссія. Азъ ще подигна слабій си гласъ противъ голѣмата неправда и голѣмото униженіе което това направление на Турколюбцитѣ хвърля върху главитѣ на Христіанитѣ въ Турско. Да ся утвърдява че тѣзи страдалци не бихъ ся подвигили ако да не бѣхъ Рускитѣ интриганти подъ кожата имъ, е да ся каже че тѣ нѣматъ никакво понятіе що е правда и неправда, що е свобода и угнетеніе, и че не можѣтъ да усѣщатъ когато имотѣтъ, честѣта и животѣтъ имъ ся отнематъ отъ тѣхъ; ще каже че Българинѣтъ, Гръкътъ, Сърбинѣтъ, Влахѣтъ и Ерменецѣтъ не можѣтъ да усѣщатъ когато Турчинѣтъ грубо ги опенправдава, кога то ги біе, когато зема имотѣтъ имъ или опозорява женитѣ имъ прѣдъ очитѣ имъ; ще каже че Българката, Гръкинята, Сръбкинята, Влахкинята и Арменията не можѣтъ да чувствуватъ когато грубо ся нападѣтъ. когато чадѣта имъ ся зематъ отъ рѣцѣтъ имъ или ся опозоряватъ прѣдъ очитѣ имъ; ще каже че неправеднитѣ опустошенія на цѣли обласи

въ Гръція, въ Хиосъ, въ Критъ, въ Ливанъ, въ Българія и другѣдѣ, и голѣмнѣ кунища отъ мрътви тѣла на Христіански мѣжис, жени, момичета и момчета въ тѣзи области не сж възможни да направятъ тѣзи Христіани да почувствуватъ болѣзнь въ сърдцата си и да ся подвигатъ противъ властѣта която тѣй свирено ги прѣдава на обезчестяваніе и на изтрѣбленіе. Но-голѣма неправда отъ тѣзи не може да се направи на единъ народъ; това неможе да ся приише даже па най-долнитѣ безсловесни животни, понеже колкото и да сж слаби и тѣ най-послѣ ся обръщатъ противъ онзи който ся старас да ги смаже.

Ній исповѣдвами че въ Турція е имало дѣйци и интриганти, и ще ги посочимъ, че всѣкой е свободенъ да ги нарича каквито ще, Руски, Турски или Англійски. Тѣ сж били наши, мюнисарифи, каймаками и разни бейеве; Турски и Черкезски чети и тѣхнитѣ защитници; тѣ сж били онѣзи на които Българскій народъ, както и другитѣ Христіански народи, непрѣстанно сж подавали жалованія за помилуваніе, но които намѣсто съ защита сж отговаряли въобще съ по-голѣми угнетенія. Ако Портата и управителитѣ въ областитѣ сж държали всичкитѣ прошенія които само Българитѣ ся отдавали прѣзъ минѣлитѣ десеть години, тѣ щѣхъ да пепълнятъ съ тѣхъ една цѣла стая. Да, имало е интриганти и лоши дѣйци, но тѣ сж били въ Цариградскитѣ палати и въ конацитѣ по областитѣ, тѣ сж били Шевкетовци, Митхатовци, Сюлеймановци и Тосуновци. Други интриганти сж били онѣзи които сж подкрѣпавали Портата въ беззаконнитѣ ѣ дѣла.

Но не ще е злѣ да попитами, що е вършила Руссія? Нейната политика въ Источній Въпросъ е била ясна и точно опрѣдѣлена. Тя всекога е настоявала да придобіе нѣкои ненарушими права за угнетѣнитѣ Христіани въ Турско. Тя ся е старала да сполучи това чрѣзъ дипломация, но по нѣкога е била принудена да употрѣби и мечтъ. Както помѣнахъ другдѣ, на 1774 тя за пръвѣ нѣтъ почна да дѣйствиува направо за страдащитѣ Христіани подѣ Мухамеданската властъ. Слѣдъ онова врѣме тя постоянно е настоявала и прѣдъ Портата и прѣдъ Европейскитѣ сили да ся осигорятъ нѣкои права за онѣзи страдалци. Тя рѣдко е обявявала война срѣщо Турція за полза на Христіанитѣ, прѣди да ся опита първо чрѣзъ дипломация да убѣди Портата да ослаби узитѣ на Христіанскитѣ си подданици.

Това най-добрѣ ся е изяснило прѣзъ послѣднитѣ три-четири години. Прѣди да ся принуди да извади мечтъ си на 12/24 Априлій, 1877, Руското правителство ся стара по всекакъвъ начинъ за цѣли двѣ години чрѣзъ дипломация да придобіе нѣкои права и порѣчителства за погинувающитѣ въ Турско. Андрашіевата Нота, Берлинскій меморандумъ, Цариградската Конференція и Лондонскій протоколъ сѣ една върволица отъ свидѣтелства за искренното стараніе на Руссія да придобіе нѣкои права за Христіанитѣ задружно съ другитѣ сили и тѣй да избѣгне кръвопролитна война. Да ся каже че Руссія дѣйствиуваше по този начинъ само за да придобіе съчувствіето на другитѣ сили и тѣй да може по-безпрѣпятственно да съсипе Турція и да обладае облитѣ ѳ, или да ся утвърдява че Христіанитѣ

Турско пѣмахъ нужда отъ външно покровителство-
ваніе, е да ся поглъщатъ нелѣпости като сладко.

На послѣдно врѣме Руссія направи въ Конфе-
ренціята и въ Протокола такива голѣми устъпки щото
мнозина почихъ да ся подемисватъ. Тя устъпи даже
и отъ онова което сама Англія испърво прѣдложи но
послѣ отказа за Българя. Тя никакъ не искаше са-
ма да занимае Турски области но покани Австрія да
занимае Босна, тя Българія, а съединенитѣ флоти
на силитѣ да направятъ заявленіе въ Босфора, въ
случай че Турція не приемеше прѣдложеніята на Е-
вропа. Руссія даже бѣ готова да не влѣзва въ Тур-
ска зема ни единъ Рускій войникъ, но да ся напра-
више заявлѣніе само отъ съединенитѣ флоти, въ
който случай Англія щѣше да има най-голѣмата
часть, а Руссія най-малката. Освѣнъ това, Руссія
сама прѣдложи занимаието, ако то станѣше нужно
да ся извърши отъ войската на нѣкоя малка и не-
утрална държавица.

Лордъ Дерби въ депешата си отъ 14/26-ий Сеп.
1876, казваше: «Рускій посланникъ мя посѣти днесъ
и ми събщи една депеша отъ Князь Горчакова,
която казва че Руското правителство желае да прѣ-
дложи на Англійското и Австрійското че ако Порта-
та отхвърли условіята за миръ . . . слѣдующитѣ мѣр-
ки трѣбва да ся зематъ: 1, занимаието на Босна
отъ една Австрійска сила; 2, занимаието на Българ-
ія отъ Руска сила и 3, влѣзваніето на съединени-
тѣ флоти на силитѣ въ Босфора.» Князь Горчаковъ
казвалъ че това щѣло да извърши всичко щото ся же-
лаеше безъ война. Въ друга депеша Конгъ Шуваловъ
казалъ на Лордъ Дерби «че ако само влѣзваніето на

сѣдиненитѣ флоти въ Босфора ся прѣдпочиташе (отъ Англія) и ся считаше за достатѣчно за прѣдмѣта прѣдъ видъ, то Руското правителство е готово да склони на това, и ще прѣстане да прави другитѣ двѣ прѣдложенія помѣнати по-горѣ.¹⁾

Австрія пріе поканваніето на Руссія, но Англійското министерство и въ това нѣщо станѣ спѣнка за безкрѣвното умпротвореніе на источнитѣ работи, като отказа да одобри занимаието и влѣзваніето на флотитѣ въ Босфора. „Правителството на Н-йно Величество.“ казваше Лордъ Дерби, „не е било възможно да ся съгласи въ мѣрцитѣ за занимаието и влѣзваніето на сѣдиненитѣ флоти въ Босфора, които по-прѣди сѣ били вышени отъ Князь Горчакова.“²⁾

Сега, споредъ каква логика и философія Турколюбцитѣ изнамиратъ че Руссія жѣлаеше да завземе Цариградъ ній не можемъ да узнаемъ. Англичанитѣ казватъ: „Цариградъ и протоцитѣ сѣ нашъ интересъ.“ Руссія ги поканва, въ името на погинувающитѣ народи, да занимаятъ тѣзи сѣщи мѣста, и тѣ пакъ викатъ. „Руссія напада интереситѣ!“ По-голтѣмо противорѣчіе и по-нелѣпни заключенія, чини ми ся никой свѣсенъ человекъ не е правилъ нѣкога.

Що повече можѣше Руссія да направи? Трѣбваше ли слѣдъ Андраніевата Нота, слѣдъ Берлинскій меморандумъ, слѣдъ Цариградската Конференція и слѣдъ Лондонскій протоколъ, тя пакъ да сгърне рѣ-

1) England's Policy In The East, отъ B. H. De Worms, стр. 171
Three Years of The Eastern Question, отъ M. Maccoll, стр. 15

2) England's Policy In The East, отъ B. H. De Worms, стр. 17

цѣ и да остави Турція да прави каквото щѣше съ Христіанскитѣ си подданици? Дѣ щѣхъ да останѣтъ достолѣніето, вліяніето и силата на просвѣщенна и Христіанска Европа? Не щѣше ли Турція въ такъвъ случай да ржкоплѣска че е уплашила и побѣдила цѣла Европа, и не щѣше ли състояніето на Христіанскитѣ ѣ подданици да бѣде много по-окално? Слѣдъ Конференціята Турцитѣ явно ся хвалѣхъ че слѣдъ като смажѣхъ Сърбія и Черногоратѣ щѣхъ да ся обѣрнатъ срѣщо Австрія ѣи пѣкон други държави най-послѣ срѣщо Руссія, която щѣхъ да смажатъ съвършено. Тѣзи бѣхъ най-пріятнитѣ разговори въ Турскитѣ продавници и Турскитѣ кавенета. Ако Англія ся боеше че Руссія можѣше да влѣзе въ Турскитѣ области, а да не излѣзе вече, защо тя сама не дойде да извърши това, или защо не склони и не настоявѣ щого войската на нѣкол друга малка сила да извърши това дѣло? Или поне защо не склони да ся направи заявленіе съ флотитѣ прѣдъ Цариградъ слѣдъ свършваніето на Цариградската Конференція, което заявленіе щѣше да е повече отъ доволно за да ся принуди Турція да приеме прѣдложеніята на Европа?

Ній никакъ не бихми пріели да казвами че Руссія може да пѣма нѣкои тайни свои кроежи, но като разгледвами подробно и безпристрастно нейнитѣ дѣла въ този Источенъ Въпросъ и дѣлата на нѣкои западни сили, особно на Англійското правителство, ній сме принудени да одобримъ и да похвалимъ политиката на Руссія като ясна и справедлива, а онѣзи на Англія като дволична и непраедна. Това казвамъ не като Българинъ, но като без-

Но не ще е злѣ да попитамъ, що е вършила Руссія? Нейната политика въ Источній Въпросъ е била ясна и точно опрѣдѣлена. Тя всѣкога е настоявала да придобіе нѣкои ненарушими права за угнетѣнитѣ Христіани въ Турско. Тя ся е старала да сполучи това чрѣзъ дипломация, но по нѣкога е била принудена да употреби и мечтъ. Както помѣнахъ другдѣ, на 1774 тя за прѣвъ пѣтъ почнѣ да дѣйствува направо за страдащитѣ Христіани подъ Мухамеданската власть. Слѣдъ онова врѣме тя постоянно е настоявала и прѣдъ Портата и прѣдъ Европейскитѣ сили да ся осигорятъ нѣкои права за онѣзи страдалци. Тя рѣдко е обявявала война срѣщо Турція за полза на Христіанитѣ, прѣди да ся опита първо чрѣзъ дипломация да убѣди Портата да ослаби узитѣ на Христіанскитѣ си подданици.

Това най-добрѣ ся е изяснило прѣзъ послѣднитѣ три-четири години. Прѣди да ся принуди да извади мечтъ си на 12/24 Априлій, 1877, Руското правителство ся стара по всѣкакъвъ начинъ за цѣли двѣ години чрѣзъ дипломация да придобіе нѣкои права и порѣчителства за погинувающитѣ въ Турско. Андрашіевата Нота, Берлинскій меморандумъ, Цариградската Конференція и Лондонскій протоколъ сѣ една върволица отъ свидѣтелства за искренното стараніе на Руссія да придобіе нѣкои права за Христіанитѣ задружно съ другитѣ сили и тѣй да избѣгне крѣвопролитна война. Да ся каже че Руссія дѣйствуваше по този начинъ само за да придобіе съчувствието на другитѣ сили и тѣй да може по-безпрѣпятствено да съсипе Турція и да обладае обитѣ ѳ, или да ся утвърдява че Христіанитѣ

Турско нѣмахъ нужда отъ външно покровителство-
ваніе, е да ся поглѣщатъ нелѣпости като сладко.

На послѣдно врѣме Руссія направи въ Конференціята и въ Протокола таква голѣми устѣпки щото мнозина почнахъ да ся подсмиватъ. Тя устѣпи даже и отъ онова което сама Англія испърво прѣдложи по послѣ отказа за Българя. Тя никакъ не искаше сама да занимае Турски области но покани Австрія да занимае Босна, тя Българія, а съединенитѣ флоти на силитѣ да направятъ заявленіе въ Босфора, въ случай че Турція не приемеше прѣдложеніята на Еуропа. Руссія даже бѣ готова да не влѣзва въ Турска зема ни единъ Рускій войникъ, но да ся направѣше заявлѣніе само отъ съединенитѣ флоти, въ който случай Англія щѣше да има най-голѣмата частъ, а Руссія най-малката. Освѣнъ това, Руссія сама прѣдложи занимаието, ако то станѣше нужно да ся извърши отъ войската на нѣкоя малка и неутрална държавица.

Лордъ Дерби въ депешата си отъ 14/26-ий Сеп. 1876, казваше: „Рускій посланникъ мя посѣти днесъ и ми събщи една депеша отъ Князь Горчакова, която казва че Руското правителство желае да прѣдложи на Англійското и Австрійското че ако Портата отхвърли условіята за миръ . . . слѣдующитѣ мѣрки трѣбва да ся зематъ: 1, занимаието на Босна отъ една Австрійска сила; 2, занимаието на Българія отъ Руска сила и 3, влѣзваніето на съединенитѣ флоти на силитѣ въ Босфора.“ Князь Горчаковъ казвалъ че това щѣло да извърши всичко щото ся желеше безъ война. Въ друга депеша Конгъ Шуваловъ казалъ на Лордъ Дерби „че ако само влѣзваніето на

ливъ, нѣй не можемъ съвѣстно да приедемъ че то имаше нѣкое право да изискува отъ нея да не занимае нито даже да доближи до Цариградъ и околността му. Това заявленіе на Англійското министерство не звучеше като неутралностъ, и мнозина може би, право мислѣхъ че съ „условна“ неутралностъ опоза министерство тайно мнѣше че щеше да е неутрално до тогава до когато то бѣ по-слабо отъ развълнуваната частъ на народа си. Защото що значеше това заявленіе? Руссія ся биеше съ Турція на която столицата е Цариградъ. Нѣй знаехъ че почти всѣкога става че една държава припознава че е побѣдена отъ друга, когато послѣдната или прѣземе столицата ѣ, или я обсади или поне доближи до нея. Въ този случай, спорѣдъ изискуваніето на Англія, Турція можеше да събере народа си и силитѣ си въ и около Цариградъ, да направя една голѣма върволица отъ войници отъ Черно море до Архипелагъ и да стои тѣй спокойно, като прави на Руссія разни пакости и като я забавя неопрѣделенно врѣме, безъ да може тѣзи сила да доближи къмъ Цариградъ и да принуди Портата на миръ.

Колкото по-подробно и по-здраво разгледвами тѣзи точка, толкозь по-чудно и по-неправедно ни ся вижда това изискваніе на Британското правителство. Ако то имаше да пазя нѣкакви интереси въ тѣзи мѣста, то можеше да изисква отъ Руссія да ся обѣщае че нѣмаше да занимае тѣзи мѣста трайно, или да рѣши нѣщо за тѣхъ безъ съгласіето на Велика Британія, но да изисква даже да не ся доближаватъ Рускитѣ войски до нѣкои отъ тѣхъ бѣ е вънъ отъ правото въ такива обстоятелства. То ,

новтарямъ, не звучѣше като здрава неутралность, и послѣдующитѣ събитія ни правятъ да ся сѣмѣва-ми дали онова заявленіе на Англійското правителство не бѣ почти обявеніе на война.

Колкото колебающа, обаче, и да е била онѣзи неутралность, голѣма полза е имало отъ нея и нѣй трѣбва да узнаемъ кому да сме благодарни за нея. Само Богъ знае колко по-голѣми ужаси и опустошенія щѣхъ да станѣтъ и още колко стотини хиляди чловѣци щѣхъ да погинѣтъ, ако да бѣше ся намѣрила и Англія, а може-би и други сили, въ тѣзи война.

Нѣй сме видѣли каква борба имаше между народа и министерството въ Англія; какъ голѣма частъ отъ народа ся борѣше въ полза на насъ Българитѣ и на другитѣ Христіански народи въ Турско, и какъ правителството постоянноствуаше да подерѣня Турція. Най-послѣ народа биде побѣдителъ и министерството ся принуди да обяви неутралността си. Още на 5-ий Септемврій 1876, Лордъ Дерби писа на Сжръ К. Елліота тѣй: „Изложеніята за злоторетвата и прѣзмѣрноститѣ, извършени отъ Турскитѣ войници върху злощастното и повечето неупорствующето население, сж подигнали едно всемирно чувство на недоводованіе въ всичкитѣ разряди у Англійското общество; и това ся е развълнувало до такава степенъ, щото ако би въ краенъ случай Руссія да обяви война противъ Турція, правителството на Нейно Величество ще ся намѣри въ практична невѣзможность да ся намѣси въ защита на Отоманската Имперія.“¹⁾

¹⁾Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр. 75.

Нищо друго не е по-ясно и по-положително въ тѣзи депеша на Лордъ Дерби отъ това, че въ случай на война между Руссія и Турція, Англійското правителство би било готово и радо да помогне на послѣдната държава, но че Англійскій народъ нѣмаше да му позволи да стори това. Отъ тѣзи депеша ся учимъ още, че ако Британското правителство имаше воля да помогне на Христіанитѣ, то народътъ му не само че нѣмаше да му ся въспротиви, но радостно щѣше да го подкрѣпи.

Подкрѣпителитѣ на министерството горчиво говорѣхъ противъ онѣзи които изявяхъ ужаситѣ на Турцитѣ въ Българія и другдѣ и противъ онѣзи които правѣхъ народни събрания и заявенія противъ тѣзи ужаси. „Англія,” исповѣдва единъ отъ тѣзи господа, „пакъ щѣше да притече за избавленіе (на Турція), както въ 1854. за това, обаче, нѣмаше близка вѣроятность. Есенешнитѣ вълненія и явно-то назадиничество на правителството отъ положеніето което то испърво бѣ зело остави малко надѣжда за това.”¹⁾

Този историкъ, тоже, явно исповѣдва че Британското правителство на драго сърдце щѣше да притече на помощ на Турція както въ 1854, но че заявленіята на народа не му позволявахъ. Тука ся припознава, тоже, онова което е извѣстно на мнозина отъ насъ, че и между членовѣтъ на правителството имаше противници на военнитѣ Турколюбиви заявленія на Лордъ Бикънсфилдъ. Още повече съ израженіето: „за това, обаче, нѣмаше близка

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War, стр 77.

вѣрность,³ ся исповѣдваше явно че Турколюбци-
тѣ щѣхъ да ся стараятъ по единъ или по другъ
начинъ да повѣрихъ духъ на народа къмъ себ
си, и тѣй да могатъ да притечатъ на помощъ нае
Турція. „Ако Лордъ Бикънсфилдъ да бѣ билъ все-
могущъ въ министерството,³ казва сжщій списатель
„той може би щѣше да употрѣби по-твърдъ и по-
последователенъ языкъ.“ Ний само ще покажемъ, бла-
годареніе че той не бѣ всемогущъ, защото въ та-
къвъ случай опустошеніята на свѣта щѣхъ да сж
неописано по-велики.

„Партіята на Г. Глядстона бѣше възтържеству-
вала.“ Негодованіето на народа бѣ толкозъ голѣмо
щото той явно прогласи че ако би правителството
му обявѣше война въ защита на Турція, той щѣше
да ся подигне противъ него и да свали министер-
ството. Прѣзъ врѣмето на Цариградската Конферен-
ція, Лордъ Сализбери обяви на Султана и на ми-
нистритѣ му че негодованіето на Англійскій народъ
противъ ужаситѣ на Турцитѣ и ненаказваніето на
главнитѣ убійци бѣ твърдѣ голѣмо. Ненаказваніето
на виновнитѣ чиновници, каза благородній Лордъ, е
главна сжжка срѣщо подновеніето на пріятелскитѣ
чувства които едно врѣме сжществувахъ между Ан-
глія и Турція. Прѣзъ послѣднитѣ дни на Декемврій,
1876, Портата испрати въ Англія единъ особенъ
прѣдставитель да изложи на Британското правител-
ство състояніето на работитѣ. „Но есенешнитѣ съ-
бранія въ Англія бѣхъ извършили работата си, и
правителството бѣ рѣшило че ако Руссія желаше да
на иде Турція, тя бѣше свободна да направи това.“¹⁾

1) Cassell's History of The Russo-Turkish War. стр. 87.

Тъй щото на Англійски *народъ*, или по-право на една голѣма частъ отъ него, дължимъ неутралността на онызи държава. Министерството бѣ свързано отъ народа тъй щото не можѣше явно да даде вещественна помощ на Турція.

Отъ всичкитѣ членове въ министерството, единъ отъ най-тоянитѣ, ако не :ай-тояний, Турколюбци е Лордъ Бикънсфилдъ настоящій главенъ министръ на Велика Британія. Почти въ всичкитѣ си адреси и въ всичкото си поведеніе той прѣдава една вражда противъ Руссія и любовь къмъ Турція. На едно угощеніе въ дома на Лондонскій Градоначалникъ, на 9-ий Ноемврий 1877. много врѣме слѣдъ обявеніето на войната, той говори по таквъ Турколюбивъ и противорускій начинъ, щото никой здравомислящъ чедовѣкъ не можѣше да заключи че той бѣ неутраленъ. Язикътъ му до толкозъ ся не съобразяваше съ положеніето което той държѣше като първъ министръ на една неутрална държава, щото редакторнитѣ на *Лондонскій Таймсъ*, както и мнозина други Англичани, го осаждахъ. Понеже Бикънсфилдъ въхваляваше Турцитѣ, редакторнитѣ на *Таймсъ*, при друго, казвахъ; „Най-лошавото, и въ сѣщото врѣме най-истинното нѣщо, което може да ся каже за Турцитѣ е че когато всички други людѣ и племена, вѣлнучително племената поддани на Отоманската сила и държени въ нейнитѣ нокти, сѣ напръдвали и сѣ ся усъвършенствували, самитѣ Турци сѣ сжнѣтъ каквито бѣхъ първитѣ побѣдители на Цариградъ. Тѣ сѣ незамѣлени посрѣдъ всемирно измѣненіе. Слѣдствието на това е че тѣ постепенно ставатъ по-неспособни да управляватъ племена които сѣ по-

торѣ отъ самитѣ тѣхъ въ всичко което съставя нѣшната образованность Главното нѣщо противъ тѣхъ е че тѣ поддържатъ продължително царуваніе на сила и ужасъ върху населенія които сж по-многобройни отъ тѣхъ, и като сж въоружени между невѣжборжени, тѣ сж, напстина, вълци между овцие.¹⁾

Сжръ Х. Елліотъ и Г-нъ Лейардъ сж други горѣщи Турколюбци изъ между по-високитѣ официални мжжіе на Англія. И понеже тѣ сж посланници въ Источинитѣ страни, то можемъ да кажемъ че никой другъ не е билъ толкозъ пакостенъ и не е причинилъ съ политиката си толкозъ зло и на Христіанитѣ и на Мухамеданцитѣ въ Истокъ колкото тѣзи два Господа сж сторили. Тѣ явно исповѣдватъ въ депешитѣ си че сж насърдчавали Турцитѣ съ помощъ отъ Англія. Това съ скърбъ ся исповѣдали и най-високи правителственни мжжіе на Турція. Серверъ паша, министръ на иностраннытѣ дѣла на Турція, Митхатъ паша, великъ Везиръ, и други наши явихъ на цѣлъ свѣтъ че Турція горчиво е била измамена отъ Англія и тъй била съсипана. Да кажемъ че тѣзи държавни мжжіе лъжѣхъ върху този прѣдмѣтъ е да исповѣдами че сме изгубили мозъцитѣ си. Султанътъ самъ исповѣдвѣ че постыжката на Серверъ паша бѣше едно грозно нарушеніе на длъжноститѣ на едно високо официално лице.² Тайната на всичко това е тѣзи. Г-нъ Лейардъ и съдр. казвахъ на Портата каквото тѣ мислѣхъ, но тѣ не смѣтахъ че една голѣма часть отъ *народа* въ Англія мислѣше дѣтѣюще.

1) The Mail, London, 12 Nov. 1877.

Че поведението на Г-нъ Лейарда и други е съсипало даже Турците ся исповѣдва отъ множество Англичани. Нека чуемъ думитѣ на редактора на *Палъ-Малъ-Газетъ*, който е единъ отъ най-горѣщитѣ защитници на Турците. Като говори върху този прѣдмѣтъ, той казва че въпросътъ не е какъ Г-нъ Лейардъ и Англійското правителство гледатъ на своитѣ си дѣла къмъ Турскитѣ министри и къмъ Турскій народъ, но какъ Турското правителство и Турскій народъ гледатъ на тѣхъ. Боимъ ся че не може да има никакво съмнѣніе върху тѣзи точка. И министритѣ и народътъ вѣрватъ че ній сми измамили Турція за нейното съсипване.²

Друга причина защо Англійското правителство бѣ принудено да обяви неутралностъ, бѣше защото никоя друга Европейска държава не ся съгласяваше съ нея. Лордъ Сализбери особно ся убѣди въ това когато посѣти Парижъ, Берлинъ, Віена и Римъ.

Миним Свирепости на Българитѣ върху Турците — продълженіе на Англійската Неутралностъ.

Читателитѣ сж видѣли какъ нѣкои отъ Англійскитѣ министри въ Лондонъ и Англійскій посланникъ въ Цариградъ гледахъ на Турскитѣ ужаси върху Българитѣ. Сега ще разгледами вкратцѣ какъ тѣзи Господа гледахъ камъ злостворствата на Българитѣ върху Турците.

Помѣняхъ че Англійското правителство бѣ принудено да стои неутрално въ тѣзи война, и че то обяви неутралността си „условна.“ Нѣкои вистѣ

официјални и неофицијални Англијски лица, както спо-
мѣнахъ, не сж били наистина неутрални, и тѣ нео-
бјавенѣ война въ защита на Турція, защото една
голѣма часть отъ благороднѣи Англијскѣи народъ не
имѣ позволи да сторятъ това. Тѣзи Господа, обаче,
не ся откачѣхъ нито ся спрѣхъ въ стараніята си за
бждѣща сполука въ плановѣ си. Като не можѣхъ
да убѣдятъ народа си чрѣзъ чуднитѣ интереси или
чрѣзъ заплашваніята съ интригитѣ на Руссія, тѣ до-
брѣ знаехъ че Турцитѣ изгубѣхъ съчувствіето на
голѣма часть отъ Англијскѣи народъ чрѣзъ своитѣ
не чувани свирепости върху Христіанскитѣ си под-
данници. За това тѣ и подкрѣпителитѣ имъ ся рѣ-
шихъ да употрѣбятъ сжщото срѣдство противъ Хри-
стіанитѣ, а особно противъ нашѣи народъ. При това
тѣ, както и по напредъ, ся стараехъ да привлечатъ
къмъ себе си нѣкои отъ другитѣ Европейски прави-
телства, особно Австрійското. Съ тѣзи цѣль, безъ
сумнѣніе, ся испрати извѣстнѣи Турколюбецъ Съръ
Х. Елліотъ за посланникъ въ Віена.

Щомъ като ся почнѣ войната, множество Ан-
гличани ся прѣсѣхъ по разни страни изъ отече-
ството ни. Нѣкои отъ тѣхъ бѣхъ консули, други ми-
нувахъ като доктори, други бѣхъ чиновници и съ-
вѣтници въ Турскитѣ войски. Мнозина отъ тѣзи Го-
споѣа имахъ тѣсно сношеніе съ Г-нѣ Лейарда. Да
кажемъ че комитетѣтъ на Стафордъ бѣше тѣло ис-
ключително за помощъ на болни и ранени войници
ѣ да исповѣдамы голѣмо невѣжество относительно до
дѣлата на тѣзи чловѣци. Нѣй твърдѣ добрѣ знаемъ
какво е било поведеніето имъ. Освѣнъ това, и сами-

тѣ безпристрастни Англичани потвърдяватъ същето нѣщо. „Стафордскій Комитетъ,” казва единъ вѣщъ Англійскій историкъ, Г. Голдуннъ Смитъ, „прѣдстави съжитѣ класове които спомагахъ въ заемъ на Конфедератитѣ ¹⁾ и испратихъ *Алабами*. Въ първій случай, ²⁾ партіята нѣмаше властѣта въ рѣцѣтъ си, и тя можѣше да слѣдва войната само чрѣзъ сръбствата на *Алабами* и други неправилни крески. Сега тя е въ власть, и ако и да е възспрѣтна отъ силата на Либералното съпротивленіе да се намѣси отворено въ полза на Турція, тя може да пише ядовити депеши, да праща флоти въ Бесикскій заливъ, да обикаля Гелиболъ, да заплашва Гръція и да поставя въ Цариградъ свой съчувствителенъ прѣдставитель подъ булото на Британскій посланикъ.” ³⁾

Както сми видѣли, Съръ Х. Елліотъ и съдр. систематично се стараехъ още отъ начало да извиняватъ Турцитѣ, а да обвиняватъ Христіанитѣ. Когато неможѣхъ да опровергаятъ или да потулятъ нѣкое злодѣяніе на първитѣ, тѣ утвърдявахъ че то било извършено защото послѣднитѣ първо ги злоупотребили и раздразнили. По този начинъ сж дѣйствували и Г-нъ Лейардъ и съдружіе прѣзъ всичкото врѣме на войната дори и до днесъ. Ако би нѣкой Русинъ или нѣкой Българинъ извършилъ нѣкое зло, Г-нъ Лейардъ ся изразяваше строго върху него и го прѣпоръчаваше на правителството си ка-

1) Робостяжателитѣ въ Америка.

2) Първій случай е Американската война сръщо робството а вторій е настоящата Руссо-Турска война.

3) The Contemporary Review, London, November 1877. стр. 1059.

то дѣло на цѣлата Руска войска или на Българскій народъ, но когато Турцитѣ и Черкезитѣ опустошавахъ цѣли области и истрѣбвахъ голѣма часть отъ населеніето, било съ мечъ или съ важе, той рѣдко спомѣнуваше това, или ако говорѣше по нѣкога, той го вършѣше по единъ мекъ и извинителенъ начинъ.

Всѣкой свѣсенъ чловѣкъ, който е прочиталъ поне часть отъ депешитѣ на Г-нъ Лейарда, не може да не забѣлѣжи пристрастността и едностранчивостта на този чловѣкъ. Отвори на примѣръ, Снята Книга № 42 (1878), и това явно ся показва въ всѣка негова депеша. Даже и когато нѣкой отъ консулитѣ имахъ добрината да спомѣнѣтъ нѣщо и за Турски и Черкески злоторства, Г-нъ Лейардъ прѣпорѣчаваше рапортитѣ по единъ чуденъ начинъ. На 4-ий Априлій Консулъ Брофи отъ Бургазъ испратилъ на Г. Лейарда изложение за работитѣ въ онѣзи области и къмъ Одринъ. Всѣкой може да види отъ това изложение че Българитѣ сж били първитѣ и много по-голѣмитѣ страдатели отъ Турцитѣ и Черкезитѣ; при всичко това Лейардъ и този рапортъ прѣпорѣчва тѣй като ужъ че той показва исклучително Руски злоторства.

Въ тѣзи депешы на Англійскій посланникъ нѣма нищо да ся казва за Турски свирепости върху Българитѣ. Явно е че неговата цѣль, както спомѣнахъ, е била да търси само Български и Руски злоторства, и само такива, истинни или въображаеми, свирепости е искалъ отъ консулитѣ си. Под-консулъ Зилшеръ въ рапорта си отъ Дедеагачъ Юній 10-й 1878, явно исповѣдва това като казва на консулъ Раусета: „Пріехъ телеграма ви отъ 4-ий того чрѣзъ

който искате подробности за свирепости *извършени отъ Българитѣ.*¹⁾

Нѣкои отъ депешитѣ му сж толкозь чудни щото не ще е злѣ да извлѣкж двѣ-три израженія, които ще сж доволно да покажатъ на читателя съ какви чувства е билъ въодушовенъ негово прѣвъсходителство.

Като говори за лошото състояніе на работитѣ подъ управленіето на Руссо-Българскитѣ власти въ Пловдивъ, Г-нъ Лейардъ казва: «То надминува всичко щото нѣкога е било извѣстно да ся случи подъ Турско управление.»²⁾ Добрѣ, Христіанитѣ около Димотика знахтѣ добрѣ и Русситѣ и Турцитѣ; защо сега, като ся дръпнуватъ Рускитѣ войски, Гръцитѣ оставятъ домоветѣ си и бѣгатъ въ Пловдивъ? Ній ще чаками да видимъ обнародвано отъ консулитѣ това скърбно прѣселеніе на Гръци и Българи заедно. Въ една депеша, която посланиникътъ прѣпоръчаше на правителството си, Калверъ говори че когато Турцитѣ сж дръпале отъ Пловдивъ, градътъ билъ подпаленъ на нѣколко мѣста, но това не ся прѣпоръчаше на усърдното вниманіе на Господство му.» Въ депешата си отъ 13-ий Априлій 1878, въ която ся прѣпоръчвава едно оплакваніе на 12 Турци противъ Българитѣ и Русситѣ, Г-нъ Лейардъ казва: «Право е да ся чужтѣ и двѣтѣ страни на този въпросъ,» но ній напраздно търсимъ да намѣримъ двѣ страни въ неговитѣ депешни.

Въ депешата си отъ 28-ий Априлій, той казва

1) Blue Book, Turkey, Nr. 42 (1878). стр. 81.

2) Blue Book ; Turkey. Nr 42 (1878). стр. 7.

че „Европейскій печатъ, Гръцки дѣйци и Гръцкото правителство“ измислили „приказки за Турски свирепости... за да измамятъ „Европейската публика,“ а злоторествата извършени противъ Турското население никакъ не ся забѣлѣжаватъ, ако тѣ и да надминуватъ хилядо пѣти опѣзи които сѣ били извършени отъ Турцитъ — като заключимъ даже и Черкезитъ подъ това наименованіе.“ За да разбере читателятъ каква послѣдователность държатъ Г. Лейардъ и Елліотъ, нека помни че първій укорява Гръцитѣ че измисляли приказки за Турски свирепости, когато вторій казваше, както сми видѣли, че Гръцитѣ щѣли да ся бѣжтъ въ защита на Турція. Въ депешата си отъ 2-ій Юлій 1877, Г-нъ Лейардъ казва че Турцитѣ сѣ „едно отъ най-нравственнитѣ населенія въ свѣта!“¹⁾ Ний ще кажемъ че Англичанитѣ много грѣшатъ за дѣто не пращатъ отъ Англія синовецѣ си и дѣщеритѣ си при Турскитѣ ходжи да ся научатъ на най-добрата нравственностъ въ свѣта!

Англійскія посланникъ ли е лицето което говори и пише такива явни нелѣпости! И какво повѣреніе заслужватъ свѣдѣніята на такива человекѣ.

Една отъ най-чудноватитѣ, може би, отъ всичкитѣ депешни на Г-нъ Лейарда е онѣзи, която той испрати на 24-ій Юній, 1878. Слѣдъ като говори че Турцитѣ никоги не сѣ били виновати за такива свирепости каквито Русситѣ и Българитѣ ужъ правили той казва: „Дѣлата на башибозуцитѣ въ Батакъ и въ други Български села, огромно прѣувеличени отъ

1) Blue Book: Turkey Nr. 42 (1878), стр. 97.

несмисленни, злонамѣренни, или безсѣвѣстни чело-
вѣци бѣхъ доволни да възбудятъ общото него-
дованіе въ Англія до такъвъ размѣръ противъ Тур-
ція, щото една война несравнена за ужаситѣ, и мо-
же би за слѣдствіята си, е била слѣдствието. Но сви-
репоститѣ извършени, безъ причина, върху едно не-
винно и беззащитно население, върху старци, жени
и дѣца, сж прѣминжли почти незабѣлѣжени, възбу-
дили сж малко всеобщо съчувствіе за жѣртвитѣ.¹⁾

Забѣлѣжете добрѣ. Велкитѣ, споредъ него
злостѣянія противъ Турцитѣ били *извършени безъ
причина върху едно невинно и беззащитно населе-
ніе,* и че дѣлата на Турцитѣ и черкезитѣ въ Ба-
такъ, Бояджикъ, Стара-Загора и другѣ били *огро-
мно прѣувеличени отъ безмисленни, злонамѣренни и
безсѣвѣстни чело-вѣци.* Голѣмий облакъ свидѣтели,
официални и неофициални, отъ разни народности и
съ най-високо образование, нѣкон между тѣхъ Аме-
рикански миссіонери, за ужаситѣ въ Батакъ и дру-
гѣ сж, споредъ Г. Лейарда, *несмисленни, злона-
мѣренни и безсѣвѣстни чело-вѣци!* Подъ тѣзи ка-
тегорія Г-нъ Лейардъ туря до нѣкъдѣ и *Централ-
ний Комитетъ* въ Цариградъ, защото и той обяви
въ рапорта си че само 185 Турски кѣщи въ 9 села
и че 5775 Български кѣщи въ 55 села бѣхъ съси-
пани прѣзъ 1876; т. е. че Турцитѣ и черкезитѣ то-
гава оставихъ повече отъ 30,000 бездомни Българ-
ски мѣжје, жени и дѣца, и то, забѣлѣжете, само въ
Пловдивското окръжје. Този комитетъ не говори за
куповетѣ отъ мѣртви тѣла на мѣжје, жени и дѣца

1) Blue Book: Turkey, Nr. 42 (1878), стр. 94.

защото тѣ бѣхъ повечето погребени тогава и защото работата на комитета бѣ да глѣда за живитѣ, а не за умрелитѣ.

Ній оставя ми на публиката да рѣши за себе си въпросътъ: кои сж „несмислени, злонамѣренни и безсѣвъстни чловѣци“ върху този прѣдмѣтъ?

Нѣкои отъ дописницитѣ на Англійскій посланикъ сж били такива чловѣци като Файфа и Сенклера, който казва въ книгата си по Источній Въпросъ: „Когато намѣришъ Български или Гръцки села близо до Турски поселения, тамъ женитѣ сж нравствени и мжжіетѣ толкозъ честни колкото раи могатъ да бждатъ. Но дѣто има купъ села чисто Христіански, тамъ женитѣ сж. . . . и мжжіетѣ подлци. Турското управление е самото нѣщо което потѣпкува отровата. Горко на тѣзи людіе ако Турцитѣ нѣкога ги оставятъ!“ 1) Всѣкой е свободенъ да мисли каквото ще за такива чловѣци, но колкото за насъ ній смъ въ недоумѣніе кого да вѣрваме, Г-нъ Дарвина ли, който учи че чловѣцитѣ сж станали отъ маймуни, или Г-нъ Карлайла, който казва че ученіята на Дарвина направили много Англичани да станатъ като маймуни.

Този чловѣкъ Сенклеръ, е билъ главній скротелъ на свѣдѣніята за рапорта на Родонската коммисія. Не е чудно, прочее, дѣто Австрійскій, Германскій и Рускій комиссари не го подписахъ.

Колкото за шумътъ който Г-нъ Лейардъ и другитѣ му направихъ относително до Родонското ъзстаніе, ще кажъ че той е най-достоосждителенъ.

1) Gentleman's Magazine Oct. 1878 стр. 415.

Дѣлото бѣ една скроена работа отъ началото до края. Множество Турци и Помаци отъ Сѣверна и Срѣдня Бѣлгарія, споредъ заповѣдта на правителството, побѣгнѣхъ прѣдъ Русситѣ, слѣдъ като ограбѣхъ и опустошихъ всичко що можѣхъ, и отдохъдни кѣмъ Цариградъ, а други на югъ прѣзъ Родопската планина заедно съ войската на Сюлейманъ-паша. Не ще питаніе че тѣ не щѣхъ да сѣ толкозъ задоволни отъ положеніето въ което ся намирахъ. Сенклеровци и други отдохъ между тѣзи незадоволни бѣжанци и образувахъ отъ тѣхъ единъ видъ възстанници. Никакъ не е чудно че съ тѣхъ ся съдружихъ нѣкои и отъ тамошнитѣ Турци и Помаци. Тогава тѣ почнахъ да викатъ че бѣхъ възстанжли да защищаватъ имота си и живота и честѣта на женитѣ и дѣщеритѣ си. Азъ никакъ не казвамъ че нѣкои отъ онѣзи Турци и Помаци може да не сѣ били онеправдани по единъ или по другъ начинъ, но положително утвърждавамъ отъ онова което зная, че колкото сѣ истинни думитѣ на Г-нъ Лейарда че Турцитѣ сѣ „едно отъ най-правственнитѣ населенія на свѣта,” че дѣлата на башибозуцитѣ бѣхъ „огромно прѣувеличени отъ безсмисленни, злонамѣренни и безсѣвѣстни челоѣци,” и че „Русситѣ бѣхъ извършили въ Пловдивъ прѣзъ двадесетъ и четири часове по-голъми опустошенія и свирепости отъ колкото 40,000 башибозуци бѣхъ нѣкога извършили,” точно толкозъ сѣ истинни и утвърждаваніята му че Турцитѣ и Помацитѣ бѣхъ тѣй злоупотрѣбавани отъ Русситѣ и Бѣлгаритѣ и че бѣхъ възстанжли въ „запѣта на имота си и на живота и честѣта на жени и дѣщеритѣ си.”

Пристрастіето и намѣреніето на Г-нъ Лейарда и на дѣйцитѣ му, наистина, сж толкозь явни въ депешитѣ имъ, щото ся очудвами какъ може разумень и съвѣстенъ чловѣкъ да тури нѣкакво повѣреніе въ думитѣ имъ. Ако имаше причина за оплакваніе, то бѣхъ Българитѣ които имахъ право да ся оплакватъ, защото тѣхній имотъ бѣ въ рѣцѣтъ на Турцитѣ и Помацитѣ. Една лъжа не става истина по причина че тя е прѣдставена отъ посланикъ.

Г-нъ Лейардъ продължаваше да намалява числото на избититѣ Българи до дѣто го докара подолу и отъ числото което Турски офиціални рапорти даватъ. Турското правителство обяви че числото на убититѣ Българи е било около 5,000 души; Г-нъ Лейардъ, обаче, явяваше че това число не е било по-горѣ отъ 3000—4000 души. А понеже куповетѣ отъ кости ще изгнижтъ, то не ще е чудно ако чуемъ нѣкога този Господинъ да утвърди че въ България не е имало никакви кланія.

Единъ Англичанинъ който придружаваше Турцитѣ прѣдъ Руситѣ между Одринъ и Цариградъ, пишѣше въ Лонд. *Таймсъ*: „Като сѣдимъ прѣдмѣта като племе срѣщо племе, добръ ще е да ся помни че за минлитѣ четирдесетъ години Българитѣ не сж били жъртви на никое общественно угнетеніе отъ страна на Мухамеданскитѣ имъ съсѣди.“ Той казва че Турцитѣ бѣгахъ отъ Българитѣ, по не казва че тѣ бѣгахъ съ Българска стока и съ Български синове и дъщери. Слѣдъ като расправя че Българитѣ сж били покровителствуваніи отъ Европа, той ключава: „Тѣй щото господствующето племе рѣзъ онова врѣме (40 години) е билъ Бълга-

рина.» ¹⁾ Иди сега че расправяй на такива челоѡѡци за работитѣ въ Турція! Потрѣбно е да забѣлѣжа че читательтѣ не трѣбва да мѣси вѣстника (Лон. *Таймсъ*) съ мнѣніята на дописника, защото това би сторило неправда на редакторитѣ, които не сж отговорни за нелѣпоститѣ на нѣкои отъ дописницитѣ си.

Г-нъ Лейардъ и съдружіе постоянно пишѣхъ отъ Турція, а Лордъ Бикънсфилдъ и други дѣятелно работѣхъ въ Англія. Тѣ обнародвахъ Спята книга въ която излагахъ минимитѣ и нечуванитѣ ужаси на Българитѣ върху Турцитѣ. Мнозина Англичани даже отъ противотурската партія почнахъ да вѣрватъ че изложеніята за Българскитѣ ужаси върху Турцитѣ бѣхъ истиини, и почнахъ да негодуватъ противъ насъ и противъ Русскитѣ. И това никакъ не е чудно. Всѣкой другъ народъ би повѣрвалъ това подъ подобни обстоятелства. Лондонскій *Таймсъ* отъ 19-ий Августа, 1878, като говорѣше по Българскитѣ и Русскитѣ свирепости, казваше че Правителството въ Англія бѣ обнародвало Спята Книга за тѣзи ужаси съ цѣль да привлѣче къмъ себе си подпорката на Англійскій народъ. Добрѣ, това е което въ началото на този членъ казахъ че министерството въ Лондонъ си стараеше да постигне.

Сполучи ли то въ лакѣтушнитѣ ки старанія? Отчасти то сполучи да изстуди нѣкои отъ Англичанитѣ къмъ Българитѣ и да насърдчи други въ полза на Турцитѣ, но то никакъ не можѣ да постигне онова което горѣщо желаше. Колкото и да ся изстудихъ нѣкои Англичани къмъ Българитѣ, тѣ ни-

1) The Times. 7 Feb. 1878.

какъ не ся стоплихъ къмъ Турцитѣ, на които свирепнитѣ дѣла сж подтвърдени отъ всеобщо и неопровергаемо свидѣтелство.

Голѣма неправда би било ако не ся спомѣнѣше че прѣзъ всичкото врѣме на войната е имало и други дописници, които безпристрастно сж описвали състояніето на работитѣ. Между тѣхъ сж били повечето дописници на *Дейли Шюсъ*, нѣкои на *Таймсъ*, и на други вѣстници. Между тѣзи безпристрастни мжже ще спомѣимъ Съръ Х. Хавемокъ. Той казва че Българитѣ иматъ голѣми недостатки, но спомѣнува и причинитѣ за това. При това той посочва и нѣкои добри качества на този злочастенъ нашъ народъ. Въ една скаска, той искава да миѣніето си че на 7,000,000 Българи трѣбва да се даде свобода, и ся надѣваше че Англичанитѣ, ако тѣ разбирахъ сжщинскитѣ права на въпроса, не щѣхъ да поставятъ никакво прѣпятствіе противъ това освобожденіе.

По едно врѣме борбитѣ между двѣтъ партіи въ Англія станяхъ много топли и общественото състояніе на народа бѣ твърдѣ критическо. Нѣкои руски несполуки въ Азія и въ Европа доста понарядчихъ турколюбцитѣ, и тѣ ся надѣвахъ че Турцитѣ ще могатъ да принудятъ Русситѣ да не напредватъ вече но да поискатъ миръ прѣди прѣмируваніето на Балкана. Но колкото по-явно ставаше че Руссія ще побѣди толкозь по-голѣмъ ужасъ обзѣмаше онѣзи турколюбци. Когато паднѣхъ Плевенъ и козина отъ тѣхъ дѣйствувахъ като че бѣхъ изгубили умоветѣ си. Паданіето на Лондонъ, може би, не щѣше да ги направи по-дивни и по-смутени.

Никои образованъ чловѣкъ не е говорилъ по единъ по-захласиждъ и по-грубъ начинъ отъ колкото нѣкои защитници на турколюбивата политика, както редакторитѣ на *Дейли Телеграфъ*, напримѣръ, говорѣхъ по онова врѣме. Срамъ ни е даже да повтаряме нѣкои отъ тѣхнитѣ глуцости и грубости.

Когато Русситѣ прѣминѣхъ планинатѣ и бързо урнаѣдвахъ къмъ Одринъ и отъ тамъ къмъ Цариградъ, турколюбцитѣ възврѣхъ отъ негодование. Тѣ почнахъ да правятъ особно възмутителни и военнo-любиви заявленія. Пѣснопойци кръстосвахъ изъ улицитѣ на нѣкои градове и пѣхъ по единъ най-възбудителенъ начинъ: Ще ли Британскій Лъвъ да ся остави да бѣде побѣденъ отъ Руската мечка? Разни събрания захванѣхъ да ставатъ въ полза на война срѣщо Руссія. Веднѣжъ една турколюбива сгана нападнахъ на едно противотурско събрание и направи голѣми смущенія и повреди. Друга подобна сгана отишла прѣдъ домътъ на Г-нъ Гладстона, викала тамъ и испотрошила джамоветѣ на прозорцитѣ на къщата му.¹⁾

Христіанoлюбивата партія, тоже, дѣятелно работѣше. Като разбрахъ твърдото намѣреніе на Лордъ Бикънсфилдовата партія да ся намѣси въ войната въ защита на Турція, тѣ употребихъ всичкитѣ си сили да ся въспротиватъ на тѣзи мѣрка. Разни събрания ставахъ за това. Голѣма часть отъ духовенството зѣ добро участіе въ тѣзи благородни и справедливи заявленія на народа. «Колкото живо и да устѣсами за честъта и за интереситѣ на Англія.»

1) The Times, London, 7 March, 1878.

пийше единъ пастиръ въ името на мнозина други, който обявява ми твърдото си убѣжденіе че благосъстояніето на нашето отечество не може да се заплѣте въ поддържаніето на една свирепа, растлѣнна и бърже падающа сила. Навѣрно, духовенството има право да каже тоже толкозь.»¹⁾ Едно друго писмо се поднесе на Г. Гладстона въ което повече отъ 1000 църковни пастори одобрявахъ неговата политика и протестирахъ противъ турколюбивитѣ заявления.

Въ самото министерство се появихъ несъгласія върху този прѣдмѣтъ, и двама важни членове, Лордъ Дерби, министръ на иностранныѣ дѣла на Англія, и Лордъ Карнарвонъ, секретаринъ на поселеніята, си дадохъ оставкитѣ, като протестирахъ противъ нѣкои мѣрки на чръзмѣрнитѣ турколюбци.

Борбитѣ между двѣтѣ партіи сѣ били доста силни, но турколюбивата партія, като държи за сегашната правителствена властъ въ рѣцѣтъ си и подпомагана отъ злѣпрѣдставенитѣ злоторества на Руситѣ и Българитѣ, сполучи да испрати силна флота въ Мраморно море въ защита на Турція, и така нѣкои министри истълкувахъ значеніето на „условната“ си неутралностъ. Нека помнимъ добръ че когато флотата се испрати въ Мраморно море, Руссія не бѣ нарушила ни едно отъ условіята на Англіиската „условна“ неутралностъ. Тя не бѣ нападнала нито Персійскій заливъ, нито Суезскій каналъ, нито бѣ завзѣла Цариградъ или нѣкое мѣсто по двата протека. Панстина, Руски войски бѣхъ доближили къмъ Цариградъ, но тѣ бѣхъ принудени на това отъ у-

1) The Times, London, 4 Feb. 1878.

порството на Портата, подкрѣпявана отъ Г-нъ Лейарда и отъ военнолюбивитѣ заявленія въ Англія. Ако флотата да не бѣ влѣзла въ Дарданелитѣ, Рускитѣ войска не щѣхъ да иматъ нужда да ходятъ до Святий Стефанъ. Освѣнъ това, ній сми видѣли че Руското правителство още въ начало не даде на Англійското толкози положителни увѣренія че нѣмаше да занимае пѣкои отъ мѣстата около Цариградъ.

Съ скърбъ казвамъ че ній Българитѣ направихми голѣма погрѣшка за дѣто прѣзъ онова критическо врѣме не освѣтлявахми народа въ Англія и Европа въобще върху истинното състояніе на работитѣ въ нашето злощастно отечество. Наистина, на голѣма опасностъ ся излагаше всѣкой Българинъ който дързнуваше да пише тогава нѣщо върху ужаситѣ на Турцитѣ, но трѣбва да исповѣдами че ній не сторихми нито онова което можѣхми. Нашето, тѣй да кажемъ непростително мълчаніе направи Западна Европа да помисли че обвиненіята противъ народа ни бѣхъ чисти истини. Чрѣзъ това наше мълчаніе, ній дадохми благоврѣміе на върлитѣ ни непріатели да сполучатъ отчасти въ плановѣтъ си противъ насъ. Въ Англія както и въ другитѣ държави има чловѣци които сж искали и искатъ да узнажтъ точната истина, и ако да знаехъ точно какъ стоехъ работитѣ, то безъ всѣко съмнѣніе слѣдствіята не щѣхъ да сж точни каквито сж сега. Ній не можемъ да не скърбимъ за това си небрѣженіе по онова врѣме.

Въ отговоръ на тѣзи обвиненія противъ нашия народъ ще приложж още нѣколко думи.

Прѣди всичко ще забѣлѣжж че Българитѣ иматъ чловѣческо естество, а не ангелско; че тѣ

страстни чловѣци, а не святи ангели. И като чловѣци тѣ безъ друго сж вършили работи на погрѣшними чловѣци. Ній припознавами че нѣкои отъ нашій народъ сж вършили нѣкои злотворства на Турци. Съ скърбъ го казвами че нѣкои сж грабили тукъ-тамъ отъ имота на Турцитѣ, разваляли сж нѣкои Турски домове, били сж и убивали сж нѣкои Турци. Тѣзи нѣща ній не криемъ, нито трѣбва да ги криемъ. Било би едно достоабѣлѣжително исклюčenje въ всемирната исторія, ако нѣкои отъ Българитѣ да не бѣхж постигнали тѣй съ нѣкои отъ Турцитѣ. Но голѣмитѣ ужаси копто Г-нъ Лейардъ и съдружиѣ казватъ че нашій народъ е извършилъ противъ невинни Турци — всеобщо кланіе на мжжіе, жени и дѣца — сж вѣнъ отъ истината.

Почти всичкитѣ злотворства на Българитѣ и на Русситѣ състоятъ въ земаніе тукъ-тамъ на Турскій имотъ и въ разваляніе на Турски домове. Това, обаче, въ повечето случаи е било неизбѣжно слѣдствие на Турски злодѣйства. Всекой знае че когато Турското население ся дръпаше прѣдъ Русситѣ то откарване съ себе си не само своя си спрѣгатенъ добитѣкъ но и оня на Българитѣ, тѣй щото нито Българитѣ нито Русситѣ имахж съ що да си докаратъ дърва и други нужности. Въ такъвъ случай тѣ трѣбваше или да измржтъ отъ гладъ и отъ студъ, особно прѣзъ зимата, или да изгорятъ своитѣ си домове, копто въ нѣкои мѣста Турцитѣ не бѣхж съспали, или да изгорятъ домоветѣ на Турцитѣ копто бѣхж побѣгнали слѣдъ като бѣхж ограбили имота на Българитѣ. Освѣнь това, въ нѣкои мѣста нѣкои отъ Българитѣ сж мислили че е право за тѣхъ

да зематъ вешитѣ отъ празднитѣ домове на Турцитѣ, които съсипахъ тѣхнитѣ домове, и да си построятъ нови. Българитѣ бѣхъ обрани и отъ покъщнина и отъ добитѣкъ, и не е чудно че нѣкои отъ тѣхъ сѣ мислили че нуждата ги прави длъжни да се ползватъ отъ празднитѣ домове на свчренитѣ си непріатели. Азъ не казвамъ че между Българитѣ не е нмало безпричинни злотворства, но отъ всичко щото азъ съмъ видѣлъ и испиталъ, повечето случаи сѣ били такива като горнитѣ.

Нека добръ да се помни че домътъ почти на никой Турчинъ, които не побѣгнѣ, не ся е съсипалъ, нито той ся е злоупотребили лично. И за това азъ ще дамъ едно отъ най-послѣднитѣ свидѣтелства. Единъ отъ дописницитѣ на *Лондонскій Таймсъ* дава слѣдующето свидѣтелство.

Ильвенъ, 9 Февруаріи 1879. — „Тука пристигнѣхъ снощи, слѣдъ като посѣтихъ Дръново, Габрово, Севліево и Ловечъ. Окрѣжіята прѣзъ които минѣхъ сѣ съвършенно мирни, и Турскитѣ селени ся изразяватъ задоволни отъ сношеніята си съ Българитѣ и отъ управленіето на страната. Мюслиманитѣ които останѣхъ въ селата си не сѣ били безспокоени нито притѣжаніята имъ сѣ повреждали... Турцитѣ които сѣ завърнали въ Ловечъ горчиво ся оплакватъ отъ върховнитѣ си (Турци), които имъ заповѣдали да оставятъ домоветѣ си прѣди прѣземаніето на града отъ Русситѣ, и сега сравняватъ своитѣ „съсипани къщи съ онѣзи Мюслиманскитѣ села Кара-Асанъ и Аоставалъ, въ сѣщото окрѣ е, дѣто жителитѣ останѣли неповредени прѣзъ всичкитѣ походи... Азъ съмъ увѣдоменъ отъ Турци че и

четвърти отъ Мюслиманското населеніе на този градъ побѣгнахъ прѣди влѣзваніето на Русситѣ. Четвъртата часть, която останѣ, не е била злоупотрѣблявана.¹⁾ Къщитѣ на избѣгналитѣ сѣ били съвършено или отчасти съсипани. „Мюслиманското населеніе въ Пѣвненъ, както и братіята имъ въ Ловечъ, осмѣждатъ дѣлото на върховнитѣ си, особено на Нури паша, за дѣто и имъ заповѣдахъ да напуснатъ домоветѣ си, като Турскитѣ къщи, които стоехъ занима ни отъ притяжателитѣ си, не сѣ били повредени.“²⁾

Една отъ горчивитѣ и чернитѣ страни на турколюбивитѣ рапорти е че тѣ приписватъ на Русситѣ и на Българитѣ и злотворствата които самитѣ Турци и Черкези бѣхъ извършили. Въ депешата си отъ 12/24-ий Юній, 1878, Г. Лейардъ казва че Руситѣ опустошили всичко дѣто заминули, че плодородната долина на Тунджа станѣла пустиня.²⁾ Лондонскій *Таймъз* като говорѣше върху мнимитѣ Руски и Български ужаси, казваше че цѣли области въ Тракія били съвършено опустошени. Ній казва ми, да! съвършено опустошени, може би много поужасно отъ колкото вій мислите. Но чакайте малко, пріатели, прѣди да припишете всичко това на Руситѣ и на Българитѣ. Нека видимъ кой какво съзѣтваше Турцитѣ и Черкезитѣ, и какво тѣзи послѣднитѣ вършѣхъ.

Азъ нѣма да говорѣхъ тука за ужаснитѣ дѣла на Турцитѣ и Черкезитѣ прѣзъ 1876. Коститѣ на скланитѣ тогава мъжіе, жени и дѣца сѣ погрѣбени

1) The Mail, London, Feb. 1879.

2) Blue Book: Turkey, Nr. 42 (1878), стр. 93.

и спокойно почивать въ земята безъ да може да ги види живъ чловѣкъ, а нѣкои може би още ся трѣкалятъ между планинскитѣ скали. Нито ще говорѣхъ за тогавашнитѣ ограбванія и опустошенія. Нека видимъ вкратцѣ какво Турцитѣ правѣхъ съ Българитѣ и съ тѣхній имотъ слѣдъ като ся починъ войната.

Нѣкои господиновци строго осъждахъ поведението на Свинцовци, като казвахъ че тѣ ограбвахъ Турскій имотъ безъ никаква причина. Азъ, тоже осъждамъ поведението на пѣкои отъ съотечественницитѣ си въ онова мѣсто, но казвамъ, въ сѣщото врѣме, че това поведение на Българитѣ никакъ не бѣше безъ причина; нито е било безъ причина, въ повечето случаи, лошото поведение на Българитѣ въ други мѣста. Войната ся починъ. Русситѣ ся бавихъ на сѣверъ отъ Дунава за нѣколко седмици. Турцитѣ като знаехъ че тѣзи война бѣ прогласена въ наша защита, особно ся разсвиренѣхъ и вършѣхъ разнovidни злодѣянія на Българитѣ отъ Дунава до Архипелагъ. Най-големитѣ ужаси ставахъ въ Западна Тракия т. е. въ срѣдъ Българія. Цѣлъ Българскій народъ бѣ въ ужасъ отъ Турскитѣ злодѣйства. Имотъ и животъ на Българина бѣ въ произволъ на Турци и Черкези. Русситѣ прѣминахъ Дунава, и Турцитѣ умножихъ свирепоститѣ си върху беззащитнитѣ и безпомощнитѣ Българи. Пловдивъ, Карлово, Одринъ и други градове пакъ ся прѣобърнахъ на касаници и бѣсилници, както и прѣзъ 1876.

Турцитѣ, обаче, въ повечето мѣста вършѣхъ ужаситѣ си тайно, като ся боехъ че Европа можѣше пакъ да извика противъ злодѣйствата имъ. По

онова врѣме нѣкоп Англичани почнахъ явно да съ-
вѣтватъ Турцитѣ да съсипватъ всичко което е Бъл-
гарско. Чудното е че онѣзи които най-много ся уко-
рявали Българитѣ за злосторствата имъ, тѣ въобще
най-усърдно сж съзѣтвали Турцитѣ да опустошаватъ
Българскитѣ жилища. Слѣдъ като укорихъ Русситѣ
и Българитѣ, тѣ укорихъ и Турцитѣ. Българитѣ у-
корихъ защото грабѣхъ Турскій имотъ, а Турцитѣ
защото не съсипвахъ и най-последнята Българска
колиба и най-последното зърно ячменикъ. Ето думитѣ
на нѣкоп отъ тѣзи господа.

Втората главна погрѣшка на Турцитѣ, казва
нѣкой си Г-нъ Форбсъ, свлѣзва въ кръга на обра-
зованното войнствование. Като не избрахъ да проти-
востоятъ силно на Русситѣ да не минатъ Дунава, и
като прѣдпочетохъ да ся дърпатъ надири прѣдъ на-
шественницитѣ на България, Турцитѣ направихъ го-
лѣмо воечно небрѣженіе дѣто неопустошихъ земята
която оставихъ отворена прѣдъ нашественницитѣ.
Да бѣше онѣзи земя населена само отъ тѣхній си
народъ (Турци), то не щѣше да е по-малка военна
дължностъ да развалятъ сѣидбитѣ, да изгорятъ се-
лата до последнята колиба, и да оставятъ задъ се-
бе ся само пустиня Ако Турцитѣ трѣбваше да
почитатъ изискуваніята на една военна нужда, ако
гражданското населеніе да бѣ било повечето отъ
тѣхната народностъ колко по-малко длъжни бѣхъ тѣ
да мислѣтъ за чловѣколюбіе въ този случай! На
цѣлото Турско населеніе ся заповѣдва отъ Цариградъ
да ся дръпне на вжтрѣ; тамъ останхъ само Бъл-
га етѣ, които сж отъ сжщата религія съ нашествен-
ни а, извѣстни съчувствители съ неговитѣ намѣре-

нія, извѣстни нелюбители на Турското управленіе, безъ друго готови да му (на нашественика) бждѣтъ водители, съгледатели, още и приносители на дърва и вода на избавителитѣ сп. Да ся остави надиря, намѣсто да ся опустоши, една земя дѣто тече млѣко и медъ, една земя кръстосвана отъ небезпокоени пріатели на нашественика, бѣше една часть отъ военна лудость, която се не срѣща почти никждѣ. Турцитѣ трѣбваше да накаратъ Българското населеніе навѣтрѣ прѣдъ себе си до послѣдній челоуѣкъ, и да не оставятъ здравъ ни единъ сноуъ ячемику, който можѣше да ся съсиши.¹⁾

Г-нъ Форбсъ дава нѣкои исторически примѣри за да докаже справедливостта на хубавата си риторика и на политическото си знаніе, и да затвори устата на онѣзи, спорѣдъ него глупави, челоуѣколюбци които бихѣ осждили този му съвѣтъ на Турцитѣ, но примѣритѣ които той привождѣ едвамъ можехѣ да ся приложатъ въ този случай. Но даже и да можѣхѣ, пакъ съвѣтѣтъ му бѣ единъ отъ най-безчелоуѣчнитѣ. Да ся съвѣтватъ Турцитѣ и Черкезитѣ да бждѣтъ по-лоши и по-свирепи отъ колкото сѣ, бѣше едно безчелоуѣчіе отъ най-висока степенъ. Той добръ знаеше че тѣзи война бѣ ся обявила за да помогне на Българитѣ и на другитѣ Христіански народи противъ угнегеніята и ужаситѣ на Турцитѣ. Той знаеше, още, че самата свята книга-Коранѣтъ на Турцитѣ имъ казва че ще ся спасятъ ако погубятъ безвѣрницитѣ, особно въ такѣвъ случай, и че ако тѣ не истрѣбвахѣ народа ни вкупомъ то бѣ...

1) Littell's Living Age, 15 December, 1877.

само защото ся бояхъ че просвѣщенна Европа щѣше да извика противъ тѣхъ, и ній никакъ не разбирами какво сѣрдце имаше онзи господинъ като даде този ужасенъ сѣвѣтъ на свирепитѣ Турци и Черкези. Ній знаемъ че той е билъ докаченъ въ нѣщо отъ нѣкои наши глупци, но не бихми повѣрвали че единъ просвѣщенъ Англичанинъ щѣше да прибѣгне до толкова голѣмо и опустошително отѣшпеніе до каквото той прибѣгна. Той най-добрѣ ни показва какъ бихъ постѣпили Англичанитѣ съ Турцитѣ, ако тѣзи послѣднитѣ бѣхъ ограбили Англіійскій имотъ, бѣхъ опустошили Англіійски домове, бѣхъ обезчестили Англіійски жени и момчета, бѣхъ избили и избѣсили Англіійски мѣжје и бѣхъ отвлѣкли въ робство Англіійски чада.

Както и да е наказаніето за обидитѣ на този господинъ напълно ся е извършило. Нека той да не ся смущава вече за неправдата която нѣкои Българи глупци бѣхъ му сторили. Много домове сѣ били съсинани за това, много хиляди безѣмни людіе сѣ били оставени на полето, много невинни мѣжје, жени и дѣца сѣ отишли въ земята и много сирачета се скитатъ безъ да има дѣ главитѣ си да подслонятъ.

Щомъ като горнитѣ Форбсови сѣвѣти ся обнародвахъ въ Англія, *Левантъ Хералдъ* и други вѣстници незабавно ги прѣпорѣчихъ на Турскитѣ власти. По онова врѣме въ Българія ся въцари неописанъ ужасъ. Турцитѣ повѣрвахъ че и просвѣщена Европа сѣ съгласявала съ тѣхнія коранъ, и почнахъ явно дѣйствуватъ споредъ священнитѣ си длѣжности. *Левантъ Хералдъ* писа: Слухъ ся раздава тѣзи су-

тренъ че, съ цѣль за по-голѣмо съсрѣдоточеніе на силитѣ които лаятъ Балкана, намѣрило ся е за подобръ да ся испраздни Софія. Ако този слухъ е добръ основанъ, то трѣбва да ся мисли че Отоманскій военачалникъ ще да е зель мѣдрото прѣдпазване да изгори града и да съсипе укрѣпленіята: защото, както Г-нъ Форбсъ посочва въ писмото си у *Деветнадьсятій Вькъ*, една голѣма стратегическа погрѣшка е била прѣзъ цѣлій походъ дѣто не сж ся разваляли градоветѣ и селата, и не ся е опустошила страната прѣдъ напрѣдваніето на непріателя.¹⁾

Г-нъ Хунтекъръ и съдружіе, редакторитѣ на този вѣстникъ, обаче, не ся задоволихъ съ това. Подиръ нѣколко дни тѣ писахъ въ уводній си членъ: „Ній посочихми прѣди единъ-два дена нуждата която налага на портата исключителното изучаваніе на интереситѣ на имперіята въ настоящата криза. Ній ще искажемъ сега явно какъвто нѣтъ ни ся вижда че онѣзи нужда показва. Ако войната трѣбва да ся продължава, то Рускитѣ войски могатъ да ся смутятъ и разстроятъ само чрѣзъ отчаятелна защита.“²⁾ Слѣдъ като обвинявахъ Сюлейманъ нама за дѣто не дѣйствувалъ както трѣбвало, тѣзи Турски съвѣтници казвахъ: „Не! ако Руссія трѣбва да ся бие, ній трѣбва да я биѣмъ тѣй што да я поставимъ въ най-голѣми несгодности, а назе си въ най-голѣми сгодности. Нашитѣ войски трѣбва да ся дърпатъ назадъ прѣдъ непріателя и като се дърпатъ тѣ трѣбва да опустошаватъ страната тѣй што непріателтъ да напрѣдва въ пустиня.“²⁾

1) The Levant Herald, 19 Dec. 1877.

1) The Levant Herald, 27 Dec. 1877.

Забѣлѣжѣте че този съвѣтъ ся даваше на Турцитѣ прѣзъ най-студеното врѣме на годината. Тогава Турцитѣ ся съвѣтвахъ да оставятъ стотини хиляди злощастни мѣжѣ, жени и дѣца вѣнъ на снѣга! Турцитѣ слѣдвахъ съвѣтитѣ на тѣзи си мними пріатели до колкото можѣхъ. Заповѣдь ся издаде отъ Цариградъ да ся испѣди Христіанското населеніе и да ся изгори Софія, но това не ся извърши, защото тамъ имаше много Турски болни войници. 1) Голѣми обори и опустошенія, обаче, пакъ ся извършихъ и въ онзи градъ. Турскій военачалникъ заповѣда на войскитѣ си да подпалятъ градоветѣ и селата като ся принудѣхъ да ги напуснатъ. Освѣнъ това, на цѣлото населеніе, Мухамеданско и Христіанско, споредъ съвѣтитѣ на Г-нъ Форбсъ и съдружіе, ся заповѣдаваше да оставя домоветѣ си и да върви навѣтрѣ прѣдъ Русситѣ. Първитѣ повечето послунахъ заповѣдта, но послѣднитѣ бивахъ доста мудни въ движеніята си. Турскитѣ войски подпалихъ Самоковъ на шестъ мѣста, но населеніето заскоро сполучи да изгаси огнѣнъ. Една голѣма и хубава часть отъ Т. Пазарджикъ, подпалена отъ Сюлейманъ-пашовата войска, съвършенно изгорѣ, и цѣлий градъ биде ограбенъ. Пловдивъ ся подпалва нѣколко пѣти, но огнѣнъ бивалъ изгасванъ; голѣми ограбванія и тукъ ся извършихъ. Тѣй сжщо и Сливенъ, Ямболъ, Карнобатъ, Айтосъ и други градове и селата имъ бидохъ съвършенно или отчасти ограбени и съсипани.

По онова врѣме Цариградъ ся испълни съ бѣжци отъ къмъ Бургазъ, Карнобатъ и другѣдѣ, кои-

1) Едно писмо въ Лонд. Таймсъ съ дата 10 Януарій 1878.

то Турцитѣ и Черкезитѣ бѣхъ изгонили изъ домовете имъ, слѣдъ като бѣхъ ги обрали и злоупотрѣбили. Много Христіани погинахъ по онѣзи мѣста както и по други. Че Турскитѣ войски бѣхъ съсипали много села и нѣкои градове между Сливенъ и Черноморе ся припознаваше даже и отъ *Леванъ Хералдъ*.¹⁾

Ній повтарями съ Г-нъ Лейарда и съ други като него и казвами, да, цѣли окръжія въ Тракія и плодовитата долина на Тунджа съвършено сж били опустошени. Самото скърбно нѣщо е че Г-нъ Лейардъ трѣбваше да опише тѣзи ужаси, не на 24 Юній 1878, но нѣкои отъ тѣхъ почти прѣди една година, когато Турцитѣ и Черкезитѣ ги вършѣхъ, и когато дописникътъ на *Дейли Нюзъ*, съ Сюлейман-пашовата войска пишѣше отъ сжщата долина, на 29 Юлій, 1877. „Горящи Христіански села ся виждатъ да показватъ напредваніето на войската (Турската.)“ Г. Лейардъ трѣбваше да събщи тѣзи ужаси особно прѣзъ Декемврій, 1877, когато Турцитѣ, като ся дърпахъ прѣдъ Руситѣ, опустошавахъ всичко що можѣхъ. Този Господинъ, наистина, много и непростително е билъ закѣснялъ съ денешитѣ си върху този плачевенъ прѣдмѣтъ.

„Пловдивската областъ,“ казва горѣспомѣнхтиѣ дописникъ на *Кристіанъ Юніонъ*, бѣше сцената на добръ извѣстното кланіе на Българитѣ, което подигна негодованіето на свѣта. Пакъ въ 1877, слѣдъ почнуваніето на Руската война, и особно слѣдъ първото Ген. Гурково прѣминуваніе на Балкана, Турцитѣ изявихъ рѣшеніето си да истрѣбятъ Христіа-

1) Levant Herald, 17 January, 1878.

ското население. Тѣ съсинахъ градоветѣ. Мѣжіетѣ бидохъ обѣсени или исклани. Нѣкои отъ женитѣ бидохъ убити, нѣкои завлечени отъ Турцитѣ, нѣкои опозорени и тѣй оставени . . . Тѣзи работа на истрѣбленіе ся вършѣше главно подъ заповѣдитѣ на Сюлейманъ паша.¹⁾ Сжщій писатель казва че много неправедни обвиненія сж били хвърляни върху главитѣ на Русситѣ и на Българитѣ.

Трѣбва да ся забѣлѣжи че ако Рускитѣ войски не напрѣдвахъ толкозъ бържо слѣдъ като прѣминѣхъ Стара-планина вторій пѣтъ, то Софинското окръжие и Тракія щѣхъ съвършено да ся опустошѣтъ и много повече хиляди народъ щѣше да погине отъ студъ и отъ гладъ.

Намиратъ ли ся обнародвани въ Синята Книга подробности за всички тѣзи ужаси на Турцитѣ върху Българитѣ? Намъ не щѣше никакъ да е жално нито щѣхъми да имами право да негодуваме, ако тѣзи Англійски дописници бѣхъ безпристрастни и давахъ въ рапортитѣ си точни и вѣрни свѣдѣнія и за двѣтѣ страни, ако тѣ описвахъ както Българскитѣ и Рускитѣ злоторства тѣй сжщо и Турскитѣ свирепства. Ако Г-нъ Фапфъ бѣше изложилъ точно злодѣяніята и на двѣтѣ страни въ Стара-Загора; ако Г-нъ Блѣнтъ бѣ описалъ безпристрастно и Турскитѣ както и Българскитѣ злодѣйства; ако Г. Калартъ отъ Пловдивъ бѣ казалъ нарѣдъ и точно каквото вършѣхъ Турското население и Турскитѣ войски както излагаше каквото му казвахъ този и онзи за Българскитѣ и Рускитѣ злодѣянія; ако вѣрно бѣ-

1) Christian Union, New-York, 25 Dec., 1878.

хж показвали коя страна първо почна злостъпниѣта, тогава, повтарямъ, нѣй не само не щѣхми да скърбимъ, но щѣхми да ся радвами и да имъ благодаримъ съ всичкото си сърдце и душа. Нѣй щѣхми да благославями душиѣ които тѣй безпристрастно мислѣхж и да цѣлувами рѣцѣѣ които пишѣхж тѣзи рапорти, защото нѣмами никакво съмнѣніе какво впечатленіе щѣхж такива точни и безпристрастни изложенія да направятъ върху Англійскій народъ и върху Европа въобще. Жално е, обаче, че тѣзи господи не постѣпвахж по този начинъ. Види ся че това не влѣзваше въ тѣхнитѣ планове. Истинна, тѣ понѣкога спомѣнувахж и нѣкои Турски злостъпства, но това ся види да е било, само да ся покріе прѣдъ народа имъ голотата на пристрастіето и намѣреніето имъ.

Нека дамъ единъ примѣръ който добръ показва че Българитѣ не сж вършили злостъпниѣ противъ Турцитѣ прѣди тѣзи послѣднитѣ да бѣхж правила ужаси върху тѣхъ. Едни отъ най-голѣмитѣ свирепости, които ся приписватъ на Българитѣ, ся казва да сж ся извършили въ Старо-Загорското окръжіе. Исповѣдвами че по онѣзи мѣста Българитѣ сж обирали нѣкои отъ Турскитѣ домове и сж погубили нѣкои Турци, между които може да е имало и нѣкои невинни. Трѣбва да ся помни, обаче, че Българитѣ тамъ бѣхж побудени на това отъ Турски свирепости.

Въ Стара-Загора тогава имаше двѣ фамиліи Американски Миссіонери, които не бѣхж нито Българи, нито Русси, нито Турци, нито Англичани, и които най-добръ можѣхж да знажтъ и най-безпристрастни

да сждятъ за онова щото ставаше тогава въ града. Добрѣ, тѣзи безпристрастни Миссіонери, Г-нъ Маршъ и Г-нъ Бондъ, които днесъ живѣхтъ въ Пловдивъ, даватъ слѣдующитѣ свѣдѣнія върху този прѣдмѣтъ.

Когато пристигнала Руссо-Българската войска, тя не погубила, до колкото тѣ знахтъ, ни единъ отъ Турцитѣ; тѣ не видѣли нито чули Българитѣ отъ Града да убиятъ нѣкого отъ съгражданитѣ си Турци. Слухъ починало да ся раздава че чети отъ Черкези и Турци опустошавали паланкитѣ и селата около Стара-Загора, за това Българитѣ и Русситѣ бато знаели че Турцитѣ въ града имали много оржія и като ся боели че ако Черкезитѣ и Турцитѣ отъ вѣнъ нападнѣхъ града, то Турцитѣ извѣтрѣхъ да ся присѣдинятъ съ тѣхъ, тѣ имъ поискали оржіята. Турцитѣ не само отказали да прѣдадѣтъ оржіята си, но нѣкои отъ тѣхъ пушкали на войницитѣ прѣзъ прозорцитѣ на кѣшитѣ си. Тогава Руссо-Българскитѣ власти наказали нѣколко Турци. Освѣнъ това, види ся че тукъ-тамъ нѣкои Турски продавници и домове били обрани отчасти. По това врѣме Българското населеніе отъ околнитѣ села починало да бѣга въ града за живота си. Много села по полето ся виждали да горятъ. Коля натоварени съ най-ужасно наранени мѣжје, жени и дѣца, починали да влѣзватъ въ града. Стотини тѣй наранени ся стоваряли по кѣшитѣ и въ двороветѣ на църквитѣ и училищата. Невъзможно е, казватъ тѣзи миссіонери, да ся опишѣтъ ужаснитѣ начини по които тѣзи злощастници бѣхъ наранени. На нѣкои рѣцѣтъ бѣхъ на рѣчени, на други бузитѣ, и на други главитѣ. Ужасни зрѣлища на мѣжје, жени и дѣца!

Тогава кръвта на Българското население възвръща и тамъ нѣмало доволна сила да ги въспрѣда не извършатъ нѣкои злосторства противъ Турците. Нѣкои отъ Българитѣ обрали тукъ-тамъ нѣкои Турски домове и погубили нѣкои Турци. Но до колкото тѣзи почитаеми Господа видѣли и чули, тѣ не вѣрватъ че даже въ това си сираведливо негодование Българитѣ сж погубили повече отъ 50-до 100 души Турци въ Стара-Загора. Тѣ казватъ, още че това ся извършило отъ долній разрядъ на Българското общество. Руссо-Българскитѣ власти наскоро дали строга заповѣдь да не ставатъ никакви обиди на Турцитѣ и зѣли по-здрави мѣрки да сирѣтъ злосторствата.

Такова бѣше отмѣщеніето на Българитѣ за многото изгорени села и нѣкои градовце, за огромнитѣ обирни на всѣка страна, за многото обезчестени и избити Българи, и за голѣмитѣ купове наранени мжжѣ, жени и дѣца, които прѣдставлявахъ най-ужасни зрѣлища изъ разнитѣ дворове и улици въ града. Безъ да извинявамъ съотечественицитѣ си, азъ бихъ попиталъ що щѣше Англіійскій, или кой да е другъ, народъ да чувствува и да дѣйствува въ такъвъ случай. Що щѣхъ Лондончанитѣ да вършатъ ако би Турцитѣ да ограбвахъ и преобращахъ селата и паланкитѣ около Лондонъ на пепелъ, ако прѣсрѣщахъ невпннитѣ бѣгающи Англичани и Англичанки по пѣтя и ги обезчестявахъ и убивахъ, ако дворѣтъ на св. Павелъ, на Уестминстеръ Аббей, на Лондонската Коллегія и на други общенародни и частни заведения се изпълнехъ съ ужасно наранени мжжѣ, жени и дѣца, и ако при това, Турцитѣ въ

Ло донъ не само не давахъ оржжіето си но ся готвѣхъ да колятъ?

О, братія христіани, въ името на слабоото чело-вѣчество, нѣмъ ви молимъ да сѣдите безпристрастно върху този прѣдметъ!

Що извърши Сюлейманъ-пашовата войска като влѣзе въ Стара-Загора? ужасъ голѣмъ! казватъ мисіонеритѣ; ужасъ много по-голѣмъ огъ Батакскій! казва дописникътъ на *Дейли Нюзъ*; ужасъ неவிжда-нъ и нечуванъ въ тѣзи страни! казватъ развалинитѣ и коститѣ въ бившій градъ.

Едно отъ най-скърбнитѣ и най-неправеднитѣ нѣща въ този прѣдметъ, повтарямъ, е че горкій нашъ народъ горчиво биде осѣденъ за дѣто той е вършилъ онова което всѣкой другъ народъ подъ си-нето небе е и би вършилъ въ подобни обстоятелства. Ако турколюбцитѣ ще ни посочатъ единъ при-мѣръ въ исторіята, дѣто никой народъ въ такива обстоятелства не е искалъ да ся пазі противъ и-стрѣбителитѣ си и не имъ е наносилъ нѣкои пагу-би, ній ще прѣклонимъ и глава и нозѣ прѣдъ тѣхъ. Нека прѣгледатъ своята си древна и нинѣшна и-сторія. Нека прѣгледатъ що е ставало и даже днесъ що става въ Южна Африка и Афганистанъ дѣто Ан-глійски синове безъ никаква причина опустошаватъ о-бласті. Турколюбцитѣ въ Лондонъ неситрошихъ джамоветѣ на Г-нъ Глядсгоновата къща само защото си въображавахъ че губѣхъ честь и интересъ, ка-кви чудесіи не щѣхъ тѣ да извършатъ ако доведе-имъ ся съсинѣхъ и ако синоветѣ и дъщеритѣ ѣ ся опозорѣхъ или откарахъ въ робство?

Протестантитѣ Българи сж били донѣкъдѣ

прѣдмѣтъ за разискуваніе и тука въ нашето отечество и въ Англія. Нѣкои сж утвърдявали че протестантитѣ, като били толкозъ гонени отъ православнитѣ не сж благорасположени къмъ народното си правителство и че прѣдпочитатъ Турското. Други утвърдихъ че тѣ до толкозъ треперѣли отъ приближаваніето на Русситѣ щото не смѣили да побѣгнатъ къмъ тѣхъ, но останжли на мѣстата си и тѣй били исклани отъ башибозуцитѣ. Длъжността ми кара да кажя нѣщо и върху тѣзи точка, защото голѣма неправда е сторена на това малко Българско Евангелско Общество и защото голѣмо зло може отъ това да произлезе за народа ни. Ще забѣлѣжж че лицата които сж утвърдявали тѣзи нѣща ся дѣлятъ на злеувѣдомени и на злонамѣрени.

Утвърдяваніята че Протестантитѣ Българи не били благорасположени къмъ народното си правителство или че прѣдпочитали Турска власть, и че тѣй треперѣли отъ Рускитѣ войски сж грозни неистини.

Както Православни тѣй и Протестанти проливахъ кръвта си, прѣзъ 1876, срѣщо Турцитѣ, защото както Православни тѣй и протестанти теглѣхъ отъ тѣзи угнетители. Както Православни тѣй и Протестанти страдахъ въ тъмницитѣ изъ Българія и изъ Мала Азія. Когато Русситѣ дойдохъ въ Сѣверна Българія и Турцитѣ починхъ изново да извършватъ ужаситѣ си върху нашій народъ, тогава както Православнитѣ, които можѣхъ да сторятъ това, тѣй и Протестантитѣ бѣгахъ при Рускитѣ войски за жрѣбта си. Протестантитѣ отъ Меричлери, отъ Ста Загора и отъ Къзанлъкъ побѣгнхъ въ Габров и

Търново заедно съ Православнитѣ си братія. Между тѣхъ имаше и двѣ учителки отъ Американското дѣвическо училище въ Самоковъ. „Ній бѣхми първитѣ,“ казва едната отъ тѣхъ, „които приближихми до Габрово, и първитѣ на които Рускитѣ войници подадохъ храна.“

Пастирѣтъ на Мерицлерската Евангелска църква, Г-нъ П. Ив. Шоповъ, събра малкото си стадо и първо отидохъ въ Стара-Загора и отъ тамъ въ Търново, като оставихъ домоветѣ си и всичко щото имахъ на Турцитѣ. Тѣхнитѣ домове, както и домоветѣ на Православнитѣ, бидохъ свършено съсинани отъ Турцитѣ нѣколко дни прѣди разореніето на Стара-Загора. Г-нъ Шоповъ пишѣше отъ Търново и отъ Свищовъ на пріятелитѣ си въ Цариградъ, и въ писмата си той най-похвално говорѣше за поведеніето на Руската войска.

Протестантитѣ както и Православнитѣ въ Ямболъ не можѣхъ да побѣгнатъ, но тѣ всички най-усърдно желяехъ по-скоро дохождание на Рускитѣ войски, защото живота на никого не бѣ безопасенъ. Както Православнитѣ священници тъй и Протестанскій пастиръ, Г-нъ Н. Т. Бояджіевъ, чудесно е избавилъ живота си отъ ржцѣтъ на убійцитѣ Турци.

Когато ся разори Разложко, прѣзъ Ноемврій, 1878, Протестантитѣ отъ онѣзи областъ не побѣгнахъ къмъ Турцитѣ въ Неврокопъ, но къмъ Руссо-Българскитѣ войски въ Джумая.

Но не гонятъ ли ся Протестантитѣ отъ Православнитѣ? Питатъ нѣкои. До нѣждѣ тѣ сж били гонени въ нѣкои мѣста, но не както нѣкои прѣдста-

вятъ работата. Гоненіето въ Калля-Дере е едно отъ най-варварскитѣ дѣла на пѣкчи отъ съотечественниците ни, и то не може да ся осъди по-строго отъ колкото заслужва. То, обаче, бѣ дѣло на три-четири лица. На друго мѣсто единъ Българинъ управитель каралъ Българитѣ Протестанти да работятъ въ свята недѣля заедно съ Циганитѣ; и ній съ голѣма скърбъ казвамъ, че онзи господинъ не можѣше да направи дѣло по-неправедно, по-безумно и по-безчестно за себе си и за народа си. На друго мѣсто единъ Протестантинъ Българинъ ся извади отъ правителствена служба, защото той не искаше да работи въ Св. Неделя.

Безъ да продължавамъ, обаче, ще кажъ че поведеніето на Православнитѣ Българи къмъ Протестанскитѣ имъ братія е било и е много по-добро слѣдъ дохожданіето на Русситѣ и слѣдъ установеніето на Руссо-Българската власть отъ колкото бѣше поведеніето имъ прѣзъ врѣмето на Турската власть. Ето едно отъ най-последнитѣ свидѣтелства за това. Въ едно писмо отъ 5-ій Мартъ 1879, Г. П. Ив. Шоновъ казва: «Сношеніята ни съ окръжающата ни свѣтска власть сж отъ прѣвѣсно пріятелство.» Колкото за поведеніето на Русситѣ къмъ Протестантитѣ, азъ само ще забѣлѣжъ че то въобще е било отъ най-похвалнитѣ.

На свършваніе ще кажъ че Протестантитѣ Българи никакъ не искатъ Турска власть въ никой образъ. Тѣ, както и Православнитѣ имъ братія, желаятъ народното си освобожденіе и народното единство. Българитѣ отъ Дунава до Архипелагъ въ една кръвъ, и тѣ иматъ едни стремленія и едни

литически въодушевленія; горѣщото желаніе на всинца ни е народно единство и освобожденіе отъ Турската и отъ всѣка друга чужда власть.

Мними Неспособности на Българитѣ.

Нѣкои господиновци ся стараехъ да ни погрозятъ прѣдъ свѣта и по другъ начинъ. Тѣ ся трудѣхъ да покажатъ че Българитѣ сж малцина на брой и че сж невѣжи, неспособни, лениви, груби, несправедливи, низки, сребролюбци, неспособни за истинна свобода и „най-отвратителни чловѣци.“ Цѣльта на тѣзи критици е била да убѣдятъ Европа че ній сми неспособни за самоуправленіе и че по тѣзи причина не трѣбва да ни ся дава свобода.

Други ся очудвахъ на спокойствіето и изобиліето съ което Българитѣ ся наслаждавахъ подъ Турската власть, и заключавахъ че нѣмало никаква причина за оплакванія противъ Турцитѣ.

Други пакъ прескочихъ дори до тамъ щото подтвърдявахъ че Българитѣ нѣматъ языкъ, но че Русситѣ въ Москва имъ коватъ единъ. „Населеніето въ Българія е чистго селско, безъ книжевность, безъ исторія, даже безъ чистъ языкъ, защото *Русситѣ онятно работятъ въ Москва да имъ правятъ единъ языкъ.*“¹⁾ Да ся смѣешъ ли, да плачешъ ли като четешъ такива нелѣпости и такова голѣмо невѣжество! Русситѣ въ Москва коватъ единъ языкъ за Българитѣ! Руссия, казватъ тѣ, горѣщо желеа за порусса Българитѣ, но при всичко това, Русси-

1) Savage and Civilisid Russia, London. 1877, cr. 186.

тѣ въ Москва, дѣто е сърдцето на Русизмътъ, дѣйтелно работятъ да направятъ новъ языкъ за Българитѣ!

Този прѣдмѣтъ е единъ отъ най-непріятнитѣ за наше разгледваніе, защото за единъ съвѣстенъ чловѣкъ нѣма нищо по-отвратително, може би отъ това дѣто да хвали и да прѣпоръчвава себе си. Дължността и пуждата, обаче, ни каратъ да кажемъ нѣщо и върху тази точка въ защита на народа си.

Най-скърбната часть на този въпросъ е че чертитѣ и поведеніето на горкій нашъ народъ си турихъ подъ най-строгъ испитъ въ най-неблагопріятни обстоятелства и то по единъ най-единостранчивъ начинъ. До колкото нашето знаніе стига никой другъ народъ не е билъ подложенъ на такъвъ испитъ въ такива обстоятелства. Безпристрастній Съръ Хенри Хавелакъ, тоже, явно припознава това. Въ една скаска той казалъ че „отъ всичкитѣ людіе той не знаелъ никой другъ народъ който е билъ повече злоупотрѣбенъ и отъ пріатели и отъ непріатели отъ колкото злощастнитѣ Българи.“¹⁾

Исповѣдами че между нашій народъ нѣма велики философи, знаменити държавни мѣжѣ и военачалници. Исповѣдвами че образованіето на народа ни, сравнено съ онова на нѣкои други Европейски народи, е на доста долна степенъ, и че между насъ владѣе голѣма неопитностъ почти въ всичко. Но за всичко това има добри причини, които е необходимо да ся зематъ подъ потрѣбно вниманіе, ако искаме да съдимъ справедливо върху този прѣдмѣтъ.

1) Sir H. Havelock on The Eastern Question, стр. 15.

Като говори за развитіето на народитѣ, Г-нъ Г. Ролинсонъ казва: „Ако обстоятелствата (на единъ народъ) станжтъ подобрѣни, ако животътъ му е по-малко въ борба, ако спокойствіе ся придобіе, тогава образованността (като общо правило) проникнува; ако тѣзи условія сж обратни, ако борбата за съществуваніе занимава всичкото вниманіе на всѣкой челоувѣкъ, тогава образованността изчезнува, обществото става варварско, и дивото състояніе ся стига.“¹⁾ Това общо правило трѣбва да ся помни кога-то ся сжди за състояніето на кой да е народъ. За да можѣхъ нашитѣ критици да сждятъ справедливо за нашия народъ, тѣ трѣбваше да зематъ подъ потрѣбно вниманіе слѣдующитѣ три нѣща:

1. *Българскій народъ е билъ подъ най-ужесточителното правителство, въ ржцѣтъ на най-невѣжъ народъ за нѣколко вѣкове.* — Щомъ като прѣвзехъ отечеството ни, Турцитѣ погубихъ или потурчихъ почти всякитѣ първенци и по-развити мажіе между народа ни. Освѣнь това, свѣтътъ знае, че Турцитѣ, господаритѣ на Българитѣ, сж мразили и мразятъ науката, и че всѣчески сж притискали подданныитѣ си народи тѣй щото не имъ сж давали да излѣзжтъ на бѣлъ свѣтъ. А като Българитѣ сж били въ срѣдата на Турската държава, тѣ сж били особно изложени на угнетенія и на униженія; защото по-малко сж имали достъпъ до свободнитѣ Европейски народи.

Нашій народъ е билъ принуденъ за много врѣме да прави малки и прости кжщи и да построява

1) The Origin of Nations, отъ G. Rawlinson, стр. 8.

църквитѣ си почти въ земята. Такива подземни пъркви и до днесъ съществуватъ по нѣкъдѣ. Даже на 1872, Българитѣ у Разградъ не можѣхъ да отворятъ прозорци на домоветѣ си отъ къмъ улицитѣ, забѣлѣжѣте че това бѣ въ чисто Българско отдѣленіе на града.

Ако почнахъ да расправямъ подробно какви мъчнотии сж имали Българскитѣ младежи които сж и скали да ся учатъ, то ще трѣбва нѣколко топове книги за да ся изложи всичко. Тѣ сж били принудени да ся затварятъ въ земници и въ други скришни мѣста за да ся учатъ, но даже и въ такива мѣста Турчетата сж ги изнамирали и сж ги замѣрвали съ каманіе. Самъ азъ знахъ колко съмъ бѣгалъ и колко съмъ ся крилъ, когато ходѣхъ на училище, отъ онѣзи които носѣхъ фесове и чалми. Това не бѣше твърдѣ отдавна, нито бѣше въ Турско село или въ Турско отдѣленіе; то бѣше въ едно голѣмо Българско село, Видраре, което отъ всѣка страна е окръжено тоже отъ други Български села.

Турски чети постоянно кръстосвахъ отъ градъ на градъ и отъ село на село, и ся хранѣхъ отъ Българитѣ безъ пари. Тѣзи скитници правѣхъ свирепи неправди на Българскій народъ. Тѣ отивахъ на най-хубавата къща или дѣто знаехъ че имаше най-хубави жени и момичета. За да ся избавятъ отъ скотски злоупотребления, Българкитѣ, особно похубавитѣ, сж били принудени да носятъ прости дрехи и да държатъ лицата си нечисти, защото тѣ не само бивахъ обезчестявани, но често ся грабвахъ отъ бащинѣтъ си домъ и ся потурчвахъ. Тѣ сж били често принудени да мажатъ лицата си съ сажда да ся криятъ въ Циганскитѣ домове.

На Българина не е било позволено нито да се учи свободно, нито да се облѣче както обича, нито да си направи кѣща спорѣдъ вкуса си, нито да зема участіе въ правителството; надъ него е царувалъ Турскій ужасъ. Всичко е работило да го вскопява. И този е народа между който нѣкои наши критици искаха да памѣрятъ велики философи и велики държавни мъже както въ свободній Лондонъ.

2. *Българитѣ сѣ били и подъ духовно робство за повече отъ 110 години.* Тѣ сѣ имали злочестината да бждѣтъ угнетени отъ два желѣзни скиптра, политическій и духовенъ. Гръцкитѣ владци, които посѣха справедливото име *деспоти*, сѣ били въ много случаи даже по-груби и по-несправедливи и отъ самитѣ наши. Щомъ като утвърдиха духовната си власть върху народа ни, тѣ почнаха дѣятелно да гонятъ языка ни и всички което е Българско. Тѣ се съединиха съ Турцитѣ и не позволяваха на народа да има училища, или ако нѣкъдѣ имаше нѣкой видъ такива заведенія то дѣцата трѣбваше да се учатъ на Гръцкій языкъ, или поне съ Гръцки букви. Тѣ исхвърлиха Българскій языкъ изъ църквитѣ и въведоха Еленскій. Щомъ като между народа ни се появеше нѣкой по-способенъ и по-живъ учитель или първенецъ, който не сподѣляше мнѣніята на владцитѣ, той изведиъжъ биваше прѣдаденъ на смъртъ или на заточеніе като възстанникъ противъ гражданската власть. Никой другъ класъ чловѣци не е изяснилъ по-добрѣ ученіето на спасителя за пастири съ овчи кожи отъ колкото тѣзи Гръцки деспоти сѣ го изяснили. Тѣхнитѣ пастирски длѣжности сѣ били да ограбватъ народа,

да гонятъ языка му и да го учатъ на най-низски суевѣрія. Горкій Българинъ е билъ строго гоненъ и угнетаванъ и отъ владѣтелитѣ си и отъ мнимитѣ си пастири.

Чудно ли е че между този народъ не ся намѣрватъ толкозъ много дързостни и благородни мъжѣе каквито ся намиратъ между нѣкои по-свободни народи?

3. *Българскій народъ прѣзъ минжитѣ три-четири години е билъ въ ужасно и развѣлнувано състояніе. Всѣкой ще ся съгласи че правитѣ и поведеніето на единъ кой-да е чловѣкъ не могатъ да ся изучатъ въ врѣмя когато къщата му е на огънь и всичко мило и драго на него е вжтрѣ въ горящата къща. Всемирна опитность е доказала неопровѣргаемо, че въ такива случаи чловѣцитѣ въобще не знаятъ какво правятъ, и че нѣкои даже сж изгубвали ума си.*

Нашій многострадающій народъ, прѣзъ минжитѣ три-четири години е билъ, и донѣждѣ сега е, въ такова скърбно състояніе. Цѣлото му отечество, отъ Дунава до Архипелагъ, ся изложи на ограбване и на опустошеніе, и чадата му на скотски злоупотребления и на истрѣбленіе. Най-голѣмитѣ ужаси ся извършвахъ въ срѣдъ домътъ му, въ срѣдината на отечеството му, въ Тракія. Положително може да ся каже че почти нѣмаше и нѣма Българскій домъ, който да не е билъ злоупотрѣбенъ по единъ или по другъ начинъ. На едни воловетѣ бѣхъ откарани, на други домоветѣ ограбени и изгорени, други бѣхъ свирепо бити почти до смъртъ, на други синове и дѣщеритѣ опозорени прѣдъ самитѣ нмѣ очн,

други чадата въ робство откарани, а на други ближни роднини, съседи или приятели свирепо злоупотребени или по нѣкой другъ начинъ онеправдани. Тѣзи продължителни ужаси развълнувахъ и най-засалитѣ чувства на всѣкой Българинъ. Ужасъ и трепетъ ся въздари въ всѣкой Българскій домъ. Никой не знаеше да ли той, или любезната му жена, или милитѣ му синове и дъщери щѣхъ да осъмнатъ или да замръкнатъ у дома му; защото на всѣка страна ставахъ грабенія, затварянія и убиванія, денемъ и нощемъ.

Какво щѣше да е умственното състояніе и поведеніето на просвѣщеній Англійскій, или на който-е другъ, народъ въ такива обстоятелства? Какво щѣше той да усѣща и да прави ако Манчестеръ и околността му бѣхъ прѣобърнати на пепелъ, ако Англійски синове и дъщери бѣхъ опозорени прѣдъ очитѣ на родителитѣ имъ, и ако невинни Англійски мжжіе, жени и дѣца бѣхъ исклани на кунища и труповѣтъ имъ оставени на кучетата и на орлитѣ? Какво щѣше онзи благороденъ народъ да чувствува, ако въ такъвъ случай Германцитѣ или Русситѣ ся стараехъ да показватъ на свѣта че въ Англія не сж ся случили такива ужаси и че собствена Англія е френска областъ, защото въ Лондонъ и въ Манчестеръ има французи? Врѣме ли щѣше да е въ такива скърбни и ужасни обстоятелства да ся изучава характерътъ и поведеніето на онзи народъ?

И не сме да не знаемъ нищо отъ Англійското естество, и нѣмаи никакво съмнѣніе какво щѣше да е усѣщаніето и поведеніето на онзи народъ, ако да прѣминеше прѣзъ такива ужаси.

При всичко това, обаче, наший народъ имѣ злочестината да ся осъди, защото въ таква обстоятелства не билъ въздърженъ, кроткъ, благорасположенъ и приветливъ.

Но нѣмаше ли нищо добро у Българскій народъ? Ако и да е билъ за толкозь дълго врѣме подъ гражданско и духовно робство, и ако и да е дѣйствувалъ сръщю най-голѣми прѣпятствія, пакъ той е направилъ прѣзъ минжлитѣ 20 години такъвъ успѣхъ какъвто малко други народи сѣ направили въ толкозь късо врѣме. Ако и да плащаше огромни данѣци на Турското правителство и на Гръцкитѣ владци, пакъ той посвяти и послѣдната си пара за училищата си, на които гледаше като на самитѣ избавители отъ угнетеніята и отъ низкото му състояніе. Правителството и духовенството не само че не помагашъ на народа въ тѣзи му благородни стремленія, но всѣческий ся стараехъ да му прѣпятствувать.

Горѣщата любовь на народа за ученіе, обаче, не можн да ся изгаси отъ непріятелитѣ, които съ яростъ гледахъ къмъ стремленіята му. За скоро по градоветѣ и по селата ся отворишъ мъжски и дѣвически свободни училища, въ които ся учѣхъ чадата на най-сиромаситѣ както и на най-богатитѣ. Горката сирота вдовица можѣше да праща и десетъ чада, ако ги имаше, на училището безъ да заплаща; защото всичко ся плащаше отъ общинската църковна касса. Че Българитѣ любять и оцѣняватъ ученіето, и че горѣщо желаятъ да ся усъвършенствувать свидѣтелствува и начинътъ по който тѣ строятъ училищата си. Въ всѣкой градъ и въ в

ко село училищното здание биваше най-хубавата сграда въ града или въ селото въ врѣмето когато то ся построяваше. Училищата сж ся построявали въобще на най-отличнитѣ мѣста въ града или въ селото, и Българинѣтъ съ благородна гордостъ ги посочваше на всѣкой странникъ.

Освѣнъ това, много младежи отивахъ и отивать въ Руссія, Австрія, и нѣкои даже въ Франція, и Америка, за да ся снабдяватъ съ по-висше образование, чрѣзъ което да могатъ да послужатъ на себе си и на народа си. Като ся е дало случай на Българчета, тѣ не сж били между най-долнитѣ ученици въ Германскитѣ, Рускитѣ и Американскитѣ учебни заведения, и професоритѣ на онѣзи училища не веднѣжъ нито два пѣти сж свидѣтелствували за способността и за доброто поведеніе на Българскитѣ младежи.

Безъ друго, съ слабій си умъ, ній ще кажемъ че всичкитѣ тѣзи нѣща не говорятъ противъ единъ толкозъ угнетенъ народъ какъвто е билъ, и сега донѣкѣдъ е Българскій народъ.

Не виждахъ ли нашитѣ строги критици тѣзи качества у народа ни? Тѣ не можѣхъ да видятъ всичко, защото не бѣ врѣме за такива испитванія, но и колкото добро можѣхъ да видятъ, мнозина отъ тѣхъ го тълкувахъ другояче. Г-нъ Форбсъ и съдружіе ся очудватъ на Българското благоденствіе. Кжшитѣ на Българскитѣ селачи, казватъ тѣ, сравнени съ онѣзи на Власитѣ, сж като палати. Тѣзи Господа бѣхъ принудени да дадатъ причини за благоденствіето, за хубавитѣ кжщи, църкви и училища на Българитѣ. Да кажатъ че Турцитѣ направили това

за Българитѣ, не можѣхъ, защото тѣ виждахъ че Турскитѣ училища по градоветѣ и селата въобще не бѣхъ друго освѣнъ прости колиби. По тѣзи причини тѣ заключихъ какъ това показва че Българитѣ били Евреи !

Пакъ повтарямъ, никой другъ народъ не е критикуванъ въ такива обстоятелства по такъвъ пристрастенъ начинъ, и азъ ся радвамъ като могъ да кажъ че високопочитаемитѣ господа, Глядстонъ, Аргайлскій Дукъ, Фрименъ, Брайтъ, Мак-Коллъ и много други благородни души въ Англія осъдихъ тѣзи дописници.

Друга скърбна страна върху този прѣдмѣтъ е че мнозина отъ тѣзи наши критици правѣхъ общи заключенія отъ частни случаи. Ако почнемъ да съдимъ по този начинъ, ній трѣбва да заключимъ че Англійскій народъ е най-безнравственній и най-варскій народъ на земното лице. Ако начнъ да описвамъ какво ся върши въ Ливерпулъ, въ Манчестеръ, въ Лондонъ и другдѣ въ Англія, то коситѣ на Българитѣ ще настрѣхнатъ. При това много отъ Англичанитѣ които сж посѣщавали нашето отечество не сж били такива щото да вдъхнатъ на Българитѣ чувство на правдолюбіе и на нравственностъ. Тѣхното поведеніе е било едно отъ най-низскитѣ и най-достоосъдителнитѣ.

Трѣбва ли, прочее, да заключимъ че Англійскій народъ, като народъ, е тѣй безнравственъ тѣй грубъ и тѣй варварски? Положително казвамъ, че това би било голѣма неправда къмъ онзи народъ. Ній сми видѣли и друго нѣщо въ Англія. Видѣли сми училища, коллегіи, университети, църкви, с i-

ници, сиротопиталища и разни други благодѣтелни заведенія, които навѣрно не говорятъ противъ онзи народъ. Ний сме видѣли между онзи народъ чловѣци нравственици, благорасположени и доброжелателни. Да кажемъ ли сега че тѣзи добри знакове у Англійскій народъ непоказватъ друго освѣнь че Англичанитѣ сж Евреи? Само онѣзи, които сж изгубили умоветѣ си, могатъ да правятъ такива заключенія.

Точно такава, обаче, е била логиката на нѣкои отъ строгитѣ ни критици. Припознавами че у нашій народъ има голѣмо зло, което всѣчески трѣбва да ся стараемъ да поправямы, и за това ще поговоря по-послѣ, но думата ми сега е, че начинътъ по който нѣкои сж сждили и сждятъ за насъ, е билъ съвѣтъ несправедливъ и злонамѣренъ.

На свършваніе бихъ казалъ че ако просвѣщенна Европа искрено желае да узнае наздраво способността на Българитѣ, да ли тѣ обичатъ и могатъ да придобиватъ наука, и да ли сж способни за самоуправленіе и за гражданската и религіозна свобода, тя трѣбва да имъ даде добръ случай да покажатъ себе си. *Лондонскій Таймсъ* отъ 12/24 Януарій, 1879, казваше че Българскій народъ никогда по-напрѣдъ не е ималъ благоврѣмieto да изрази своитѣ си желанія и да покаже колко струва. Тогава защо ся турятъ толкозь спънки прѣдъ нозѣтъ на този младъ народъ, и защо той ся распокѣсва на толкова части и тѣй ся раздробява веществената и нравственната му сила? На Турцитѣ сж си давали много годишни и даже вѣковни благоврѣмія за да ся покажатъ какви сж и тѣ най-бляскаво сж ся показали. На Гръцитѣ, Власитѣ и на Сърбитѣ,

тоже, сж ся давали благоврѣмія; защо да не сж дадатъ и на горкитѣ Българи поне 10—20 мирни години за сжщото нѣщо? Послѣ, въ противенъ случай, Европа твърдѣ лесно може да земе всичко отъ ржцѣтъ имъ. До когато на единъ народъ не ся даде случай за развитіе въ всѣко отношеніе, до тогава той все не ще има нито философи, нито отлични и практични държавни мжжіе.

Свято-Стефанскій Договоръ.

Войната между Руссія и Турція ся свърши съ сключваніето на договора въ селото Свѣтій-Стефанъ, близу при Цариградъ, на 19/3 ій Фев. 1878. Мнозина проглушихъ свѣта като казвахъ че този договоръ бѣ скроенъ по съвсѣмъ лъжовни начала, че повечето отъ населеніето въ нѣкои окржжія които той обемаше били отъ други народности, а не Българи. Че Българія спорѣдъ него бѣ твърдѣ голѣма държава. Читателитѣ знахтъ какъвъ е онзи договоръ, и азъ само ще спомѣнж че той съвсѣмъ малко различаваше отъ программата на Цариградската Конференція, която программа подписа и благородній Лордъ Сализбери.

Българія спорѣдъ Св. Стефанскій договоръ различава отъ Българія спорѣдъ Цариградската Конференція само по образъ, а не и по пространство. Нека земе чловѣкъ Св. Стефанскій Договоръ, рѣшеніята на Цариградската Конференція и да прѣгледа една карта добрѣ, и той ще ся увѣри на това.

Спорѣдъ Цариградската Конференція, въ Българія влѣзвахъ цѣла Сѣверна Българія заедно ъ

ній трѣбва да издиримъ колко Гръцко население ся намира въ разни части на онѣзи областъ. Въ нѣкои отъ голѣмнитѣ градове има твърдѣ голѣмо число Гръцко население. Казано ми е че само въ Пловдивъ има 50,000 Гръци.^{2) 1)}

Добрѣ, този въпросъ може твърдѣ лесно да се рѣши по такъвъ начинъ, щото да не остане никакво съмнѣніе върху него, и Българитѣ съ отворени гръди и съ чиста съвѣсть сж готови за безпристрастно-то му рѣшеніе. Самото нужно нѣщо за рѣшеніето на този въпросъ е прѣброяваніето на Българитѣ и на Гръцитѣ въ тѣзи областъ. Когато дойде смѣсенната Коммиссія въ Пловдивъ, Българското население въ лицето на прѣдставителитѣ си, я моли да направи това, но Коммиссіята не зѣ подъ вниманіе народното прошеніе.

Ній ще кажемъ опова което знаемъ върху този прѣдмѣтъ, и онѣзи които ся съмнѣватъ можѣтъ сами да испитатъ. Нека начнемъ отъ Западъ къмъ Истокъ.

Отъ Баня (Самоковска) дѣто начнува границата на Источна Румелія до Пловдивъ *няма ни една Гръцка паланка и ни едно Гръцко село*, нито има Гръцки фамилии въ нѣкое отъ селата на това голѣмо окръжіе, което заключава часть отъ Самоковското окръжіе, цѣлото Татаръ-Пазарджикското и голѣма часть отъ Пловдивското окръжіе. Въ самій градъ Пазарджикъ има около 50-70 Гръцки, Влашки или Гъркомански фамилии, а въ паланката Пещера, до политѣ на Доспатскитѣ планини, има около 150-200

2) Levant Herald, 22 Feb. 1877.

Влашки фамилии, които въобще сж ся брили за Гръци.

Въ Пловдивското окръжіе има само двѣ Гръцки села, Воденъ и Кукленъ; три размѣсени съ Гръци и Българи, Станимака, Горно и Долно Арбанаси. Въ Пловдивъ има нѣколко Гръци, но ній положително казвами че ако въ този градъ ся памѣрятъ Гръци поне една пета часть отъ статистическата цифра на Лордъ Норткота то ній Българитѣ сми готови само-волно да прѣдадемъ въ рѣцѣтъ имъ цѣла Источна Румелия.

Въ Карловското, Казанлъжското, Чирпанското, Старо-Загорското и Ново-Загорското окръжія нѣма ни едно Гръцко село. Въ самитѣ градове, Карлово Казанлъжъ, Чирпанъ, Стара-Загора и Нова-Загора нѣма Гръци, освѣнъ дѣто въ нѣкои отъ тѣхъ ся намиратъ по нѣколко ханджіи и хлѣбари отъ къмъ Янина повечето отъ тѣхъ безъ домове. Въ Сливенското окръжіе има само едно полугръцко село, Акъ-Бунаръ. Въ Ямболското окръжіе влизатъ шесть седемъ села къмъ Одринско. Въ самитѣ градове Сливенъ и Ямболъ нѣма Гръци. Въ града Хаскюй има нѣколко гръкомански фамилии т. е. Българи които припознаватъ Гръцкій патриархъ. По приморската ивица на Черно море има нѣколко Гръци или Гагаузи, но числото имъ даже тамъ е твърдѣ малко сравнително съ Българитѣ.

Това като е тъй, ній ся очудвами на шумътъ който станъ за мнимата неправда на Гръцитѣ въ тѣзи область, която нѣкои дърнахъ даже да нарекатъ Гръцка, още и на дѣлата на Смѣсенната Комиссія въ Пловдивъ като тя рѣши да ся приеме

Гръцкій языкъ за официаленъ въ областта. Да се турятъ Гръците наравно съ Българитѣ въ това отношение е да се направи голѣма неправда на послѣднитѣ. Ний никакъ не отказваме правото на Гръцитѣ, и не бихми осѣдили мѣрката на Коммиссіята ако тя би рѣшила да се приема и Гръцкій языкъ въ правителството въ мѣста като Пловдивъ и Бургасъ, на примѣръ, дѣто има по нѣколко заселени Гръцки фамилии, но да се тури едно общо правило да бѣде и Гръцкій языкъ официаленъ въ цѣлата областъ е една отъ най-произволнитѣ мѣрки. Даже отъ икономическа точка зрѣнія, тѣзи мѣрка е осѣдителна. Въ такъвъ случай, ако въ Сливенъ, на примѣръ, има нѣкъ Гръцки търговци отъ нѣкъдѣ, правителството трѣбва да плати на Гръцкій тълкувателъ само защото може да се случи тѣзи Гръци да иматъ работа въ правителството. Това дѣло на Коммиссіята не звучи по-справедливо, може-би, отъ колкото щѣше едно рѣшеніе да се приеме Френскій или Германскій языкъ за официаленъ въ Англія, защото въ Лондонъ и другѣдѣ има нѣколко хиляди, Френци и Германци. Това е същото като да се направи законъ да се приеме Китайскій языкъ за официаленъ въ Съединенитѣ Държави и Америка, защото въ Калифорнія има нѣколко стотини хиляди Китайци.

Македонія. — Нѣкои казахъ че Берлинскій договоръ твърдѣ точно теглилъ линіята между Гръцитѣ и Славянитѣ, и че Македонія била Гръцка областъ, която рано или късно трѣбви да се остѣпи и Гръція. Едно отъ най-чуднитѣ нѣща, обаче, на о бзи които добръ знахтъ населеніето на тѣзи о-

бласть е да ся утвърдява че Берлинскій договоръ право е раздѣлилъ Гръцкитѣ и Славянскитѣ земи и населенія.

Както казахъ по-горѣ, този въпросъ може да ся рѣши твърдѣ лесно, стига само да сме безпристрастни и свободни въ дѣлото. Самото нужно нѣщо е да ся узнае точно каква Христіанска народность населява тѣзи областъ. Въ прѣгледваніето на населеніето е не обходимо потребно да ся нази едно правило, което е никаква сила, гражданска или духовна, не бива да ся употребява за да ся прѣпятствува на свободното проглашеніе на жителитѣ по градоветѣ и по селата.

Нека видимъ вкратцѣ какво е Христіанското населеніе въ тѣзи областъ. Аъ ще говорѣ онова което съмъ изслѣдувалъ и онова което други свидѣтелствуватъ върху този прѣдмѣтъ. Нека почнемъ отъ Сѣверъ къмъ Югъ.

Въ Джумалийското окръжіе нѣма Гръци, освѣнъ нѣколко търговци отъ къмъ Тессалія.

Въ Разложкото окръжіе има единъ градъ Мехомія и 12 села. Отъ тѣзи села, 6 сж чисто Български, отъ които само Банско има около 850 къщи; 5 сж смѣсени съ Българи и Турци, но първитѣ прѣудолѣватъ, и едно е чисто Помачко. Въ самій градецъ, Мехомія, населеніето е съставено отъ Българи и Помаци. Гръцки домочадія нѣма ни въ едно отъ селата. Въ градеца може да има нѣкои ханджии отъ Янина. Забѣлѣжвамъ че това бѣ населеніето на онова окръжіе прѣди разореніята прѣзъ Ноемврій, 1878.

Въ града Менликъ има нѣкои Гръцки или Гръкомански и Влашки домочадія, но по селата Христіанското населеніе е исклучително Българско.

Въ Неврокопското окръжіе, до колкото знаехъ и съмъ можилъ да испитамъ, има само едно Гръцко село, Лелево, между Неврокопъ и Сѣресъ; но и въ него жителитѣ сж Мухамеданци, ако и да говорятъ Гръцкій языкъ. Въ самий градъ Неврокопъ има нѣколко гръцки или гръкомански домочадія. На пѣтя между Неврокопъ и Сѣресъ има само едно гръцко село, Зеляхово.

Въ града Сѣресъ има доста гръци, но повечето сж гръкомани. На Истокъ отъ Сѣресъ има нѣкои Гръцки села, но на сѣверъ и на западъ отъ този градъ Христіанското население е почти исклучително Българско. Като тръгнешъ отъ Сѣресъ за Солунъ на лѣвата страна има доста Гръци, но на дѣсната страна населеніето е Българско. На пѣтя между тѣзи два голѣми градове, Сѣресъ и Солунъ, има само едно Гръцко село, Гювезна, а близо до пѣтя има още три повечето Гръцки села. Въ града Солунъ има много Гръци но въ окръжіето Христіанитѣ сж почти все Българи.

Христіанското население въ Авретъ-Хиссарското, Воденското, Битолското, Прилѣнското, Велеското, Скопското и Щипското окръжія е почти исклучително Българско, освѣнъ дѣто тукъ-тамъ има Власи и по градоветѣ нѣкои Гръкомани и Гръци търговци отъ къмъ Тессалія или другадѣ. Една рѣка, Кара-Азмакъ, която ся влива въ Солунскій заливъ на западна страна, въ долните си теченіе твърдѣ добръ раздѣля Гръцитѣ отъ Българитѣ. На дѣсната страна населеніето е повечето Гръцко, а на лѣвата почти исклучително Българско.

Това, вкратцѣ, е косто ній знаемъ за Христіан-

ското населеніе въ Македонія. Сжщото свидѣл-
ствувать и мнозина иностранници които сж имали
случай да изслѣдувать прѣдмѣта. Нека спомѣнъ
нѣкои отъ тѣхъ.

Никой свѣсенъ чловѣкъ не може да обвинява
Французскій консулъ, г. Лежанъ (Legéan) и Берлинскій
професоръ, Г-нъ Кипертъ (Kiepert) за Български дѣй-
ци, нито може нѣкой да утвърди че тѣ бѣхъ невя-
жи и злѣувѣдомени върху онова което писахъ за
народноститѣ въ Европейска Турція. Тѣхнитѣ наро-
доописателни карти напълно потвърждаватъ онова
което казахъ за Христіанското населеніе както въ
Тракія тѣй и въ Македонія.

Прѣзъ 1876 нѣкои Англійски вѣстници и пе-
риодически списанія обнародвахъ списанія за разнитѣ
народности въ Европейска Турція. Нѣкои отъ тѣзи
списанія сж били „The Leisure Hour“ и „Illustrated
London News.“ Нѣкои отъ членоветѣ сж обнародвали
въ особна кпнжка съ заглавіе „Славяни и Турци“.
Слѣдъ като говори за Сѣверна България, писателтъ
казва слѣдующето за Българитѣ въ Тракія и Македонія:

„До сега ній сме говорили за собствена Бъл-
гарія и за разнитѣ населенія на тѣй наречената о-
бласть, но страната населена отъ Българитѣ е мно-
го по-голѣма область (отъ собствена България) . . .
Областьта Румелія която заключава древня Тракія и
Македонія, е повечето чисто Българска . . . Бълга-
ритѣ, панстина, сж разпръснати по цѣлата страна
отъ Дунава до Архипелагъ, и отъ Черно море до
Албанія и до нинѣшна Гръція. Броени отъ петъ до
шестъ милліона, тѣ сж най-многочисленното и най
важното племе въ Европейска Турція.“ Този сп

сатель раздѣля България на петъ части. Първо Добруджійска България; второ Дунавска България съ главни градове Руссе и Видинъ; трето Горня България съ главенъ градъ София; четвърто Забалканска България, въ която влѣзва Загорско, съ главенъ градъ Пловдивъ, и пето Македонска България.¹⁾

Можемъ безъ всѣко двоеуміе да кажемъ че никой другъ иностранникъ не знае населеніята на Турція толкозъ добръ колкото Американскитѣ миссіонери, които сж били въ тѣзи държава близо за 60 години, а въ България за повече отъ 20 години. Мнозина отъ тѣхъ старателно ся изучавали Българскій языкъ и трудили сж ся да узнажтъ добръ дѣ живѣжтъ Българитѣ тѣй щото да можтъ да работятъ по между тѣхъ. Никой не може да обвинява тѣзи чловѣци че тѣ ся старажтъ да образуватъ Американска държава отъ Българитѣ, и че сж Руски дѣйци които работятъ за простираніето на Руската имперія до Срѣдиземно море. Както по другитѣ страни на свѣта, тѣй и въ България тѣхната работа е просто да проповѣдватъ Евангеліето на чловѣцитѣ и да ся старажтъ за просвѣщеніето на разнитѣ народи. Понеже не сж нито Руски, нито Англійски, нито нечій други дѣйци, и понеже тѣ най-добръ ся изучили кои области населяватъ Българитѣ, то тѣхното свидѣтелство е едно отъ най-важнитѣ върху този прѣдмѣтъ. Азъ ще дамъ писменното свидѣтелство само на трима отъ тѣхъ.

Г-нъ Я. Ф. Кларкъ, отъ Самоковъ, който толкозъ работилъ между страдалцитѣ въ Тракія отъ всѣ-

1) Slavs and Turks, London, стр. 93.

кой народъ и до нѣкъдѣ въ Македонія, и който щѣше да изгуби живота си въ тѣзи си старанія, въ едно писмо отъ Джумая, 30-ий Януарія, 1879, при друго, казва: „Прѣзъ посѣщеніята ми въ Разложко окръжіе, и когато съмъ билъ въ Джумая, азъ съмъ забѣлѣжилъ почти съвършенното отсъствие на Гръцкій елементъ въ населеніето. Нѣкои отъ жителитѣ на тѣзи мѣста сж търговци които ходятъ дори до Солунъ и свободно говорятъ Гръцкій языкъ, но тѣ потвърдиватъ че сж, и сж чисти Българи. Домочадіята имъ не разбиратъ нищо отъ Гръцкій языкъ. Азъ често си припомнямъ какво единъ мой другаръ миссіонеринъ въ Пловдивъ ми казваше прѣди нѣколко години. Той бѣше увѣренъ че массата на Христіанското населеніе въ онзи градъ бѣ Гръцко, защото тѣ употрѣблявахъ Гръцкій языкъ, но едно подробно прѣброяваніе на жителитѣ отъ къща въ къща доказа че четири пети бѣхъ чисти Българи, и че по-големата частъ отъ остатъка бѣхъ отъ Българско происхожденіе. Като жителъ въ Пловдивъ за 10 години, и като добръ съмъ запознатъ съ населеніето, азъ съмъ убѣденъ че това бѣ истината — поне прѣди построеніето на желѣзницата, отъ което врѣме насамъ нѣкои Гръци сж ся заселили въ Пловдивъ отъ други мѣста. Тѣй сжщо съмъ увѣренъ че *Гръцкото населеніе въ Македонія е твърдѣ малко сравнено съ Българитѣ*. . . . Между бѣжанцитѣ отъ Македонія има около 4,000 души въ Джумая, отъ които фамиліи азъ съмъ исписалъ около 3000 души. Отъ тѣзи може би че деветъ десети отъ мъжіетѣ говорятъ Гръцкій языкъ, но тѣ сж отъ чиста Българска кръвь. Види си че многото Гръци, отъ и

на и отъ други мѣста, които дохождатъ по тѣзи мѣста за търговія сж направили нѣкои чужденци да мислятъ че населеніето е Гръцко. Тѣ (Янинци и други) сж държали повечето ханове дѣто пѣтници-тѣ можѣхъ да си срѣщнатъ съ тѣхъ. Тѣ бѣхъ ви-нопродавцитѣ въ Батакъ когато съсинаното село ся построяваше прѣди двѣ години. Тѣхнитѣ фамилии повечето стоятъ у дома си, дѣто тѣ си ходятъ всѣ-кои двѣ-три години.»

Г-нъ Н. Х. Хаузъ, тоже Американскій миссіонеринъ въ Самоковъ, който е билъ по нѣкои страни въ Македонія, като ми пише на 7-ій Мартъ, 1879, при друго казва: «Свидѣтелството което азъ съмъ можилъ да съберѣ ся види да не остави никакво съмнѣніе че множеството отъ Христіанското население у Македонія въ границитѣ на Свято-Стефанскій Договоръ е Българско. И въобще онѣзи които ся казватъ Гръци сж или Власи или погрѣчени Българи.»

Не вѣрвамъ че има другъ иностранникъ който да знае населеніето въ Македонія толкозь добръ колкото Г-нъ Я. В. Беардъ, Американскій миссіонеринъ въ Битоля. Той е живѣлъ по онѣзи мѣста шестъ години, училъ е добръ Българскій и донѣкъдѣ Турски языкъ, пѣтувалъ е много пѣти по разни страни изъ Македонія и е ималъ сношеніе съ разнитѣ разряди на обществото. Неговото свидѣтелство върху този прѣдмѣтъ е слѣдующето.

Прѣзъ 1878, слѣдъ като ся подписа Свято-Стефанскій Договоръ, той писа на единъ другъ Американскій миссіонеринъ въ Цариградъ тѣй: «Не знамъ а ли Битоля влѣзва (спорѣдъ договора) въ Бълга-

рія, но ако ся гледа населеніето, то е почти исключително Българско.»

Въ едно писмо отъ 10-ий Мартъ, 1879, Г-нъ Беардъ ми казва: „Ако земешъ за правило домашній языкъ, азъ не мисля че между не мюслиманското населеніе въ Битолската каза има повече отъ 125 чисто Гръцки домочадія. Съмнявамъ ся дали въ Прилѣпската каза има 10 Гръцки домочадія. Въ Тиквишкото има, може би, около 12 домочадія (всички странници). . . . Воденското окръжіе е почти свършено Българско, ако повечето и да сж Гръкомани. Въ Велесъ може би да има около 10 Гръцки домове, а въ Щипъ около 25. Колкото за Радовичъ, Струмица и Дойранъ, вий знаете че българското населеніе поне прѣдолѣва.

„Ако за Гръци броишь Еллинитѣ, Арнаутитѣ и Власитѣ, тогава числото имъ става по-голъмо, нъ пакъ сравнително (съ Българското) то е твърдѣ малко.

„Ако съ Гръци ся разбиратъ всички онѣзи които припознаватъ Гръцкій Патріархъ за свой духовенъ глава, тогава Гръцитѣ въ тѣзи страна сж почти на равно съ Българитѣ, и може би повече отъ Българитѣ.»

Г-нъ Беардъ ми забѣлѣжва че той не дава точна статистика за Гръцитѣ по онѣзи мѣста, но това е довольно да покаже на читатели колко малко Гръци има по онѣзи мѣста. Даже ако да увеличехми горнитѣ числа по съ 10, пакъ Гръцкото населеніе сравнено съ Българското би било почти незначително.

Читателитѣ виждатъ, че Американскитѣ ми

сіонери напълно потвърдяватъ Берлинскій професоръ, Г-нъ Кипера, и други безпристрастни изследуватели върху този прѣдмѣтъ. Никакво съмнѣніе, прочее, не остава че Христіанското населеніе както въ Западна Тракія тѣй и въ онѣзи частъ на Македонія, която спорѣдъ Св. Стефанскій Договоръ влѣзваше въ Българія, е почти исклучително Българско. Границитѣ на Българія сж точно и явно опрѣдѣлени. Фактътъ че нѣкои Българи въ Македонія още припознаватъ Гръцкій Патріархъ за свой духовенъ глава не доказва нищо противъ Българитѣ, защото думата ни не е за религіозни наименованія, но за народности, и защото онѣзи Българи повечето силомъ ся принудени да припознаватъ онзи патріархъ; тѣ правятъ това само за да избѣгнатъ страшни угнетенія и прѣдателства отъ аги и отъ владици.

Отъ това що съмъ казалъ до сега става явно да ли „Берлинскій Договоръ е теглилъ точно линіята между Гръцитѣ и Славянитѣ.“ Краткото ни разгледваніе доказва неопровергаемо колко голѣма неправда този договоръ прави на Българскій народъ. Нѣкои сили прѣдадохъ тѣзи Български области сега на Турція, а по-послѣ може да се опитатъ да прѣдадѣтъ нѣкои отъ тѣхъ на Гръція, на Австрія или на нѣкоя друга държава, но дѣлото не е и не може да бѣде справедливо по причина че държавни мѣжѣе сж го извършили, нито по причина че Българитѣ може да не сж възможни да пазятъ огнищата си. Неправдата ся е все неправда, и ній бихми отпразвили къмъ съвѣститѣ на онѣзи народи чини държавни мѣжѣе ся старажтъ, безъ никаква правна причина, за съсипваніето на нашій народъ.

То ся знае че населеніето въ нѣкои мѣста покрай Архипелагъ е повечето Гръцко, но това не доказва почти нищо сръщо простираніето на Българското Княжество до онова море, защото въ свѣта нѣма държава у която да нѣма тукъ-тамъ нѣкои села на които жителитъ да сж отъ народъ различенъ отъ владѣющето племе. Въ всички такива случаи ся гледатъ общето болшинство, естественнитъ граници, и нуждитъ на страната за съществуваніе и за развитіе.

Умѣстно е да забѣлѣжж колко измамани сж били Гръцитѣ. Отъ думитъ на *Таймъ* и на други вѣстници, и отъ поведението на Англійскитъ министри къмъ Гръцитѣ прѣзъ врѣмето на войната ся разбираше че Англія бѣ запалена отъ любовъ къмъ Гръція и че бѣ готова да ѣ помага, но Гръцитѣ сами знажтъ какво е било поведеніето на Англійскитъ прѣдставители въ Бер. Конгресъ и на Лондонското министерство слѣдъ онзи конгресъ. Любовта на Турколюбцитѣ къмъ Гръцитѣ е точно такава каквато е била любовта имъ къмъ Турцитѣ. Тѣ употребихъ Гръцитѣ само като сръдство да постигнжтъ своитъ си цѣли противъ Българитѣ и нищо повече. Лордъ Биконсфилдъ при завръщаніето си отъ Бер. Конгресъ говорѣше за Гръцката „мегали идея“ по такъвъ начинъ, щото направи почти всичкитъ членове въ Дома на Лордоветъ да ся смѣжтъ до уши. *Лонд. Таймъ* отъ 11-ій Мартъ, 1878, явно казваше че Англія подкрѣпяше Гръцитѣ само защото искаше да намѣри на Истокъ другъ стражъ (пазвантинъ) на своитъ интереси освѣнъ Турцитѣ.

Раздѣленіето на Българія.

Този е най-скърбнѣй прѣдмѣтъ за разгледваніето на всѣкой Българинъ, защото неправдата която е сторена на народа му въ това отношеніе е твърдѣ голѣма. Отъ каквато точка зрѣніе и да разгледваме този въпросъ, колкото мѣсто и да даваме на интереситѣ на нѣкои държави, нѣй не можемъ да си разяснимъ какъ можихъ държавнитѣ мъжѣ въ Берлинскій Конгресъ да извършатъ такова несправедливо дѣло и да распожсатъ народа ни по този начинъ. Трѣбва да помнимъ, обаче, че това злощастно распожсваніе ся извърши главно отъ Англія още прѣди Конгреса, и прѣдставителитѣ на другитѣ сили само потвърдихъ извършеното дѣло.

Читателитѣ знайтъ Берлинскій Договоръ, и Англо-Руското съгласіе извършено прѣди събраніето на Берлинскій Конгресъ, и азъ нѣма да дамъ тѣзи документи, но само ще направя нѣколко забѣлжванія върху несправедността на извършеното дѣло. Посочихъ по-прѣди че Христіанското населеніе въ Българія, включително южнитѣ области, е почти исключительно Българско, тъй щото сега нѣма да говоря освѣтъ за раздѣлена *България*.

Щомъ като станахъ извѣстни условіята на Св Стефанскій Договоръ, Турколюбцитѣ въ Англія и другдѣ почнахъ да викатъ че Българія ставала голѣма държава. Лордъ Бикънсфилдъ и подкрѣпителитѣ му ся рѣшихъ да ся бѣжатъ ако Руссія и другитѣ сили не ся съгласяхъ съ тѣхъ за намалѣніето и раздѣленіето на Българія. За това тѣ испрагнихъ силна флота въ Мраморно море и призвахъ го

лѣма часть войска даже отъ Индія. Въ окръжното си писмо отъ 8/20-ий Мартъ 1878, Лордъ Салзбери силно протестираше противъ величината на Българія, спорѣдъ Св. Стефанскій Договоръ. 1) Даже *Лондонскій Таймсъ*, който въобще е билъ справедливъ въ сжженіята си и е говорилъ много добри думи за нашій народъ, почнѣ да настоява че границитѣ на онѣзи Българія не можѣхъ да ся приематъ отъ Англія. Колкото за *Дейли Телеграфъ* и за други вѣстници отъ този родъ, тѣ не можѣхъ да намѣрятъ по-горчиви думи, съ които да изразятъ своето негодованіе върху този въпросъ. Тѣ говорѣхъ тѣй като че въ Българія влѣзваше и Лондонъ.

Никое друго правителство не направи такива заявленія противъ Св. Стефанскій Договоръ, особно противъ Нова Българія, и никое друго правителство не туряше толкозъ сиѣнки за събираніето на Берлинскій Конгресъ, колкото Англійското. Когато не можѣхъ да намѣрятъ по-неповиднимоу свѣсна причина да турятъ прѣдъ нозѣтѣ на Руссія, нѣкои отъ тѣзи чудни чловѣци исковавахъ „технически права.“ Всичкитѣ други сили тихо казвахъ че спорнитѣ точки на Св. Стефанскій Договоръ щѣхъ да ся рѣшатъ въ Конгреса. Даже Австрія, която и самитѣ Англичани припознаватъ че най-много ся интересува въ границитѣ на Българія, тихо чакаше за Конгреса да нареди всичко. Много вѣстници въ Англія силно осѣдихъ Австрія за това ѣ слѣпо, спорѣдъ тѣхъ, равнодушіе къмъ жизненнитѣ ѣ интереси които Св. Стефанска Българія туряше въ опасность.

1) Зорница, 6 Априлій, 1878

же брошури ся печатихъ въ Англія които посочвахъ опасности и дѣлжноститѣ на Австрійското правителство. Турколюбцитѣ ся показвахъ ужъ като четѣ много ся грижѣхъ за интереситѣ на Австрія и ся стараехъ да отворятъ очитѣ ѣ върху голѣмата ѣ опасность. Въ сѣщето врѣме министерството въ Лондонъ и Съръ Х. Елліотъ въ Віена дѣя елно работѣхъ. Шумътъ който станъ въ Англія върху този прѣдметъ бѣ чуденъ и най-неправеденъ.

Като ся боехъ че другитѣ сили щѣхъ, можеби, да одобрятъ границитѣ на Българія, Турколюбцитѣ треперѣхъ отъ Берлинскій Конгресъ. По едно врѣме, обаче, тѣ почнахъ да ся утѣшаватъ, като видѣхъ че министерството имъ сполучи да привлече донѣкъдѣ на своя страна Австрійското правителство. Като говорѣше върху случайноститѣ, *Таймсъ* казваше: „Тѣзи разсѣжденія сѣ доволни да изяснятъ защо такава въздържна държава като Австрія ще ся съгласи въ този случай съ такава независима държава като Англія да протестира противъ прѣдложеніята на Руссія относительно до Нова-Българія.“¹⁾ „Австрія ще бжде странно слѣпа за интереситѣ си, ако да не присѣдени своего вліяніе на нашето. . . . Главното възраженіе, безъ съмнѣніе, ще ся направи за земното пространство и за конституціята на Нова-Българія. . . . Австрія едвѣмъ може да е слѣпа за злинитѣ които такава Българія би направила на нейнитѣ интереси.“²⁾ Въ броя си отъ 27-ий Мартъ, редакторитѣ на *Таймсъ* казвахъ,

1) The Times, London, 14 March, 1878.

2) The Times, London, 25 March, 1878.

че България, отъ какъвто и да е видъ и отъ каквато и да е величина, би била нѣщо ново и чудновато сътвореніе, една нова планета въ Источна Европа съ никакви събѣщанія за въ бъдъщото, освѣнъ да смущава и да безпокои свѣта.

Всичкитѣ тѣзи шумове въ Англія бѣхъ да приготвятъ духоветѣ тѣй щото да може да ся сполучи въ Конгреса нѣщото което Англійското правителство най-горѣщо желаше, намаленіето и расподѣленіето на България.

Ній знаемъ че въ онѣзи държава имаше множество които не одобрявахъ това направленіе на правителството си и на подкрѣпителитѣ му. «До колкото Рускитѣ условія ся извѣстни, чій не можемъ да видимъ въ тѣхъ никоя сираведлива причина за военнoлюбивата треска която ся види да нараства въ това отечество» (Англія). ¹⁾ «Руссія не прѣдлага нищо,» казваше редакторътъ на *Спектейтръ*, «което, поне по начало, ній не сме ся старали да придобіемъ отъ Турція въ Цариградската Конференція минжлата година.» По сжщій начинъ говорѣхъ *Дейли Нюзъ* и нѣкои други вѣстници. Даже въ министерството имаше мжжіе противни на намаленіето и раздѣленіето на България. Добрѣ ще е за читателитѣ да прочетатъ пакъ словото на Лордъ Дерби върху този прѣдмѣтъ. ²⁾

Турколюбивата партія, обаче, толкозъ ся усили по онова врѣме, и при това Австрія зѣ страната на Лордъ Бикънсфилда, тѣй щото Англійското прави-

1) The Echo, 1 March, 1878.

2) Зорница, 20 Юлій, 1878.

телство сполучи въ злокобнитѣ си кроежи противъ злощастното наше отечество. Лордъ Бикънсфилдъ и Лордъ Сализбери раздѣлихъ Българія прѣди да влѣзатъ въ Берлинскій Конгресъ. Чрѣзъ Англо-Руската конвенція ¹⁾ Лордъ Сализбери облиза онова което бѣ подписалъ въ Цариградската Конференція. Това е едно отъ най-чудноватитѣ и най-непослѣдователнитѣ дѣла на тѣзи държавни мѣжје.

Като Англійското правителство прогласи че ще ся бие ако Руссія не склонеше на исканіята му за раздѣленіето на Българія, като Австрія зѣ страната на Англія върху този прѣдмѣтъ, и като никоя отъ другитѣ държави не бѣ готова да ся бие срѣщо Англія и Австрія за Българія, то Руссія намѣри за благословно да склони на исканіята на тѣзи двѣ държави, защото другоиче тя щѣше да е принудена да ся бие срѣщо три сили: Англія, Австрія и Турція, въ който случай кръвопролитіята и ужаситѣ щѣхъ да ся огромни, а слѣдствіята неизвѣстни. И тъй злощастна Българія ся раздѣли главно отъ Англія. Австрія не одобряваше простираніето на Българското княжество до Архипелагъ, но то изначало си мълчѣше и не щѣше да направи никакви явни заявленія ако да не бѣ Англія.

Когато Лордъ Бикънсфилдъ и Лордъ Сализбери ся завърнахъ въ Англія, тѣ въсхитително прогласихъ прѣдъ подкрѣпителитѣ си че сполучили въ Конгреса да повърнатъ на Турція двѣ-трети отъ земята която Св. Стефанскій Договоръ отнемаше отъ нея, и че това било послѣдното опитваніе да спа-

1) Зорница, 15 Юній. 1878.

сѣтъ тѣзи държава. Прѣдставителитѣ въ Берлинскій Конгресъ, казалъ Лордъ Бикънсфилдъ, сѣ повърнѣли на Султана двѣ-трети отъ земята която щѣше да образува голѣмата Българска държава. Тѣ сѣ му повърнѣли повече отъ 30,000 четв. земеописателни мили земя и два милліона и половина народъ. Онези частъ земя е най-богатата въ Балканитѣ, дѣто населеніето е едно отъ най-богатитѣ, най-даровититѣ и най-вѣрноподданитѣ негови подданици.¹⁾

Други нѣкои израженія на Лордъ Бикънсфилда сѣ още по-грозни, но тѣзи сѣ доволни да покажатъ сѣ какви чувства е билъ и е въодушевенъ този държавенъ мъжъ. Само въ това му слово, обаче, и само въ това кѣсо извлѣченіе отъ словото му има явни неистини. Истина е че отсѣкохъ частъ отъ България и я дадохъ на Турція, истина е че нѣкои отъ тѣзи области сѣ едни отъ най-богатитѣ, но чиста и явна неистина е че населеніето на тѣзи области е едно отъ най-вѣрноподданитѣ на Султана. Въ скаскитѣ на тоя държавенъ мъжъ често се срѣщатъ такива неистини утвърждаванія. Отъ думитѣ му могатъ да се направятъ само двѣ заключенія, или че той нѣма точни познанія за работитѣ въ Турція, или че пристрастно говори.

Не ще е безмѣстно да спомѣнемъ че Турція слѣдъ Берлинскій Конгресъ не е по-голѣма отъ Турція прѣди онзи Конгресъ. Англійскій министръ не можѣше да се похвали че бѣ увеличилъ Турція. На Султана, наистина, се повърнѣхъ нѣкои Български области, но отъ земята му съвършено се отнехъ

1) The Times, London, 19 July, 1878.

други области въ Тессалія, а за Кипръ, за Босна и за Херцеговина никой не би утвърдявалъ че тѣ сж по-зависими отъ Султана отъ колкото е Сѣверна България.

Англійскитѣ прѣдставители ся хвалѣхж още, че дѣлото имъ въ Берлинскій Конгресъ правило голѣма „честь“ на Англія и че чрѣзъ Бер. Договоръ ся осигорявалъ „траенъ миръ.“ Ако е „честь“ да ся поставятъ убици върху сжщитѣ людіе чинто синове и дъщери тѣ погубихж или опозорихж, тогава и ній сми съгласни че Берлинскій Договоръ прави „голѣма честь на Англія.“ Колкото за трайнія миръ чудно ще е ако има безпристрастенъ и разуменъ челоувѣкъ, добръ запознатъ съ работитѣ въ тѣзи страни, който да мисли че е възможно да ся постигне такова нѣщо чрѣзъ нарѣдбитѣ на Берлинскій Договоръ.

Нека разгледамы вкратцѣ нѣкои точки на Берлинскій Договоръ.

Расподѣленіето и наименованіето. — Отдѣленіето на сръдня България отъ сѣверна нѣма никаква друга цѣль освѣнь да распокжса нашій народъ тѣй щото да не може той да бѣде едно съединено и здраво тѣло. Ослабяваніето на народа ни е било главното подбужденіе на онѣзи които извършихж това дѣло противъ насъ. Виковетѣ за Гръцки и други интереси въ тѣзи область не сж били друго освѣнь сръдства чрѣзъ които да може да ся придобіе подпорката на една часть отъ народа въ Англія и на нѣкои прѣдставители въ Конгреса.

Дѣлото е най-достоосждително. То е извършено противъ законитѣ на челоувѣчеството и противъ законитѣ на Бога, който ни учи че едно отъ най-

благословениятъ нѣща за братія е да живѣятъ тѣ заедно. Берлинскій Договоръ потвърди дѣлото на Англійското министерство, и тъй раздѣли трима братія и постави между тѣхъ люти пазачи и топове които да назятъ тѣзи злощастни братія да не се съединяватъ и да не се помагатъ! Дѣлото никакъ не става по-малко неправедно по причина че то е извършено отъ съединенитѣ сили на нѣкон образовани мъже. Неправдата е въшлюща който и да я е извършилъ.

Даваніето на срѣдня Българія името Источна Румелия е толкозь произволно колкото и раздѣленіето на областитѣ. Тѣзи наредба въ нѣком отношеніи сочи къмъ сжщата посока къмъ която сочише и Турската Конституція, като налагаше на всички народи въ Турція да промѣнятъ народнитѣ си имена и да починатъ да се наричатъ Отоманци или Турци. Българитѣ въ срѣдня Българія не само се отдѣлятъ отъ сѣвернитѣ си братія, но отъ тѣхъ се изискува да се наричатъ Румелийци. Намѣреніето на непріятелитѣ ни е дано Румелийскитѣ Българи, като тъй имъ се даде друго име дъ се прѣтопятъ нѣкакъ си и да прѣстанатъ да желаятъ съединяваніето си съ Българитѣ въ сѣверна Българія. Всичко е кроено за да могатъ да се постигнатъ по-широки и по-здрави раздѣленія между Българскій народъ.

Понеже думата Румелия се е употрѣблявала отъ Турското правителство за дълго врѣме, не ще е безмѣстно да помѣнемъ тукъ какъ е почнало това названіе да се употрѣблява. Нека забѣлжимъ е съ Румелия Турското правителство е разбиращо лій Старопланинскій полуостровъ отъ Стара Пла -

на до Архипелагъ, освѣнъ Босна и Херцеговина. Това е било слѣдствие на Гръцки интриги. Като земаха духовната властъ въ рѣцѣтъ си, Гръцкитѣ патриарси и владци прѣдставяха прѣдъ Портата всичкитѣ Христіани въ тѣзи области за Гръци. Тѣ сполучиха донѣкъдѣ въ лукавствата си и направи-
ха Портата да мисли че почти цѣлото Христіанско население въ тѣзи области бѣ Гръцко, и тя почна да ги назива *Румелия* (*Гръція*, отъ думата Орумъ или Румъ, Гръкъ.) Гръцкитѣ дѣйци бѣха сполучили до толкозъ щото прѣди 40—50 години почти всички чужденци мислѣха че Христіанското население въ Европейска Турція бѣ почти исклучително Гръцко.

Сега, обаче, слѣдъ като Гръцкитѣ хитрости сѣ излѣзли на явѣ, и като всѣкой знае днесъ че почти всичкото Христіанско население въ Западна Тракія е Българско, ни се очудвами на какво разумно основаніе се дава името Румелия на тѣзи Българска областъ.

Границитѣ. — Главнитѣ старанія на Австрійскитѣ и Англійскитѣ прѣдставители, а особно на послѣднитѣ, бѣха да придобѣятъ за Портата всичкитѣ прѣимушества и всичкитѣ сгодности за укрѣпленіе около и въ Южна България и другѣдѣ, а на България всичкитѣ несгодности. Както напрѣдъ тѣй и въ този случай, нѣкои Англійски министри земаха страната на силній срѣщо слабій, на угнетителя срѣщо угнетеній. . . Каза се въ Конгреса че въ опрѣдѣленіето на границитѣ щѣха, спорѣдъ както тѣбва, да се гледатъ естественнитѣ положенія, а въобще точно противното на това се е извършило съ Българскитѣ граници. *Четери точки сѣ до-*

волни да покажатъ несправедливостъта на изработеній документъ, на който слѣдствіята сж били и, до когато ся настоява за изпълненіето му, ще бждатъ твърдѣ вредителни.

Първата точка е при Котелъ. Естествениата граница между Сѣверна и Южна Българія минува на югъ отъ този чисто Българскій градецъ. Граничната линія спорѣдъ Берлинскій Договоръ, обаче, минува на сѣверъ отъ този градецъ, който е на сѣверъ отъ главній върхъ на Стара-планина. Цѣльта на този планъ е явна. Съ това ся е дало съгласностъ на Турція да може да ся укрѣпи на сѣверъ отъ Стара-планина, тъй щото въ случай на война между нея и Българія да може лесно да нашествува Княжеството и да нападне Търново и други главни градове.

Втората точка е при Пирдопъ, дѣто граничната линія спорѣдъ Бер. Договоръ, минува прѣзъ полето и дава на Турскитѣ сили лесенъ достѣпъ въ Златишката долина и къмъ Етрополскій проходъ. Естественната граница прѣзъ това окръжіе начнува при Клисура, върви по върха на Копривщенската планина, като оставя това велико село на Сѣверна Българія, простира ся между Пирдопъ и Панагюрище, като оставя послѣдній градецъ на Южна Българія.

Третата точка е при Ихтиманъ. Естественната гранична линія, почната отъ Клисура, минува на Истокъ отъ Ихтиманъ като оставя това село на Сѣверна Българія. На мѣсто това, границата е тегна долъ прѣзъ долината.

Не знаехъ ли това Англійскитѣ прѣдставител ?

Тѣ го знаехъ твърдѣ добръ, и нарочно затова тѣй рѣшихъ. Въ дългото си слово въ Дома на Лордовѣтѣ, на 18-ий Юлій, 1878, Лордъ Бикънсфилдъ утѣшаваше горѣщитѣ Турколюбци като имъ доказваше колко голѣма сгодность бѣ ся придобила за Турція чрѣзъ тѣзи наредба. Турскій прѣдставитель бѣше му разяснилъ добръ че въ стратегическо отношеніе Софія не струва нищо, но че въ Софійскій санджакъ имало едно положеніе което ако ся укрѣпяло прилично могло да ся счита като непроходимо, и това било Ихтиманскій проходъ. Той считалъ отъ жизненна важность за Султана да ся осигори това за Турція, защото тогава Негово Величество би ималъ една достаточна защита за столицата си. Онѣзи защита биде осигорена.¹⁾

Както види читательтъ, главното желаніе на Лордъ Бикънсфилдъ е било да укрѣпи колко е възможно силній, а да изложи на опасности слабій. Ихтиманскій проходъ ся дава на Турція за да може тя да защитава столицата си, която е толкозъ далечъ, а Софія и цѣлото нейно поле, които сж до самій проходъ, ся излагатъ на свободнитѣ нашествія на Турски орди.

Четвъртата точка е при Дупничка Джумая. Тука е поставено по сжщій начинъ както при горѣспомѣнитѣ три мѣста. Естественната гранична линия върви по върха на Рила планина, скача ся съ Крѣсна на югъ отъ Джумая, като оставя този градецъ на Сѣверна Българія, и тогава ся завръща къмъ Сѣверъ. На мѣсто това, Берлинскій Договоръ

1) The Times, London, 19 Юлій, 1878.

произволно прокарва тѣзи линія прѣзъ полето между Дупница и Джумая, и тѣй отваря врата за постоянни пакости и на едната и на другата страна.

Всѣкой, който добръ познава положеніята, ся очудва на неразумността и несправедността на тѣзи мѣрка. Г-нъ I. Ф. Кларкъ, Американскій Миссіонеринъ, въ горѣспомѣняното си писмо отъ 30-ий Януарій, 1879, казва: „Вчера ся завърнахъ отъ едно посѣщеніе на нѣколко мѣста близу Джумая дѣто има голѣма нужда за помощъ. Има много болестъ и смъртъ въ нѣкои мѣста и голѣма нужда за храна. Правителството ся старае да дава храна, но работата е много трудна. Около едно разстояніе отъ 8 часа моето пътуваніе бѣше по планински връхъ който раздѣля страната занимава отъ Русситѣ отъ Разложската долина, която е оставена на Турското правителство. Прѣзъ всичкото си пътуваніе азъ дълбоко усѣпахъ голѣмата важностъ да ся направятъ онзи връхъ гранична линія между Турція и Българія, а не да ся земе затова една малка рѣка която въ повечето време прѣзъ годината може да ся мине отъ едно дѣте. . . . Като гледахъ тѣзи дивни планински върхове покрити съ снѣгъ, и мислѣхъ за малката рѣка. . . . Азъ пожелахъ дано да можехъ онѣзи, които иматъ властта, да промѣнятъ Берлинскій Договоръ, да видятъ двѣтѣ гранични линіи.“

Този наблюдателъ и съдителъ слѣдва да расправя че граничната линія по планината би била много по-полезна и за Турцитѣ и за Българитѣ.

Нека ся помни че и въ четиритѣ горѣспомѣнати мѣста населеніята, които сѣдъ исклучени въ Сѣверна Българія, сѣдъ почти исклучително Бъл .

ски. Котелъ, Клисурѣ и Копривщица сѣ чисто Български градовци, а окръжіята Ихтиманъ и Джумая сѣ размѣсени съ Българи и Турци, но Българитѣ сѣ много по-многочисленни.

Укрѣпленія и Турски Гарнизони. — И въ това отношеніе ся е гледало да ся дадатъ всичкитѣ прѣимущества и сгодности на Турчина. Спорѣдъ 15-й членъ на Бер. Договоръ ся дава пълно и неограничено право на Султана да укрѣпява Балканитѣ и да държи тамъ колкото ще войски; а спорѣдъ 11-й членъ ся заповѣдва на Българитѣ да съборятъ ветхитѣ крѣпости, и имъ ся запрѣщава да не въздигатъ нови. Както въ други нѣща тъй и въ това, силній ся е подкрѣпнявалъ, а слабій ся е удрялъ надолу съ главата. Гарнизонитѣ по Балканитѣ не ще бждѣтъ друго освѣнъ срѣдоточія на злостворства и на раздори. Тамъ ще прибѣгнуватъ всѣкой видъ Турски злодѣйци. Тѣ ся поставятъ тамъ само да прѣиятствуватъ на двама братія да не ся съединяватъ заедно.

И това голѣмо зло и голѣма неправда на нашето отечество ся извърши главно отъ Англійскитѣ и Австрійскитѣ министри. Велика Британія и Австрія изискуватъ испразнуваніето на Българія отъ Русскитѣ. и занимаіето на Балканската линія отъ Турцитѣ. Огносително до втората Българія на югъ отъ Балканитѣ, Англія (т. е. Викънсфилдъ и подкрѣпителитѣ му) много ся грижи да ѝ прѣиятствува да не ся слѣе скоро съ първата или независима Българія на сѣверъ отъ планинитѣ. За да сполучи това, Англія би направила Балканитѣ да раздѣлятъ двѣтъ области, поставила би Турски

гарнизони по върховетѣ и би укрѣпила проходѣ.¹⁾

Назначаваніето на Губернатора и чиновничитѣ на войската. — Турскитѣ гарнизони въ планинитѣ, назначаваніето на Губернатора и на главнитѣ чиновници на войската отъ Султана и правото на губернатора да призва на помощ Турскитѣ войски сж едни отъ най-пакостнитѣ и най-неправеднитѣ наредби на Берлинскій Договоръ. Срѣдня Българія пакъ ся прѣдава въ властѣта на Турцитѣ. Изгоренитѣ градове и села пакъ ся даватъ въ рѣцѣтѣ на истрѣбителитѣ имъ. Батакъ, Бояджикъ, Клисура, Сопотъ, Карлово, Калоферъ, Стара и Нова Загора, и окръжіята имъ пакъ ся хвърлятъ въ обятіята на Сюлеймановци, на Митхатовци, на Шевкетовци и на Тосуновци! Раздѣленіето на Българія не стигаше да ся прѣдаде Македонія въ исключителната властъ на пашитѣ не бѣ достаточно, но горката срѣдня Българія трѣбваше да ся подложи подъ такава силна Турска властъ щото да не може бѣдното населеніе да ся развива свободно както трѣбва.

Ній не можемъ да разберемъ на какво основаніе ся дава право на Султана да назначава Губернаторитѣ и чиновницитѣ на войската въ тѣзи области. Единъ человекъ който е опустошилъ, чрѣзъ войскитѣ си, цѣли села и градове нѣма никакво право да ся мѣси въ работитѣ на тѣзи села и градове. Ако държавнитѣ мъжіе мислѣхъ за необходимо да ся назначаватъ губернаторътъ и чиновницитѣ на войската отъ нѣкоя сила, а не да ся избира

1) The Times, London, 21 June, 1878.

губернаторътъ отъ населеніето а той да назначава чиновниците на войската, то най-мъдрата и най-справедливата мѣрка би било да ся дадѣше това право на нѣкоя Европейска сила, чіито рѣцѣ не сж били укървавени въ невинната крѣвъ на хиляди мъжїе, жени и дѣца въ тѣзи злощастна областъ. А да ся каже че Султанътъ ще назначава такива управители и чиновници които ще ся грижатъ за благоденствето на страната, е да прѣдположимъ че той ще върши онова което не е вършилъ другъ пѣтъ. Всичко минѣло ни учи че той ще назначава чело-вѣци които ще иматъ за главна цѣль да ся старажтъ за интереситѣ на господаря си, а господарътъ имъ не мисли че неговитѣ интереси състоятъ въ благоденствието на населеніето.

Далечъ да е отъ насъ да осждимъ вкупомъ всичкитѣ Турци. Между тѣхъ има много добри и съвѣстни чело-вѣци. Нѣкои отъ Султанитѣ и отъ пашитѣ сж били доброжелателнитѣ мъжїе и спорѣдъ познанїята си сж ся старали за доброто на подданицитѣ си. Числото на такива управители, обаче, е било твърдѣ малко. Освѣнь това, добритѣ планове даже и на тѣзи малко добри чело-вѣци не сж могли да ся турятъ въ дѣйствїе, защото прѣдъ тѣхъ сж стояли множество други дѣйци които не сж ся грижили освѣнь за своето си обогатяванїе и удоволствованїе.

Повтарямъ да кажѣ че раздѣленїето на Българїя и правата дадени на Султана върху Срѣдня Българїя сж вѣнющїи неправди противъ нашїй народъ. Дано скронителитѣ на този планъ да бѣхж дѣйствували спорѣдъ златното правило, каквото и-скашъ да ти правятъ другитѣ това прави и ти на

тѣхъ! Дано да бѣхъ поставили себе си и народа си вмѣсто горкій нашъ народъ! Дано народитѣ чинто прѣдставители извършихъ това убійствено дѣло противъ насъ, да разбирахъ въ какво положеніе и въ какви опасности прѣдставителитѣ имъ сж изложили единъ младъ и погинувающъ народъ!

Редакторитѣ на много Англійски вѣстници, както *Дейли Нюзъ*, *Спектейтъръ*, *Нордернъ Еко* и други, както и множество други Англичани, силно осжждатъ правителството си за това му съспинтелно дѣло противъ наший народъ. Тѣ усърдно настояватъ върху промѣненіето на онѣзи членове на Берлинскій Договоръ конто говорятъ за раздѣленіето на Сръдня Българія отъ Сѣверна Българія, за занимаіето на Балкана отъ Турски гарнизони и за назначаваніето на Губернатора и чиновницитѣ на войската отъ Султана.

Ній ся надѣвами че народътъ въ Англія и въ Европа въобще ще разбере по-ясно че и държавнитѣ мъжіе ще ся убѣдятъ ако нѣкои отъ тѣхъ още не сж ся убѣдили, че Берлинскій Договоръ, както е неприложимъ, че чрѣзъ него не ся е придобилъ траенъ и славенъ миръ нито за жителитѣ въ тѣзи страни, нито за Европа въобще. Ній ся надѣвами още, че тѣ не ще закъснѣжтъ да зѣматъ мѣрки за прѣбиначеніето на пакостнитѣ и смутителнитѣ точки въ онзи договоръ. Това ни най-малко не би докачило честиъта и достолѣпіето на държавнитѣ мъжіе. Напротивъ, голѣма честь ще е за онѣзи конто ся постараятъ за справедливото умиротвореніе на жалостното състояніе на Источнитѣ работи. Берлинскій Договоръ не би билъ самій дипломатическій до -
ментъ който е пмалъ нужда за прѣбиначенія.

Защо Англійското Правителство постъпня по този начинъ съ наший народъ!

Мнозина между насъ отговарятъ на горний въпросъ, като казватъ че Англія постъпня тъй съ Българитѣ, защото тѣ сж Славяни и Православни, а не Тевтонци и Протестанти. Това мнѣніе, обаче, съвсѣмъ е погрѣшено, както ще стане явно отъ слѣдующитѣ размншленія.

Ако ся каже че Англія постъпня тъй съ наший народъ, защото той е по племе Славянскій и по религія Православенъ, то отъ това ще трѣбва да ся заключи че Турцитѣ и Черкезитѣ сж Тевтонци и Протестанти, защо тя ги защитава, а това е очевидна неистина. Азъ не казвамъ че племената и религіитѣ нѣматъ вліяніе върху чувствата и дѣйствіята на народитѣ, но положително утвърждавамъ че побужденіята на Турколюбцитѣ въ Англія не сж главно нито племенни, нито религіозни. Мнозина отъ тѣхъ може-би ся грижатъ за Христіанството толкозь колкото и Брахманскій началникъ ся грижи за него. Трѣбва да ся помни че ній не смя самій народъ съ който тѣзи чловѣци сж ся обхождали по този начинъ. Тѣ донѣкждѣ ся обхождахъ тъй и съ Латинска и Католическа Италія, като неблагопріятствувахъ на съединеніето ѳ, по причина че въ таквъ случай тя щѣла да стане силна държава, което не понасва на властолюбцитѣ въ Англія.

Единъ отъ най-добритѣ примѣри за доказателство че Турколюбцитѣ не постъпнятъ тъй съ наший народъ по причина на племе и религія е поведеніето имъ къмъ Сѣверо-Американцитѣ. Американ-

цитѣ въ Съединенитѣ Държави и Англичанитѣ по племе сж сжщи братія и иматъ сжщата религія. Между тѣхъ има точно толкозь разлика по племе и по религія, колкото има между Българитѣ въ Сѣверна и Българитѣ въ Южна Българія. Добрѣ, каква е била и е политиката на Турколюбивитѣ Англичани спрямо Американскитѣ нмѣ братія? Всѣкой който има добри понятія отъ Американската исторія знае че тя не е била по-пріятелска отъ политиката нмѣ къмъ насъ. Прѣзъ врѣмето на междоусобната Американска война, когато Американцитѣ ся биехж противъ робството, Турколюбивитѣ Англичани толкозь желяехж распокъсваніето на Тевтонскій и Протестанскій народъ въ Америка, и толкозь дѣйствувахж за това съ вліяніе и съ пари колкото сега желятъ и дѣйствуватъ за распокъсваніето на Славянскій и Православній Българскій народъ. Тѣ настанявахж парашлуви и ги пращахж за съсипваніето на своитѣ нмѣ братія. За добра честь правителственната власть на Англія тогава не бѣше въ тѣхни ржцѣ (на Турколюбцитѣ) и тѣ не могохж да направятъ на Американцитѣ толкозь голѣмо зло колкото направихж на насъ.

Тайната на всичко това поведеніе на Турколюбцитѣ състои въ това: тѣ ся боятъ отъ, и даже мразятъ всѣкой народъ който ся види че може да ги надирѣвари въ нѣщо, и всѣческій ся старахж да противостоятъ на неговитѣ стремленія. Тѣ мразятъ Славянитѣ и противодѣйствуватъ на напрѣдка нмѣ, не защото сж по племе *Славяни* и по вѣ *Православни*, по само и само защото тѣзи славян сж велико и чудно напрѣднувающе племе. По сжщ

та причина тѣ мразятъ Американскитѣ си братія и противодѣйствуватъ на напръдка имъ. Ако да бѣхми ній чисти Тевтонци и чисти Протестанти и да напръдвахми въ тѣзи мѣста независимо отъ Англія, поведеніето на тѣзи чудни Турколюбци щѣше да е сѣщото каквото е сега. Тѣ си показватъ да обичатъ и да подкрѣпляютъ Турцитѣ и Черкезитѣ, не защото иматъ нѣкоя дълбока и извънредна любовъ или почитаніе къмъ тѣхъ, не защото тѣзи послѣднитѣ сѣ Тевтонци и Протестанти, но защото тѣ сѣ назадничествующи народи, и защото тѣ (Англичанитѣ) ще могатъ да вършатъ между тѣхъ всичко по волята си, и, при това, защото си надѣватъ чрѣзъ тѣхъ да завладѣятъ нѣкои области въ тѣзи страни както завладѣхъ Индія.

Посочихъ вкратцѣ причината по която Турколюбцитѣ противодѣйствуватъ на Славянитѣ въобще, но като ній сми отдѣленъ клонъ на Славянското колѣно, то не ще е злѣ да приложѣ още нѣколко за да видимъ по-ясно защо особно противодѣйствуватъ на нашето възрожденіе и напръдваніе. Прѣди всичко трѣбва да исповѣдами че не е лесно да намѣримъ причини които поне отчасти да оправдаѣтъ поведеніето на нѣкои Англійски министри спрямо нашия народъ. Ниѣ Българитѣ никога и по никой начинъ не сми обидили Англійскій народъ. Нито ній нито прадѣдитѣ ни сѣ нападали Англійска земя. Никой Българинъ нѣкога не е съенивалъ Англійски домове, нито е повреждалъ по нѣкой начинъ Англійски притѣжанія или Англійски интереси. Освѣнь това, нашето отечество е хиляди мили далечъ отъ Англіята, а щото Англичанитѣ нѣматъ ни най-малко

причина да мислятъ че може би въ нѣкое бѣдѣще време тѣ да ся нападнѣтъ отъ Българитѣ. Нашій народъ още е малъкъ и земята ни толкозь ограничена щото никой здравоумень чловѣкъ не може да помисли че Българската държава ще стане нѣкога толкозь силна щото да може да заплашва Англійски владѣнія, дѣто може и да сѣ тѣ. Лесно е да ся разбере защо Англія противодѣйствува на Руссія, на Франція, на Америка и на нѣкои други държави, но нѣма никоя разумна и справедлива причина която да ни даде да разберемъ защо постѣпва тѣй съ погинувающій нашъ народъ.

Принудени сме, прочее, да измислями нѣкакви причини за това поведеніе на Англійското правителство и на подкрѣпителитѣ му въ тѣзи политика.

Нѣкои отъ слѣдующитѣ шесть причини могатъ да сѣ самитѣ причини които може да сѣ направили Турколюбцитѣ въ Англія да дѣйствуватъ за сѣсипваніето на народа ни:

1. Злоба или завистъ къмъ нашето благоденствіе;

2. Особна любовь къмъ Турцитѣ;

3. Страхъ отъ българската държава;

4. Защото тѣ желажтъ да завладѣжтъ нѣкои отъ нашитѣ области;

5. Защото ся боятъ че Руссія ще може чрѣзъ насъ да завладѣе тѣзи области, и

6. Защото мнозина отъ тѣхъ сѣ били и сега сѣ злѣувѣдомени върху този прѣдмѣтъ.

Посочилъ съмъ по-горѣ че Турколюбцитѣ н иматъ никаква особна любовь къмъ Турцитѣ, и това не е втората причина която ги кара да ра-

тятъ противъ насъ. За третия причина ще забѣлѣ-
жъ, че колкото смѣшно и неразумно и да ся види
на читателитѣ, пакъ Турколюбцитѣ ся показватъ като
да ся боятъ отъ такова едно малко кралство каквото
би било цѣла свободна Българія отъ Дунава до Ар-
хипелагъ. Отъ поведението имъ както и отъ думитѣ
на самій първъ министръ на Англія, може да ся
разбира че мнозина отъ тѣхъ противостоятъ на на-
шето напръдваніе или отъ страхъ или отъ завистъ.
Нищо друго не може да ся разбира отъ първата
часть на дългото слово на Лордъ Бикънсфилда.¹⁾

За сега азъ ще кажъ по нѣколко думи особно
върху двѣтъ послѣдни причини.

Турколюбцитѣ ся боятъ че Българскій народъ
като Славянскій ще е само едно просто орждіе
чрѣзъ което Руссія ще може да завземе Старопла-
нинскій полуостровъ. Тѣ мислятъ, или ся показватъ
тѣй да мислятъ, че Българитѣ радостно бихъ пріе-
ли Руската власть и биха ся присъединили на Руска-
та държава. Този страхъ, обаче, е съвсѣмъ безмѣ-
стенъ и неразуменъ. Да ся каже че нашій народъ
би билъ готовъ да ся подчини на Руската власть
е да ся оставятъ на страна естественнитѣ стремле-
нія на народитѣ както и на частнитѣ лица, и да
ся заключи че този народъ нѣма никакво понятіе
за независимостъ и за народно сществованіе. Меж-
ду Българитѣ и Русситѣ, намстипа, има тѣсни пис-
менни и религіозни връски. Никой, обаче, нѣма пра-
во да ни обвинява за тѣзи ни съчувствія, защото
ѣ сж естествени нѣща. Друго главно побужденіе

1) The Times, London, 19 July, 1878.

въ Българитѣ за съчувствие съ Русситѣ е доброто което тѣзи послѣднитѣ сѣ ся старали да направятъ на нашето отечество. Человѣщината налага признателностъ въ сърдцето на онзи комуто е сторено благодарѣніе къмъ оногози който е сторилъ благодарѣніето, и Българитѣ не сѣ изключени отъ това естествено чувство. Ако Русситѣ да бѣхъ дѣйствували къмъ насъ както Турколюбивата партія въ Англія, и ако Англійскій народъ бѣ постѣпилъ както Рускій, то безъ всѣко съмнѣніе чувствата на Българитѣ щѣхъ да бѣдѣтъ обратни.

Положително утвърждавами че Българскій народъ най-горѣщо желае своето независимо народно единство и народно сѣществованіе. Този народъ не би билъ по-готовъ да се подчини на Руссія отъ колкото Американцитѣ или Германцитѣ би били готови да се подчинятъ подъ Англія, или Англичанитѣ да се подчинятъ подъ Германія или подъ Америка или Италианцитѣ да се подчинятъ подъ Франція. Самото нѣщо което може да принуди нашій страдающъ народъ да се хвърли въ обятіята на Руссія е натискътъ на нѣкой западни сили да го държатъ подъ тѣжкій яремъ на Отоманцитѣ. Лордъ Дерби твърдѣ сполучливо говорѣше когато каза че свободна и яка България отъ Дунава до Архипелагъ би била най-мѣдрата и най-здравата прѣграда на Рускитѣ напрѣдванія въ Старопланинскій полуостровъ. Ако Англійското правителство, немѣсто да се старае за распожсваніето на злосчастній ни народъ, бѣ настоявала да му се дадѣтъ даже по-големѣ права отъ колкото Св. Стефанскій Договоръ му даваше, то щѣше да направи най-сполучливата ст п-

ка за придобиваніе съчувствіеѣго на Българитѣ и за своето си вліяніе между тѣхъ.

Злѣувѣдоміе. — Множество Англичани сж дѣйствували по този начинъ сирямо насъ, защото тѣ сж били злѣувѣдомени за състояніето на работитѣ въ Турція. Даже мнозина отъ министритѣ безъ друго трѣбва да сж били злѣувѣдомени върху този прѣдмѣтъ, защото не може да ся разбере съ какво сърдце бихж вършили онова което извършихж, ако да знаехж точно какво правехж. Извѣстно е че държавни мжжіе вѣобще иматъ своитѣ си убѣжденія и планове, и си пазятъ да не ся повліяватъ твърдѣ много отъ събитіята които ся видятъ да работятъ противъ тѣхнитѣ пден и противъ тѣхнитѣ планове, но всѣкой человекъ има человекѣско сърдце и человекѣска нѣжностъ, които не могатъ да не ся докачатъ и да не ся повліяятъ отъ нѣкои особни събитія. Може да е слабовѣріе това, но азъ всѣкога съмъ мислилъ, като сждж отъ человекѣското естество, че ако Лордъ Бикънсфилдъ, Съръ Х. Елліотъ и Г-нъ Лейардъ бѣхж видѣли съ своитѣ си очи купищата отъ мѣтрви тѣла на мжжіе и жени и дѣца въ Бояджикъ, Батакъ, Стара-Загора и другдѣ, ако да бѣхж видѣли ужаснитѣ нападенія, обезчестяванія и озлобяванія на които е билъ изложенъ наший народъ, и да знаехж колко безпричинни сж били тѣзи ужаси върху този народъ, и ако да знаяха точно какво е населеніето въ Румелія и Македонія, и какви сж народнитѣ стремленія на Българитѣ, азъ вѣрвамъ че даже тѣ не бихж могли да постыжатъ съ народа ни по този несправеденъ и убійственъ начинъ. Азъ не казвамъ че всякитѣ Турколюбци сж

били злѣувѣдомени върху този прѣдмѣтъ, защото това не е истина. Мнозина отъ тѣхъ безсѣвѣстно сж работили противъ насъ съ отворени очи. Знаж та- кива Англичани които сж ся старали и ся стара- жтъ да покрѣжтъ истината върху този прѣдмѣтъ. Казвамъ, обаче, че голѣма часть отъ Англійскій на- родъ, която е подкрѣпнявала правителството си въ тѣзи му политика спрямо насъ е била горчиво из- мамена. Тѣзи Англичани сж били измамени както за като какво е Турското управленіе тѣй сжщо и за като какво е населеніето въ Западна Тракія и въ Македонія. Другояче би трѣбвало да ся заключи че тѣзи чловѣци сж чудовища въ свѣта.

О, благородній и свободолюбивій Англійскій на- роде, дано да можѣше гласътъ ни да достигне до тебе? Ти си билъ злѣувѣдоменъ върху сжщинското състояніе на работитѣ въ тѣзи злочести страни, и тѣй си подкрѣпнявалъ една политика, която безъ ни- каква праведна причина е убивала нашій народъ. Убила е и други народи като насъ. Мнозина отъ васъ иматъ любезни чада, синове и дѣщери, други иматъ родители, други мжжіе или съпруги, други драги братія или сестри, други ближни роднини или съ- сѣди; безъ друго вѣй имате родителски сърдца и родителска нѣжностъ, братски, сестрински и прія- телски чувства. Ній нѣмами никакво съмнѣніе че кръвта ви щѣше да възври до най-голѣма степенъ, ако да видѣхте множества отъ тѣзи ваши мили да ся опозоряватъ по по-низъкъ отъ скотскій начинъ да ся убиватъ на купища, и щѣхте да издивитъ и послѣдната си капка кръвъ за да не оставите въ- ху живитѣ сжщитѣ чловѣци които бѣхж извъри

ли такива нечувани ужаси. И какъ можемъ да кажемъ че такива сърдца и такива чувства щѣхъ да подкрѣпаватъ една политика, която изново туря върху главитѣ на онѣзи които сж изгубили родителли или чада и пріятелли, които сж гледали съ очитѣ си скотското употрѣбленіе на синове и дъщери и на които домоветѣ сж били ограбени и съсипани, сжщитѣ чловѣци които сж извършили тѣзи дѣла! Не! ній не можемъ да ви припишемъ такава ужасна неправда, като кажемъ че вий сте вършили това по друга причина, осѣвнъ че сте били злѣувѣдомени. И ако слабій нашъ гласъ може да достигне до васъ, ній бихми ви казали че много сълзи сж ся проливали по причина на голѣмата и убійственната неправда сторена на злощастній ни народъ, и бихми призывали най-усърдно вашитѣ Христіански, вашитѣ братски и сестрински съчувствія къмъ тези погнупвающъ народъ. Може да сме измамени, но ній вървами че гласътъ на благородній Англійскій народъ може да поправи голѣма часть отъ злото което правителството му е сторило на нашето отечество.

1. Нѣкои отъ Англійскитѣ министри, както сме видѣли, ся рѣшихъ да защищаватъ „цѣлостта“ и „независимостта“ на Турція. Сега е явно всекому че тѣзи политика не само не е запазила тѣзи цѣлостъ и независимостъ, но е нанела на самитѣ Турци хиляди пѣти по-голѣми злощастія и загуби отъ колкото рѣшеніята на Цариградската Конференція щѣхъ да имъ нанесжтъ. Влашко-Молдова, Сърбія, и Черногора, както ся спомѣнжъ съвсѣмъ ся отцѣпихъ отъ Турція, и станжхъ независими и доста уголѣ-

мени кралства; една частъ поне отъ Българія става почти независима държавица; Кипръ, Босна, Херцеговина и частъ отъ Египтъ и Тессалія отиватъ въ рѣцѣтъ на други държави; другата частъ която ся оставя на Турцитѣ е подъ надзорството на Европейски сили. Голѣма глупостъ би било да ся утвърждава днесъ че Св. Стефанскій и Берлинскій Договори и Англо-Турската Конвенція оставатъ нѣкъдѣ независима Турція, въ чистата смисль на думата. По този начинъ нѣкоп отъ Англійскитѣ министри упатихъ цѣлостта и независимостта на Турската Държава!

2. Отъ разгледваніята ни досега става явно, че никое друго правителство не е причинило толкова голѣма повреда на нашия народъ, колкото Англійското подкрѣпено отъ Турколюбивата партія. Отъ сжщитѣ разгледванія става явно, обаче, че никой другъ народъ въ Западна Европа не е билъ толкова дълбоко развълнуванъ противъ ужаситѣ извършени върху злощастнѣйшия ни народъ, и не ся е старалъ толкова жарко за нашето добро, колкото една голѣма партія отъ народа въ Англія. Азъ спомѣняхъ още отъ начало че щѣхъ да ся стараѣ да съмъ справедливъ въ разгледваніята си върху този скърбенъ прѣдмѣтъ, и като ся надѣвамъ че не съмъ прѣстѣпилъ това си рѣшеніе, въ заключеніе казвамъ че би било голѣма неправда за Англійскій народъ още и голѣмо безуміе и не малка вреда за нашия народъ ако да не приознаехми голѣмата услуга която тѣзи партія въ Англія е направила за насъ

Една свята наша длъжностъ, прочее, е да (демъ признателни на опѣзи които сж работили

нашето добро. Съ това ний ще покажемъ че сми народъ съзнателенъ и достоенъ за пріятелство и за подпорка. Ако благодаримъ на отличнитѣ Господа на които имената нѣма нужда да повтарямъ, и на голѣма часть отъ народа която е дѣйствувала и дѣйствува съ тѣхъ, ний съ това ще увеличимъ не тѣхната почеть, но нашата си. Който прави добро, него благодарѣніята въхваляватъ, а който пріема благодарѣнія, него благодарността въхвалява. Нищо друго, може би, не показва толкозъ добръ че нѣкой чловѣкъ е грубъ колкото непризнателността му къмъ оногози който му е сторилъ нѣкакво добро.

Нѣкои между насъ питатъ, ако Англійскій народъ желалъше нашето добро, защо позволи на правителството си да ни раздроби по този начинъ? Отговорътъ на това питаніе ся намѣрва въ минжитѣ страници, защото ний сми видѣли че въ онѣзи държава е имало доста силни борби между двѣтѣ партіи, отъ които едната искаше да ни държи съвършено подъ Турската власть, а другата да ни освободи почти напълно. Слѣдствието на тѣзи борби е било по сръдата. Любителитѣ ни не могахъ да съдѣйствуватъ за пълното ни освобожденіе, но и враговетѣ ни не сполучихъ да ни държатъ съвършено подъ Турцитѣ. Освѣтъ това, трѣбва да ся помни че въобще по десетина чловѣци владѣхтъ цѣли области, и ний имахми злочестината дѣто властѣта на Англія прѣзъ тѣзи години ся случи въ ржцѣтѣ на нѣкои горѣщи Турколюбци.

3. Всѣкой ще ся съгласи въ това, че нито частни лица, нито народи иматъ нѣкаква нужда отъ непріатели, и че както всѣкой чловѣкъ тѣй сѣщо

и всѣкой народъ трѣбва да е внимателенъ да държи ветхитѣ си пріатели и да ся старае да придобива нови. Опасно може да е да мислимъ че нѣкой ни е пріateľ когато той ни е неприateľ, но много по-вредително, даже и голѣма лудость, би било да ся обхождамъ къмъ единъ пріateľ като да бѣ билъ той неприateľ; защото въ таквъ случай ний съчемъ отъ себе си една дѣсна рѣка. Въ Англія ний имамъ върли врагове, които, ако можѣхъ, бихъ ни отровили може би съ една лъжица вода, но тамъ имамъ и най-топли пріатели, между които има такива личности съ пріателството на които и владѣтели бихъ се гордѣли. Прѣзъ врѣмето на Кримската война тамъ имаше съвсѣмъ малка часть отъ народа на паша страна, но сега противотурската партия до толкозъ е нарастнала, щото тя може да спре правителството си да не ся бие явно срѣщно нашето освобожденіе. Нашата длъжность, прочее, е внимателно да държимъ пріателството на пріатели-тѣ си и да ся стараемъ да печалимъ нови пріатели. Нека ся стараемъ да придобивамъ съчувствието и пріателството, както на всѣкой другъ народъ, тъй и на Англійскій. Нека помнимъ че чловѣцитѣ умира-тъ, но народитѣ живѣятъ и нека ся стараемъ да освѣтляваме Европа върху сѣщинского сѣстояніе на работитѣ въ нашето отечество. Ний трѣбва да ся надѣваме че колкото повече Англійскій народъ разбира сѣщинското сѣстояніе на работитѣ въ тѣзи страни, и нашитѣ народни въодушевленія, толкозъ по-готовъ ще е той да ни подкрѣпяна въ старанія-та ни за народното ни единство и за възрожденіето и

Дължността на всѣкой Българинъ.

Нашето отечество занимава доста голѣма частъ въ Источній Вѣпросъ. Всичкиѣ велики Евронейски държави ся показватъ да иматъ нѣкои по-голѣми други по-малѣки интересъ въ областитѣ които нашия народъ населява, и нѣкои държавни мъжѣе най-усърдно ся старажатъ да прѣдвидятъ какво ще бжде бждщето на този Старо-планинскій полуостровъ. Нѣма съмнѣніе вече че сждбината на тѣзи области твърдѣ наскоро ще ся рѣши на една или на друга страна.

До сега съмъ говорилъ повечето върху онова което нѣкои други народи сж вършили за или противъ нашето отечество. Сега искамъ да кажа нѣколко думи и върху нашата дължностъ въ тѣзи важни обстоятелства. Като въпросътъ за бждщето на нашето отечество нѣма да ся забави да ся рѣши, какво трѣбва ній да правимъ? Каква е дължността на всѣкой Българинъ, каквото и да е състояніето му и знаніето му?

Всѣкой разуменъ и искренъ родолюбецъ не може да не разбере че този е единъ отъ най-важнитѣ въпроси за народа въ сегашнитѣ му обстоятелства.

Нека всѣкой Българинъ да помни добръ ченій отъ сега ще ся покажемъ какви сме. До сега мнозина иностранци ни сж хвалили че сме народъ миролюбивъ, трудолюбивъ, нравственъ и ученолюбивъ. Тѣзи минжли добри качества у народа, обаче, не само че нѣма да ни ползватъ за въ бждще, но могатъ даже много да ни повреждатъ. Ако

народнитѣ ни работи не вървятъ както трѣбва, тогава каквото добро е имало до сега у народа ще говори противъ насъ, защото въ такъвъ случай не само неприятелитѣ ни но мнозина даже и отъ пріятелитѣ ни ще заключатъ че това добро е било слѣдствие не на нѣкакво достойнство или на нѣкаква способностъ у нашия народъ, но на достойнството и на способността на онѣзи които ни сж владѣли. Дано никога да не ся забравя че поне Българитѣ въ Сѣверна България не могатъ вече да ся извиняватъ нито съ Гръцки владци, нито съ Турски паши и кадин, нито съ Черкезски чети. Каквото зло ся види у народа, то ще ся приписва на народа. Щемъ не щемъ, това ще е тъй!

Нѣкои сънародници писахъ прѣди нѣколко врѣме че селянитѣ злѣ разбирали освобожденіето си отъ Турцитѣ, като мислѣли че да ся освободятъ отъ Турската власть значило да прѣстанжтъ вече да даватъ данѣкъ. Съгласни сми че нѣкои селени може тъй да сж разбирали и да разбиратъ свободата, но трѣбва да забѣлѣжимъ че онѣзи писатели не исполнихъ цѣлата ся длѣжностъ като непосочихъ и другъ недостатѣкъ между насъ, именно че и нѣкои граждани, да, нѣкои народни управители и водители, злѣ разбиратъ освобожденіето ни отъ Турцитѣ, като си мислѣхъ и мислятъ че свободата било да захванжтъ тѣ мѣстата и да вършатъ работитѣ на Турскитѣ управители и кадин. Нѣкои селени мислятъ, може би, че свобода отъ Турцитѣ значи да не даватъ тѣ никакъвъ данѣкъ, а нѣкои граждани, безъ всѣко съмнѣніе, мислятъ че тя значи да пълнятъ тѣ своитѣ частни джобове съ неправедѣ

злато. И азъ ни най-малко не ся двоеумѣ да кажѣ че войната на послѣднитѣ, т. е. на гражданитѣ е много по-достоосъждителна отъ погрѣшката на селенитѣ. Всѣкой искрененъ родолюбецъ трѣбва да ся старае за поправленіето на злото дѣто и да ся появи то, било у селенитѣ или у гражданитѣ.

Бъдъщето на Старопланинскій полуостровъ много зависи отъ това, какви ще ся покажемъ ний Българитѣ. Ако ний напрѣдвами въ науката, въ художества и въ търговіята, и ако ся покажемъ способни за самоуправленіе, тогава можемъ да вѣрваме че доброто бъдъще на народа ни е осигорено. Ако ли (което дано не даде Богъ) напротивъ ний покажемъ себе си неспособни за самоуправленіе, неспособни и недостойни за гражданска и религіозна свобода, тогава и небето, тѣй да кажемъ, не ще може да въспрѣ същиваніето ни. Такъвъ е вѣкътъ въ който живѣемъ.

За да можемъ да напрѣдвами както трѣбва и тѣй да осигоримъ народното си единство и народната си независимостъ, ний трѣбва внимателно да ся съобразяваме съ нѣкомъ важни условія, отъ които азъ ще спомѣна за сега *десетъ*.

1. Всенародно Образованіе.

Било е врѣме когато челоуѣци и народи сѣ могли и безъ наука да ся помипуватъ твърдѣ добръ и да запазватъ земята си, но онова врѣме ся е мишло, особно за такива народи като насъ. Днесъ *науката* е сила. За да можемъ да запазимъ отечеството си и да ся възползуваме отъ богатствата му ка то подобава, ний трѣбва да употрѣбляваме вси-

чкитѣ си сили за усъвършенствуваніето си въ науката. Цѣлій народъ, мъжѣ и жени, трѣбва да ся старае за образованіето си.

Немареніето, което напоследѣне врѣме нашитѣ съотечественници въ нѣкои мѣста сж показали къмъ училищата си, е наистина трѣрдѣ скърбенъ знакъ. Истина е че вниманіето на народа е било обърнато къмъ политически работи, истина е че повечето учители сж били необходими въ правителството, но при всичко това, поведеніето на нѣкои градове и села въ това отношеніе никакъ не ся оправдава. Тѣ дѣйствувахъ и дѣйствуватъ като че всичко сж извършили и като че нѣматъ вече нужда отъ училища. Тѣ забравихъ че отъ сега трѣбва да обрщамъ особно вниманіе къмъ учебнитѣ си заведенія, защото за въ бѣдѣще ще ни трѣбватъ не само учени учители но и учени и способни управители, сждии, съвѣтници, държавни мъжѣ и военачалници.

И поведеніето на нѣкои учители никакъ не е за похвала. Прѣзъ минѣлитѣ мѣсеци нѣкои отъ тѣхъ стоехъ по главнитѣ градове и чакахъ за правителствена служба, точно както Турскитѣ каймаками и мюдирѣ стоехъ подъ стрѣхитѣ на Баба-Аліето и на пашовскитѣ конаци въ Цариградъ. И забѣлѣжете че тѣзи учители постигнахъ тѣй когато училищата въ онѣзи градове бѣхъ почти затворени. Да чака учитель за правителственъ меснетъ, когато крехкитѣ младежи губятъ врѣмето си изъ улицитѣ! Тѣзи похвала не е добра.

Понеже една отъ главнитѣ причини по които мнозина учители оставятъ училищата и ся обрщатъ къмъ правителството е заплатата която тѣ

лучаватъ въ послѣдното мѣсто, то не ще е безмѣстно да ся забѣлѣжи че заплатитѣ на учителитѣ и на управителитѣ (второстепеннитѣ) и на съвѣстницитѣ трѣбва да сж съобразни, то се знае че всѣкой челоуѣкъ не е за управ. тель тѣй сжщо както и всѣкой не е за учитель, но златото прави мнозина да ся мнятъ надарени за всичко. До когато окръжнитѣ началници, члеповетѣ въ сѣвѣтитѣ, полицемейстеритѣ и другитѣ правителствени мжжіе получаватъ много по-голямъ заплата отъ учителитѣ, до тогава рѣдко ще ся намѣри способенъ челоуѣкъ който да е готовъ да учителствува и да върши работата си задоволително. Но това би било убійствено за училищата ни и слѣдователно за народа ни. Най-разумната мѣрка би била не да ся въскачва твърдѣ много заплата на учителитѣ, но да ся посвали онѣзи на правителствени мжжіе. Нека помнимъ че народътъ ни е крайно истощенъ и не е въ сѣстояніе да плаща твърдѣ голѣми заплати. Вѣрвамъ че всѣкой искренъ родолюбецъ ще ся съгласи въ това.

Едно отъ най-достоосждителнитѣ заявленія у нѣкои първенци или чорбаджии между народа е дѣто тѣ ся видятъ наклонни да държатъ массата на народа въ простота. Такава една душа срѣщамъ въ П-енъ. Господство му не ся засрами да каже прѣдъ нѣколко гражданіе че на общій народъ не било нужно просвѣщеніе но че той трѣбвало само да слуша каквото му ся заповѣдва. Такива челоуѣци сж най-вѣрлитѣ врагове на злощастній ни народъ. Тѣ сж по-лоши отъ Гръцкитѣ владци, отъ Турски-наши и кадин и отъ Черкескитѣ чети. Тѣ сж рии души отъ най-мрачната краска.

Повтарямъ да кажа че *цѣлій народъ* трѣбва да ся усъвършенствува въ разнитѣ клонове на науката. Ако ній не обрашаи потребното вниманіе къмъ този важенъ прѣдмѣтъ, ако не ся стараемъ за добрій напрѣдѣкъ на учебнитѣ си заведенія, ако не направимъ по единъ или по другъ начинъ всѣкой младежъ да ся учи, и ако не убѣждаваме даже и възрастнитѣ да ся учатъ, тогава не трѣбва да ни е криво послѣ, нито ще имаи право да викаи противъ тогози и оногози ако отечеството ни и народътъ ни отидатъ въ рѣцѣтъ на нѣкои други народи.

2. Усъвършенствованіе въ Земледѣліето, Художествата и Търговіята.

За да можемъ да напрѣдваи както трѣбва и да осигоримъ независимостта си и благоденствието си, необходимо потребно е да ся стараемъ за усъвършенствованіето си въ земледѣліето, въ художествата и въ търговіята. До когато това не ся постигне отъ насъ, до тогава художествата и търговіята все ще бждатъ въ рѣцѣтъ на чужденци и нашій народъ все ще бжде онашка между Европейскитѣ народи.

Ній сми народъ главно земледѣлитескій и скотовъдецъ, но колко сми усъвършенствовани въ тѣзи благородни и полезни занятія е явно отъ това, че продавницитѣ по градоветѣ ни сж напълнени съ пиперки и краставици отъ Франція, съ сиреніе отъ Холандія и съ млѣко отъ Швейцарія. Като влѣзохъ въ една малка продавница у Самоковъ и попитахъ „Имашъ ли нѣщо за яденіе?“ Продавачатъ ми отг

вори: „Имамъ расолъ отъ ниперки и краставици.“ По желаніето ми той ми подаде едно стъкло и каза: „Цѣната му е единъ франгъ.“ Не трѣбва да казвамъ че очудваніето ми бѣ голѣмо. Всичкото що бѣ въ стъклото не можѣше да струва повече отъ 20 пари, и стъклото още 20 пари та всичко най-много единъ грошъ. Азъ повторително земахъ стъклото въ рѣцѣтъ си и намѣрихъ че онзи расолъ бѣ правенъ въ Марсилія, у Франція. Добро, ній сми земледѣлци по ни доносятъ расолъ отъ Франція!

Това зло трѣбва да ся поправи, но да ся поправи разумно, а не както нѣкои казватъ да направимъ законъ да ся не приема нищо отъ вѣнъ. Земята която Богъ ни е далъ е много богата, и ній трѣбва да ся стараемъ да ся въсползуваме отъ нейното богатство. Нѣкои между насъ мислятъ че земледѣліето е ниско занятіе съ което трѣбва да ся занимаватъ само простацитѣ. Това безумно и вредително заблужденіе трѣбва да исчезне изъ главитѣ ни, ако искаме благоденствието си. Народъ който има плодородна земя не може да е сиромахъ, стига само той да е мѣдръ и да умѣе какъ да ся ползува отъ плодородіето ѝ. Ако наший народъ ся стареа за усъвършенствуваніето си въ земледѣліето и скотовѣдството, той може да стане единъ отъ най-богатитѣ и най-благоденствующитѣ народи на свѣта.

За да можемъ да ся усъвършенствуваме въ художествата и въ търговіята, необходимо потребни ни сѣ съдружаванія. Този е начинътъ по който напреднхлитѣ народи въобще работятъ. Повечето фабрики и голѣми търговски домове въ Америка и Европа сѣ съставени отъ дружества. Това е особно

нуждно на насъ Българитѣ, като ній нѣмаи много богати челоувѣци които да прѣдприематъ голѣми работи.

Не мож да изразж колко ся очудихъ като срѣщияхъ нѣкои между насъ които мислятъ че малкитѣ търговци трѣбва да ся съсипватъ и да ся оставятъ само голѣмитѣ. Единъ отъ тѣзи врагове на народното ни напрѣдваніе и благоденствіе ми каза въ 0-во: „По-добрѣ да има въ единъ градъ четири богати търговци които да блаженствуватъ, нежели 200 малки които съ мжка да искарватъ прѣхраната си.“ Т. е. той иска да има 4 господари и 200 души робіе. И забѣлжѣте че той ся счита за горѣщъ родолюбецъ! Спорѣдъ неговото мнѣніе, всмичкитѣ малки търговчета, които търгуватъ по съ три-четири хиляди гроша трѣбва да ся обезсърчаватъ и съсипватъ. Такива челоувѣци като този господинъ, който ся мнѣше за много ученъ понеже бѣ сѣдѣлъ въ Цариградъ и бѣ посѣтилъ Віена, сж едни отъ най-опаснитѣ непріатели на отечеството ни, защото тѣ сж като живиница вжтрѣ въ народното тѣло. Ако искаи народътъ ни да напрѣдва и да стане независимъ и благоденствующъ, то всѣкой, богатъ билъ той или сиромасъ, трѣбва да ся насърдчава да работи съ онова което има. Този е начинътъ по който прѣсвѣщеннитѣ народи сж напрѣдвали и напрѣдватъ.

3. Народно Единство.

Единството е единъ отъ най-здравитѣ стълбае за благоденствіето на народитѣ. Това е особено нужно на насъ които сме окръжени отъ толкозъ

приятели. Ако Българитѣ въ Сѣверна България почнатъ да теглятъ на една страна, а онѣзи въ Сръдния на друга, и пакъ онѣзи въ Южна още на трета, то съсипваніето на народа ни ще ся рѣши, и то отъ насъ си. Не казвамъ че не е право Българитѣ въ Сѣверна или въ Сръдния България да ся старажатъ особено за своето си прѣуспѣваніе и да гледатъ да ся надирѣварятъ съ другитѣ си братія. Това стремленіе у чловѣцитѣ е естественно, справедливо и доста полезно. Когато думата е за градове и области у същото отечество, тогава е право всѣкой да ся старае да придобіе особни прѣимущества за своя си градъ или за своята си областъ, но щомъ въпросътъ е за цѣлото отечество, тогава всѣкой трѣбва, тъй да кажемъ, да забрави на кой градъ или на коя областъ принадлежи и да дѣйствува за общето отечество; тогава частнитѣ интереси трѣбва да ся погрѣбжатъ за общитѣ.

Съ думата „единство“ азъ разбирамъ не религіозно но *нарсдно* единство. Единството ни трѣбва да е въ народността ни, въ общето ни отечество и въ общитѣ ни интереси. Нѣма съмнѣніе че би било много добро ако да можѣше да ся постигне и *религіозно* единство въ народа, но това е непостижимо сега. Врѣме ще дойде когато ще бжде единъ Пастиръ и едно стадо, и когато всичкитѣ чловѣци ще исповѣдатъ една и съща вѣра, но онова врѣме още не е дошло. Между наший народъ има Православни, Протестанти и Римокатолици. Всѣкой отъ тѣхъ принадлежи на отдѣлно религіозно общество но на същото отечество, и той е длъженъ прѣдъ Бога и прѣдъ народа си да ся старае за до-

брото на това отечество въ което Богъ го е поставилъ. То ся знае че Православнѣи ще ся старае за прѣусиѣваніето на своята си църква, Протестантинѣтъ за своята си и Римокатоликѣтъ за своята си; но ако Православнѣи кажатъ не щемъ Протестанти и Римокатолици въ Българската държава, или ако Протестантинѣ или Римокатолици кажатъ не щемъ да живѣемъ съ Православнѣи, тогава и единѣи и другѣи дѣйствуватъ за съединяваніето на народа си и на отечеството си.

Освѣнъ горѣспомѣнитѣ, между насъ има и Мухамеданци Българи и тѣ сж Помацитѣ. Една свята наша длъжностъ е да ся стараемъ да направимъ и тѣхъ да разбератъ че сж Българи и да усѣщатъ че България е тѣхно отечество, което тѣ сж длъжни да защищаватъ задружно съ другѣи си братія. Благоразумно, пріятелско и справедливо обхождане къмъ тѣхъ е самото срѣдство чрѣзъ което това желасмо нѣщо може да ся постигне.

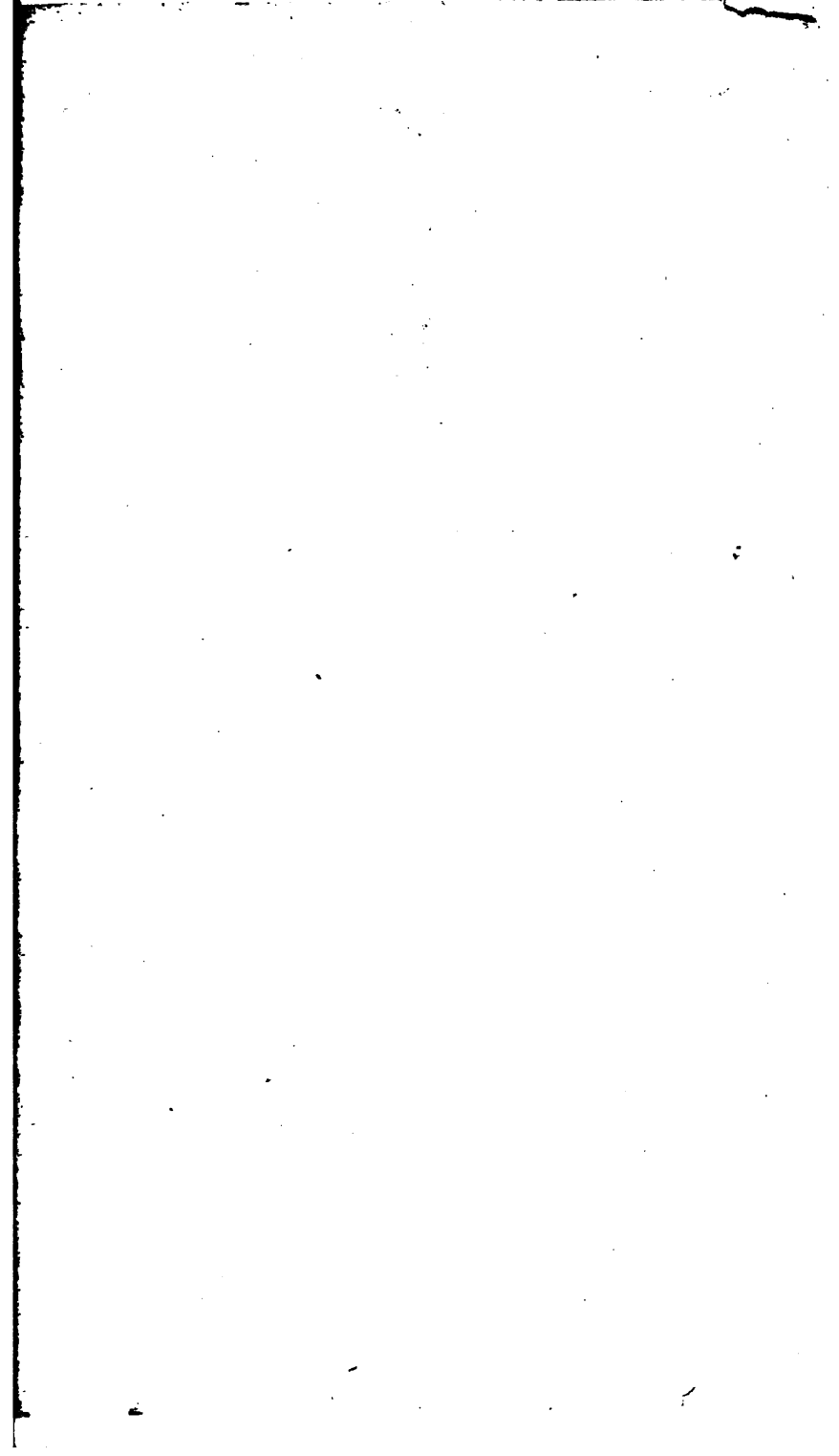
Ще приложж да кажа че единството ни не трѣбва да е само отъ Българи. Въ нашето отечество има и ще има тукъ-тамъ Турци, Ерменци, Влахи, Гръци, Евреи и нѣкои отъ други народности. Обхожданіето ни къмъ тѣхъ трѣбва да е таково щото тѣ не само да не мразятъ но да любятъ България и да сж готови да ся жъртвуватъ за нея. И така, намъ е нужно единство не само отъ Българи или само отъ Православни, но единство отъ всичкѣи жители които живѣятъ въ отечеството ни, отъ каквато народностъ и вѣра и да сж тѣ.

4. Правосѣдіе.

Безъ единство никой народъ не може да на-
прѣдва и да благоденствува както трѣбва, но безъ
правосѣдіе не може да има истинно единство. Пра-
восѣдіето е единъ отъ краєжгълчитѣ камъни за съ-
ществуванцето и за истинното благоденствіе на е-
дна държава. Нѣкои държави съществували за
дълго врѣме, даже за много вѣкове безъ упра-
вителитѣ и сѣдитѣ имъ да съ били строги въ пра-
восѣдіето, но съществуваніето на такива държави
е било колебающесе, и при това, състояніето на на-
родитѣ които съ били подъ такива правителства
никакъ не е било завидно. Единъ отъ най-прѣ-
снитѣ примѣри за изясненіе на това щото го-
воримъ е Турція. Ний знаемъ какво е било управле-
ніето и сѣдничеството на Турскитѣ управители и
сѣди, знаемъ какво е било и е състояніето на на-
родитѣ подъ тѣхното владичество, знаемъ и какъвъ
е билъ крайтъ на този имъ видъ управление и сѣ-
дничество. Такива примѣри има много въ исторіята.
Минжлото, здравій разумъ и отечестволубіето ни, ако
не боголюбіето ни трѣбва, да ни научатъ важній урокъ,
че ако наистина желаемъ единството и благоденствіето
на народа си, ний трѣбва да сме правосѣдни. Народни-
тѣ ни управители, сѣди и други правителствени
мжже по градоветѣ и селата трѣбва, до колкото
знаніето имъ стига, да извършватъ строго правосѣ-
діе. Тѣ трѣбва да отдаватъ правото на всѣкого,
отъ каквато народностъ, вѣра и състояніе и да е
той. Лицепріятіето, родопріятіето и вѣропріятіето
не трѣбва да пматъ мѣсто въ управелнитѣ и сѣ-

дебнитѣ ни стан. Ній трѣбва да отдаваши правото и на онѣзи които прѣзъ минжлото не сж били справедливи къмъ народа ни. Нѣма съмнѣніе че по нѣкога е много трудно да ся слѣдва това правосѣдно правило, но нѣма съмнѣніе и въ това, че то ни е необходимо ако искаши да съществуваши като народъ и държава, и ако желаемъ да ся присѣдинятъ на Сѣверна Българія и другитѣ наши области.

Миозина отъ читателнтѣ знахъ че Американцитѣ въ Съединенитѣ Държави иматъ всѣка година, на 4-ій Юлій, единъ народенъ празникъ, въ който въспоменуватъ освобожденіето си отъ Англійската власть. На този день въ Америка ся казватъ много трогателни слова и ся правятъ голѣми увеселенія. Случихъ ся веднѣжъ на този день въ единъ градъ у Нью-Йоркската държава, и словото което единъ пастиръ изрече тогава въ църквата си всѣкога е бръмчало въ ума ми. „Защо,“ казваше той, „всѣкой гражданинъ на тѣзи славна наша Република ся гордѣе да е нейнъ гражданинъ? Защо всѣкой, каквото и да е званіето му, състояніето му и вѣрата му, е готовъ да жертвува всичко за защита на тѣзи държава? Защо е готовъ да пролѣе кръвта си за Американското знамя? Защото тѣзи държава гледа еднакво на всичкитѣ си граждани, били тѣ богати или сиромаси, учени или прости. Защото тя *отдава правото на всѣкого*. Защото всѣкой въ тѣзи държава е съвършенно свободенъ да ся учи каквото обича, да вѣрва каквото може и да напрѣдва въ всѣко отношеніе. Защото дѣто и да е Американскій гражданинъ тамъ Американското знамя и Американскитѣ закони го покровителствуватъ.“

20

